

[3] Innhold

249 **Forord**

Redaksjonen

251 **Russland – mot rettsstat eller autokratisk styre?**

Brynjulf Risnes

267 **Förändring och kontinuitet på den ryska landsbygden**

Jouko Nikula & Leo Granberg

283 **Integrering som konfliktreguleringsmekanisme.**

En casestudie av OSSEs integreringsprogram i Samtskhe-Javakheti, Georgia

Stephanie Bjøro

299 **Små og store utopier: Arkiv og avantgarde i Moskva-konceptualisternes kunst, 1970–90**

Charlotte Greve

Velkommen til Internett

317 **Etterretning på Internett**

Bokomtaler

323 **Russia as a Great Power: Dimensions of Security Under Putin**

Omtalt av Olav Fagelund Knudsen

326 **Contemporary Change in Kaliningrad: A Window to Europe?**

Recenserad av Pertti Joenniemi

- 329 **Needed by Nobody. Homelessness, Humiliation, and Humanness in Post-Socialist Russia**

Recenserad av Petri Hautaniemi

- 332 **Med segelbåt till Sibirien**

Omtalt av Michael Kaznelson

- 335 **The State as Purpose, the State as Property. National and Private Interests in the Foreign Policies of Russia, Ukraine and Kazakhstan**

Omtalt av Lars Grønbjerg

- 337 **The Emergence of the Post-Socialist Welfare State – the Case of the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania**

Omtalt av Aadne Aasland

- 340 **The Transferability of Policy Instruments. How New Environmental Instruments Strike Roots in Russia and Latvia**

Recenserad av Claes Levinsson

- 343 **En historia om Balkan. Jugoslaviens uppgång och fall**

Omtalt av Karsten Fledelius

- 347 **The Forgotten Minorities of Eastern Europe. The History and Today of Selected Ethnic Groups in Five Countries**

Omtalt av Margrethe Bakstad Søvik

- 351 **Nye bøker i Norden**

- 355 **Summaries**

Forord

Mer Putin etter 2008?

Russiske og vestlige medier har allerede i lang tid vært opptatt av det såkalte 2008-problemet: Vil Putin endre den russiske konstitusjonen og stille til valg for en tredje periode i mars 2008? Russiske meningsmålinger viser at befolkningen er rede til å akseptere mer Putin: Tidligere i høst svarte 59 % at de støttet en tredje periode for Putin. Men hvor stor en barriere utgjør konstitusjonen – om enn symbolsk (Putin kontrollerer nok stemmer i Statsdumaen til å kunne endre den dersom han ønsker det) – for Putins presidentmakt?

Brynjulf Risnes åpner dette nummeret med en artikkel om rettsstatsten og -utviklingen i Russland under president Putin. Bildet han trekker opp er på mange måter paradoksal. Mens Putin har introdusert flere viktige reformer som synes å styrke lovgivning og rettsvesen i retning av en rettsstat, har det parallelt skjedd en forringelse av rettsstatens kår gjennom den storstilte sentraliseringen av politisk makt rundt presidentadministrasjonen. Risnes tar fatt i denne konflikten mellom lovens bokstav og faktisk politikk, og på bakgrunn av en gjennomgang av utviklingen innenfor tre sentrale områder (den føderale strukturen, valgkanalen og domstolsapparatet) gjør han opp status for den russiske rettsstatens stilling i 2006. Selv om han konstaterer at reformtempoet nå er kraftig svekket sammenliknet med under Jeltsin så vel som under Putins første periode, konkluderer Risnes med at det er lite sannsynlig at Putin vil endre konstitusjonen av hensyn til kortsigte politiske interesser.

I neste artikkel beveger vi oss fra rettsstatens abstrakte sfære til langt mer jordnære spørsmål, nemlig utviklingen av den russiske landbrukssektoren. Jouko Nikula og Leo Granberg har gjennom et fireårig forskningsprosjekt tatt pulsen på russisk landsbyliv. Hva de har avdekket, er ikke bare oppmuntrende lesning. Den

planlagte omleggingen fra kollektivdrift til private gårdsbruk har i liten grad funnet sted: Fortsatt står selvstendige bønder for bare 6 % av produksjonen, mens over halvparten av produksjonen foregår i private hager og jordlapper. Hva er årsaken til at russiske bønder er så skeptiske til å satse kommersielt og ta spranget fra hagebruk til markedsrettet produksjon, spør Nikula og Granberg. Svaret finner de i stiavhengighet og en kombinasjon av paternalistisk ledelseskultur, symbiosen mellom storskaladrift og intensiv småskalaproduksjon og en manglende institusjonalisering i form av interesse- og mørkedsorganisasjoner.

Bidrar integrasjon av etniske minoriteter til å redusere konflikt-nivået? Eller er det snarere slik at økt kontakt gir økt konfliktpotensial? Stephanie Bjøro griper tak i denne debatten i sin artikkel om OSSEs integreringsprogram for etniske armenere i Samtskhé-Javakheti, Georgia. OSSEs utgangspunkt er at språklig og informasjonsmessig integrasjon vil bidra til at armenerne, som så langt har levd svært isolert fra det georgiske storsamfunnet, i større grad vil oppfatte seg som georgiske statsborgere. For å teste ut om dette er tilfelle, eller om kontakt tvert imot skaper større bevissthet om – og eventuelt også en politisering av – ulikhet, har Bjøro gjennomført en spørreundersøkelse blant armenere som har gått gjennom OSSEs språkopplæringsprogram. Selv om over 80 % av respondentene er bekymret for de interetniske relasjonene i regionen, finner hun så langt ikke belegg for at integrasjonsprosjektene har bidratt til å øke denne frykten.

Vi runder av denne gang med et dypdykk i russisk kunstliv. Moskvakonseptualistene, en uformell gruppe kunstnere som oppsto i Moskva på begynnelsen av 1970-tallet, har markert seg som konsekvente motstandere av avantgardistenes utopiske prosjekt: Mens avantgarden dyrker fremskrittet, står arkivet som et sentralt objekt i Moskvakonseptualistenes univers, mens avantgarden hyller fremtiden, hegner Moskvakonseptualistene om fortiden med argumentet om at ethvert nytt kunstverk bare kan forstås sett i sammenheng med tidligere epokers produksjon. Charlotte Greve har sett nærmere på Moskvakonseptualistenes krets, først og fremst representert ved Vadim Zakharov, og i artikkelen setter hun spørsmålstege ved den vante kontrasteringen: Er det ikke slik at Zakharov til tross for sin avvisning av utopien gjennom bruk av arkivet i sin kunst åpner for nye utopier: troen på at fortiden betyr noe for fremtiden?

God lesning!

Redaksjonen

Russland – mot rettsstat eller autokratisk styre?

Brynjulf Risnes I en artikkel i dette tidsskriftet i 1998 (Risnes 1998) kommenterte jeg blant annet uttalelser av den politiske spaltisten Boris Kagarlitskij, som i en avis kronikk spådde den russiske konstitusjonen en ublid skjebne. I forbindelse med davaerende president Boris Jeltsins sykdom hadde det oppstått spekulasjoner om hvorvidt Jeltsin kunne fortsette som president. Kagarlitskij var i denne sammenheng nokså sikker på at en ny leder ville kvitte seg med den gjeldende konstitusjonen og sørge for å få vedtatt en ny (Kagarlitskij 1996). Undertegnede var noe mer optimistisk på konstitusjonens vegne.

Selv om det i utgangspunktet kan synes som om jeg fikk rett og Kagarlitskij tok feil – konstitusjonen gjelder jo visselig fortsatt – er det ikke sikkert at det egentlig var så stor forskjell på våre evner som spåmenn. Som vi selv godt kjenner fra de nordiske land, kan det skje store realitetsendringer uten at konstitusjonens bokstav endres. Den antikverte norske grunnloven er et talende eksempel på en slik utvikling. Spørsmålet er om noe liknende kan ha skjedd i Russland i løpet av de drøyt seks årene president Vladimir Putin har sittet ved makten. Har det i realiteten skjedd betydelige endringer i det juridiske og konstitusjonelle systemet uten at konstitusjonen har blitt endret?

I utgangspunktet ser det ikke slik ut. President Putin signaliserte allerede tidlig i sin første periode som president at han ønsket å bygge ut og styrke det juridiske systemet i Russland og iverksatte en politisk-juridisk reformkampanje under slagordet «lovens dikatur».¹ Målet syntes å være å videreforske lovgivningen med basis i

1 Dette slagordet ble flittig referert og kommentert vinteren 2000. Se for eksempel *RFE/RL* 1. og 10. februar 2000.

den eksisterende konstitusjonen og samtidig få på plass mekanismer som sørget for at føderale lover ble respektert av regionale ledere. Sånn sett var målet å styrke det juridiske og konstitusjonelle systemet. Samtidig synes det imidlertid å ha skjedd en annen utvikling som på mange måter peker i motsatt retning, nemlig en omfordeling av den reelle politiske makten mellom de ulike statsorganene hvor presidenten og den utøvende makt har styrket sin stilling på bekostning av den lovgivende makt og regionale ledere.

Denne tilsynelatende motstridende og paradoksale utviklingen gjør at det kan stilles spørsmål om i hvilken retning det juridiske systemet har utviklet seg under Putin. Er rettsstatens stilling styrket gjennom innføringen av «lovens diktatur», eller er presidentens økende makt et tegn på at den uformelle politisk makt fortrenger og overstyrer de formelle regler og strukturer. Det er denne konflikten mellom lovens bokstav og faktisk politikk som er tema for denne artikkelen.

For å belyse sider av utviklingen av det juridiske systemet under president Putin vil jeg se nærmere på utviklingstrekk på enkelte sentrale områder. For det første kan det være grunn til å se på forholdet mellom føderale og regionale myndigheter. Det var dette som var det egentlige utgangspunktet for Putins forsøk på å strømlinjeforme det juridiske systemet gjennom «lovens diktatur». Deretter vil jeg gå inn på reglene knyttet til avviklingen av valg. Dette er særlig viktig i og med at frie og demokratiske valg til lovgivende forsamlinger er avgjørende for selve fundamentet for det juridiske systemet, regelproduksjonen. Endelig vil jeg diskutere enkelte spørsmål knyttet til domstolenes uavhengighet, før jeg runder av med en ny spådom knyttet til konstitusjonens evne til å overleve presidentvalg. Aller først er det imidlertid nødvendig å si noe om rettssystemets oppbygging mer generelt og om hva som karakteriserer en rettsstat.

Rettssystemet og dets pilarer

Mange forbinder nok i første rekke rettssystemet med et hierarki av regler, som oftest med en konstitusjon på toppen, deretter lover vedtatt av parlamentet og til slutt et stort antall forskrifter og andre regler vedtatt av ulike forvaltningsorganer. Reglene og regelproduksjonen er likevel ikke det viktigste i et rettssystem. Det er en rekke forutsetninger som må være til stede for at rettsreglene skal kunne fungere i et samfunn. Tilblivelsen av et stabilt rettssystem bygger på en gradvis utvikling over tid. Rettsutviklingen er avhengig av

langvarige og konsekvente bidrag fra en rekke aktører, i første rekke de lovgivende og dømmende organer som skaper og håndhever rettsprinsippene. I tillegg vil utviklingen av et lands rettssystem være avhengig av at landets borgere søker å oppstre på systemets premisser og respekterer de regler og avgjørelser som angår dem. Det er av avgjørende betydning for utviklingen av et rettssystem at landets borgere generelt har tillit til systemet og benytter seg av de rettslige institusjonene. Blant annet vil det være av stor betydning at borgerne har tillit til domstolene og vender seg til disse for løsning av konflikter.

De fleste vestlige demokratier karakteriseres ved at så vel offentlige myndigheter som borgere i lange perioder i hovedsak har sett seg tjenst med å innrette seg i tråd med prinsippene og reglene i de respektive landenes rettssystemer. Over tid har dette ført til utviklingen av rettslige prinsipper og institusjoner som fungerer med relativt stor grad av respekt og effektivitet.

Det jeg her sikter til er utviklingen av det som i juridisk teori benevnes som rettsstaten, dvs. de rettslige prinsipper om staten og dens organers forhold til individene. Rettsstatsbegrepet stammer fra filosofiske strømninger i Europa på 1700- og 1800-tallet og har sin opprinnelse dels i det tyske begrepet «Rechtsstaat», dels i det engelske uttrykket «rule of law».² I Russland – som i de nordiske landene – er det det tyske begrepet som har fått fotfeste: *pravovoje gosudarstvo*.

Utviklingen av en rettsstat i Russland

Et viktig og åpenbart særtrekk ved det russiske rettssystemet sammenliknet med rettssystemene i de nordiske landene, er at det nåværende russiske rettssystemet fortsatt er inne i en oppbyggingsfase. Den inneværende reformperioden i russisk rettshistorie ble initiert for mindre enn 20 år siden av Sovjetunionens daværende leder Mikhail Gorbatsjov. I 1988 satte han i gang et storstilt rettslig reformprogram som hadde som uttalt hensikt å gjøre Sovjetunionen til en rettsstat bygd på demokratiske prinsipper og grunnleggende menneskerettigheter.

Etter Sovjetunionens oppløsning fortsatte de politiske og rettslige reformene med uforminsket styrke i Russland. Med selvstendigheten fulgte imidlertid også en økende splittelse mellom

2 Den svenske juristen og russlandskjennen Anders Fogelklou gir en oversiktlig sammenfatning av rettsstatsbegrepet opprinnelse og innhold i en antologi om utviklingen av rettsstater i Øst-Europa, se Fogelklou (1997: 14–17).

ulike politiske grupper i Russland i synet på den videre kursen i reformprosessen. Striden kulminerte med at president Jeltsin i oktober 1993 oppløste det sittende parlamentet (Folkekongressen/Det øverste sovjet) med makt og skrev ut nyvalg til et nytt parlament (Statsdumaen og Føderasjonsrådet). I desember 1993, parallelt med valget til det nye parlamentet, ble det avholdt folkeavstemning om en ny konstitusjon. Disse begivenhetene innebar i realiteten at hele det eksisterende rettssystemet ble satt ut av funksjon, mens man bare kunne ane konturene av et nytt. Ved inngangen til 1994 var derfor russisk rett igjen ved det absolute nullpunkt og oppbyggingen av rettsstaten måtte begynne på nytt.

I tillegg til sin objektivt sett korte eksistens er det også et særtrekk ved det nåværende russiske rettssystemet at det i liten grad finnes nasjonale rettsstatsmodeller eller -tradisjoner. Russisk rettsutvikling før 1917 var i stor grad preget av tsarenes sene og ofte halvhjertede innføring av prinsipper og regler etter vestlige modeller. Den viktigste reformperioden i så måte var utvilsomt under Aleksandr 2 på 1860-tallet, en periode som i tillegg til avskaffelsen av livegenskapet også innebar betydelige reformer både innen sivilrett og strafferett. Det er likevel vanskelig å snakke om noen rettsstat i egentlig forstand. Til tross for fremskrittene var for eksempel systemet med administrativ deportasjon, dvs. at innenriksministeren kunne fengsle og deportere mennesker uten dom, i aktiv bruk helt frem til første verdenskrig (Annens 1983: 329).

Under sovjetperioden kom så vel rettsstatsideen som jussen i seg selv under et betydelig ideologisk press. «Rettssstatsideen ble ansett som borgerlig; i diametral motsetning til klassekonseptet av staten» (Khropanjuk 1995: 79). Retten skulle i stedet tjene staten og fellesskapets interesser. Dette var i realiteten den dominerende innstillingen til rettssystemet og rettsstaten frem til starten på Gorbatjovs reformer.

For den som skal studere det russiske rettssystemet, er det derfor viktig å ha forståelse for at det russiske rettssystemet er i de første fasen av sin utvikling. Systemet preges av raske endringer og av at nye rettslige teorier og prinsipper innføres i raskt tempo. Landet er således midt inne i en formidabel omstillingsprosess, og det vil ennå ta tid før systemet er fullstendig omformet og alle aktører har en grunnleggende forståelse av de nye spillereglene.

Det har likevel skjedd en enorm utvikling av det russiske rettsystemet de siste 15 årene. Man har fått på plass et regelverk som er tilpasset et moderne markedsøkonomisk system. Samtidig har rettssystemet, blant annet gjennom tilslutningen til internasjonale

avtaler og organisasjoner, innbygget rettssikkerhetsgarantier og garantier for beskyttelse av menneskerettigheter. Det avholdes også regulært nasjonale valg med deltagelse av politiske krefter som representerer et bredt spekter av meninger og interesser.

Ifølge den russiske konstitusjonens artikkel 1 er Russland en «demokratisk og føderativ rettsstat». Det er ingen dristig påstand å hevde at dette ikke var tilfelle da konstitusjonen ble skrevet i 1993, noe som nok også konstitusjonens opphavsmenn var fullstendig klar over. Formuleringen var nok mer et uttrykk for en målsetting å strekke seg etter enn en beskrivelse av den faktiske situasjonen. Spørsmålet er om formuleringen i konstitusjonen har blitt sannere siden: Har Russland utviklet seg i retning av demokrati og rettsstat etter at konstitusjonen ble vedtatt?

Dersom en tar utgangspunkt i den politiske eller juridiske diskurs på dette området, synes det ikke å være noen stor uenighet om rettsstatens helt sentrale plass i det russiske rettssystemet. Selv de krefter som gjennom hele den nåværende russiske statsdannelsens eksistens har vært i opposisjon til den rådende politiske linje, synes å ha rettsstaten som et sentralt element i sin ideologiske plattform. Et illustrerende eksempel i så måte er programmet til bevegelsen Dukhovnoe nasledije, som inngikk som en del av KPRFs valgblokk i 1995. Her heter det blant annet:

Rettssstatsideen er en av ikke mange paroler i perestrojka og post-perestrojka-periodene som alle politiske krefter og bevegelser bekjenner seg til. Kjente ulikheter i vurderingen av meningen og innholdet i denne programerklaringen [om rettsstaten] har ikke minsket dens potensielle og reelle mulighet til å bli et instrument for nasjonal enighet og forsoning. Ikke minst ettersom harde anstrengelser for å skape en rettsstat gjøres for å løse problemer som er åpenbare for alle – kamp mot kriminalitet, sikring av alle menneskers sikkerhet (Ziuganov 1995: 75).

Det synes således ikke som om rettsstaten har noen uttalte motstandere av betydning i dagens Russland. Til tross for dette er det mye som tyder på at det russiske samfunnssystemet ikke entydig utvikler seg i en retning som innebærer en styrkelse av rettsstaten. Som allerede nevnt ovenfor, synes det som om det russiske rettssystemet på en og samme tid fremviser trekk som både styrker og svekker utviklingen av en rettsstat. Spørsmålet blir da hvilke utviklingstrekk som er mest dominerende. Det vil i det følgende bli gjort forsøk på å antyde noen svar på dette spørsmålet.

Det føderative systemet

På 1990-tallet var det et stort problem at utviklingen av regelverket og håndhevingen av dette ikke holdt tritt med den økonomiske utviklingen. Gjennom den nesten sjokkertede avreguleringen av det økonomiske systemet på begynnelsen av 1990-tallet utviklet den økonomiske aktiviteten seg så raskt at man ikke maktet å følge opp med en effektiv regulering av markedet og dets institusjoner. Resultatet var at det oppsto et stort regelvakuum hvor den økonomiske aktiviteten ble styrt mer av reelle maktforhold mellom ulike maktstrukturer enn av demokratisk vedtatte regler. Et annet resultat av denne utviklingen var at regionale ledere tiltok seg stor myndighet og innflytelse, idet de utnyttet det maktvakuumet som oppsto etter at sentralmyndighetene fikk problemer med å fylle kommunistpartiets gamle maktmonopol.

Under Boris Jeltsins presidentperiode ble denne utviklingen i betydelig grad oppmuntrert fra sentralt hold, og det skjedde en sterk forskyvning av så vel formell kompetanse som reell makt fra det føderale sentrum til regionene.³ Regionale ledere utgjorde en viktig maktfaktor i den uklare situasjonen som oppsto tidlig på 1990-tallet, og regionene oppnådde å få seg tildelt betydelig kompetanse både gjennom Føderasjonsavtalen av 1992 og Konstitusjonen av 1993. Man fikk her fastslått prinsippet om at Russland var en føderalstat og formalisert desentraliseringen til det regionale nivå. Mange regioner utnyttet både den politiske makkampen og det betydelige regelvakuumet som oppsto på det føderale nivå på 1990-tallet, til å vedta regional lovgivning på en rekke sentrale områder hvor det ennå ikke fantes føderal lovregulering.

I realiteten var regionenes offensive linje overfor det føderale nivå, ikke minst på lovgivningsområdet, i ferd med å bli et betydelig problem for Russland mot slutten av 1990-tallet. En betydelig andel av regional lovgivning stred for eksempel direkte mot føderal lovgivning om samme emne.⁴ Enkelte studier tydet på at så mye som 25–30 % av de lover som ble vedtatt i regionene var direkte i strid med føderal lovgivning.⁵

Motstrid mellom føderal og regional lovgivning ble fort et

³ Utviklingen av relasjonene mellom Moskva og regionene i denne perioden er utførlig beskrevet i Blakkisrud (1997).

⁴ Se nærmere om dette i Risnes (2001: 53).

⁵ Den 4. november 2000 meldte avisens *Izvestija* at føderale myndigheter ved en kontroll hadde funnet fire regioner som hadde lovgivning om finans-, valuta- og kreditspørsmål i strid med konstitusjonen, at tre regioner hadde ulovlige skatter og tre regioner hadde ulovlige avgifter for tildeling av lisenser.

symbol på det kaos som eksisterte på det juridiske området mot slutten av 1990-tallet, og det var ikke tilfeldig at dette var det første området Putin tok fatt på i forbindelse med sitt initiativ om «lovens diktatur».⁶ Med utgangspunkt i opprettelsen av de sju føderale okrugene (et nytt mellomnivå mellom det føderale sentrum og føderasjonssubjektene) ble det satt mye inn på å reetablere føderal makt i regionene. Man fikk vedtatt en mer konsekvent føderal lovgivning og regionene ble satt under press for å avvikle eller endre lovgivning som var i strid med den føderale. Et annet sentralt punkt var at man styrket den føderale administrasjonen i regionene, som på 1990-tallet i mange regioner hadde kommet under sterkt innflytelse av regionale myndigheter.

Moskva har imidlertid gått lenger overfor regionene enn til bare å gjenopprette føderal kontroll over den lovgivning og de administrative strukturer som etter konstitusjonen er lagt til det føderale nivå. Man har også sørget for å vedta lovgivning som i betydelig grad svekker regionale politiske myndigheter. En omstridt ny lov i denne sammenheng er loven om organisering av lovgivende og utøvende organer i føderasjonssubjektene, som blant annet opphever systemet med direkte valg av regionenes øverste politiske ledere, guvernørene. Etter den nye loven vil guvernørene nå oppnevnes av presidenten, selv om kandidatene formelt må godkjennes av de regionale parlamentene (Blakkisrud 2005). Loven åpner også for at presidenten kan avskjedige guvernører, samt oppløse regionale parlamenter dersom de to ganger avviser presidentens guvernørkandidat (*ibid.*). En klage til konstitusjonsdomstolen etter initiativ fra partiet Unionen av høyrekrefter (SPS) ble avvist av domstolen 21. desember 2005. Domstolen kom, mot to stemmer, frem til at opphevelse av direkte valg på guvernører ikke var i strid med konstitusjonen (*gazeta.ru* 21. desember 2005).

Det er liten tvil om at denne lovendringen i realiteten innebærer at det nå er den føderale presidenten som har kontroll over utnevnelsen av guvernørene og at dette svekker det føderale elementet i Russlands rettssystem. Enkelte vil hevde at Russland i praksis har opphört å være en føderasjon og gått over til et unitaristisk system på linje med f.eks. Ukraina.

Reformer som tar sikte på å redusere det direkte demokratiet på regionalt nivå, følges nå opp videre gjennom et lovforslag om at også ledere på neste nivå skal oppnevnes og ikke lenger velges.

6 Dette var et hovedpunkt i president Putins årlige tale (*poslanije*) til parlamentet 8. juli 2000 (Putin 2000).

Dette vil omfatte bl.a. alle borgermestere i byer som er en del av en større regional enhet.⁷ Lovforslaget ligger an til å bli endelig vedtatt i løpet av relativt kort tid.

Demokratisk utvikling

Utviklingen av en rettsstat er vanskelig å forestille seg uten et demokratisk politisk system hvor ulike politiske aktører kan konkurrere om den politiske makten på noenlunde like vilkår. I praksis fører en udemokratisk samfunnsutvikling lett til at prinsipper som likhet for loven ikke følges og elementer som korruption og politisk innflytelse over rettsapparatet får et relativt stort spillerom. Dette vil stå i sterk strid med de grunnleggende prinsipper for rettsstaten som ble diskutert ovenfor.

På samme måte kan en, som Anders Fogelklou påpeker, også se på demokratiet som en funksjon av rettsstaten fordi «den demokratiska omvandlingen inte kan fungera utan lagligt, konstitutionell stöd» (Fogelklou 1997: 17, fn 4). Som Fogelklou konkluderer, synes det å eksistere en indre sammenheng mellom de utviklingsstrekken vi benevner «demokrati» og «rettsstat» som gjør at en i realiteten vanskelig kan forestille seg det ene uten det andre.⁸

På bakgrunn av dette kan en med nokså stor grad av sikkerhet gå ut fra at den demokratiske utviklingen sier noe om mulighetene for utviklingen av en rettsstat. Den demokratiske utviklingen blir derfor en viktig lakkmustest i en analyse av rettsstatens kåر. I vår sammenheng blir det dermed naturlig å se nærmere på de nasjonale valg som har vært avviklet i Russland i tiden etter Sovjetunionens oppløsning.

Alle fôderale valg i Russland etter 1991 – både under Jeltsin og under Putin – har blitt møtt med betydelig kritikk både nasjonalt og internasjonalt. Nasjonalt har kritikken i hovedsak blitt fremsatt av den politiske opposisjonen, mens internasjonal kritikk har kommet fra de organisasjoner som har vært invitert av russiske myndigheter for å observere valgene, særlig Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa (OSSE) og Europarådet. Kritikken har imidlertid endret karakter fra de første parlamentsvalgene i 1993 til det foreløpig siste presidentvalget i 2004. Mens det i forbindelse med

7 Det vil si alle byer med unntak av Moskva og St. Petersburg, som har status som egne fôderasjonssubjekter.

8 Fogelklou viser i denne sammenheng blant annet til Jürgen Habermas' analyse av sammenhengen mellom demokrati og rettsstat. For nærmere om dette, se Habermas (1992: 151 ff).

de første valgene særlig var irregulære forhold i forbindelse med avviklingen av valgene, dvs. regelrett teknisk valgfusk, som ble kritisert, har valgene i 1999/2000 og 2003/2004 blitt kritisert av mer grunnleggende strukturelle årsaker.⁹ Særlig har det vært rettet kritikk mot påvirkningen fra det administrative systemet (bruken av såkalte «administrative ressurser») og ensidigheten i medias dekning av valgkampen, spesielt nyhetssendingene i de større fjernsynskanalene. Over tid har kritikken samlet sett blitt gradvis skarpere.

Et annet aspekt ved valgene som har vært mye omtalt – og som går direkte til kjernen av rettsstatens funksjon i forbindelse med valgene – dreier seg om prosedyrene for registrering av kandidater. Det forekommer svært ofte at kandidater og partier blir avvist i forbindelse med forsøk på registrering i forkant av valg, og valgadministrasjonen og domstolene har i denne sammenheng blitt beskyldt for å behandle kandidater ulikt. Bare i løpet av september 2006 ble det registrert to tilfeller av svært omstridte avslag på registrering i forbindelse med lokalvalgene i henholdsvis Tyva og Karelia (*gazeta.ru* 8. oktober 2006).

Et annet velkjent eksempel på ovennevnte praksis er tidligere riksadvokat Jurij Skuratovs forsøk på å stille som kandidat ved parlamentsvalget i 2003. Skuratov ble nektet å stille til valg blant annet fordi han kun hadde oppgitt sin formelle status ved det universitetet han underviste, og glemt å ta med at han samtidig hadde en professortittel ved samme universitet. Selv om Skuratovs sak kan virke absurd, har det vært et reelt problem i forbindelse med valg at kandidater har blitt nektet å stille på grunn av mindre, formelle feil i innleverte dokumenter. Denne generelle uforutsigbarheten knyttet til håndhevingen av regelverket utgjør et ikke ubetydelig problem for rettssikkerheten, og dette er nok også bakgrunnen for at Den europeiske menneskerettighetsdomstolen har besluttet å behandle Skuratovs klage.¹⁰ I og med at domstolens avgjørelse vil være bindende for Russland, kan den få direkte følger for regelverket på dette området.

Saken med avvisning av kandidatur har igjen blitt aktualisert i forbindelse med forslag til endringer av valgloven på bakgrunn av

-
- 9 Overskriften på OSSEs pressemelding etter siste presidentvalg reflekterer dette skiftet i kritikken: «Russian election generally well administered but lacking elements of a genuine democratic contest». OSSEs valgrapporter er tilgjengelige på organisasjonens hjemmesider (www.osce.org/odihr-elections/14519.html).
 - 10 For mer informasjon om Skuratovs sak, se artikkel i *Kommersant* 16. mai 2006 i forbindelse med at saken ble tatt til behandling av Den europeiske menneskerettighetsdomstolen.

nye tiltak mot terrorisme. Det dominerende partiet i Statsdumaen, Det forente Russland (*Jedinaja Rossija*), står bak et forslag som blant annet vil kunne utelukke kandidater eller partier som har kommet med «ekstremistiske uttalelser». Vagheten i definisjonen av hva dette skulle innebære, og dertil hørende mulighet for misbruk av lovverket, har fått lederen for den sentrale valgkommisjonen, Aleksandr Vesnjakov, til å advare de folkevalgte mot å vedta de foreslalte lovendringene (*gazeta.ru* 8. juli 2006). Ifølge representanten Ivan Melnikov fra Kommunistpartiet (KPRF) inneholder lovgivningen allerede «25 grunnlag for å avvise registrering, 5 grunnlag for å fjerne kandidater etter registrering og 4 grunnlag for å ekskludere fra listen; dvs. 30 grunnlag for at en domstol kan avvise registrering, er det for lite for dem?» (*ibid.*) Alt tyder imidlertid på at den foreslalte lovendringen vil bli vedtatt.

Domstolenes uavhengighet

Det er slett ikke bare regelproduksjonen og selve utbyggingen av det juridiske systemet som har bidratt til en positiv utvikling på det juridiske området i Russland de senere årene. Så vel en rekke større innholdsmessige reformer som utviklingen av praksis i ulike organer innen justissectoren har hatt en viktig innflytelse på rettsystemet.

Når det gjelder reformprosjekter, er det viktig å fremheve reformer innen strafferett og straffeprosesslovgivning. Det er gjenomført en rekke reformer som har styrket individets rettigheter og humanistiske verdier i strafferettspleien. Det er naturlig å trekke frem moratoriet på bruk av dødsstraff, overføringen av fengselsvesenet fra innenriksministeriet til justisministeriet og innføringen av domstolskontroll med varetektsfengsling som viktige symbolreformer fra denne perioden. I tillegg til flere større innholdsmessige reformer innen straffe- og straffeprosesslovgivning¹¹ medførte disse reformene en klar styrking av individets rettigheter på bekostning av særlig politiet og påtalemyndighetene. Selv om Russlands strafferettspleie fortsatt sliter med store problemer, så som en ekstrem lav frifinnelsesprosent og uholdbare forhold i mange fengsler, skal en ikke undervurdere disse reformenes betydning.

Et annet viktig utviklingstrekk gjennom 1990-tallet var domstolenes gradvis mer uavhengige stilling. Som Peter H. Solomon og Todd S. Foglesong (Solomon & Foglesong 2000) påpeker i sin

¹¹ Arbeidet med reformer innen straffeprosessen er utførlig behandlet av Ane Tusvik Bonde (2005).

grundige studie av russiske domstoler på 1990-tallet, gikk denne utviklingen nesten upåaktet hen blant folk flest. Folk var i realiteten ikke klar over de muligheter som etter hvert fantes til å bruke domstolene til å beskytte egne rettigheter. Mens bare 20 % av befolkning i en spørreundersøkelse i 1996 mente at de kunne nå frem overfor domstolene med en klage på et myndighetsorgan, viste statistikken fra samme år at omkring 80 % av slike saker ble avgjort til fordel for saksøkeren (*ibid.*: 83).

Ikke minst de øverste domstolene ledet an i en utvikling hvor uavhengigheten overfor de øverste statsorganer i mange tilfeller ble svært tydelig. I denne sammenheng har konstitusjonsdomstolen spilt en viktig rolle, ikke minst fordi domstolen klarte å gjenfinne sin rolle etter den åpne konfrontasjonen med president Jeltsin høsten 1993. Alle dommerne, inkludert den tidligere formannen, den kontroversielle Valerij Zorkin, ble gjenoppnevnt av Jeltsin,¹² og domstolen har i ettertid kommet med en rekke viktige avgjørelser som tydelig markerer dens uavhengighet overfor den utøvende makt.

Konstitusjonsdomstolens uavhengighet understrekkes også av at domstolen aktivt har trukket Russlands forpliktelser etter internasjonale avtaler direkte inn i avgjørelsen av en rekke saker. Et sentralt eksempel på dette – klage fra Maslov fra 2000 – er utførlig behandlet av Bill Bowring (Bowring 2005: 4). Her kom konstitusjonsdomstolen til at en rekke avgjørelser av Den europeiske menneskerettighetsdomstolen førte til en styrking av rettighetene til personer som ble forhørt som «mistenkte», sammenlignet med hva som eksplisitt fremgikk av straffeprosessloven.

Konstitusjonsdomstolens implementering av Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen i russisk rett var uten tvil korrekt juridisk sett. Det følger direkte av den russiske konstitusjonens artikkel 15, pkt. 4 at i tilfeller hvor det er motstrid mellom russiske regler og regler i internasjonale avtaler som Russland er forpliktet etter, skal den internasjonale regelen gå foran. Det var likevel noe helt nytt etter russisk praksis at en domstol aktivt avgjorde saker direkte i henhold til internasjonale regler. Denne utviklingen ble ytterligere understreket ved at russisk høyesteretts plenum 10. oktober 2003 utstedte en resolusjon – en instruks til lavere domstoler – som på disse å følge opp i konstitusjonsdomstolens spor gjennom å trekke anerkjente internasjonale regler direkte inn i avgjørelsen av konkrete saker.¹³

12 Zorkin var Konstitusjonsdomstolens formann 1991–93, og ble i 2003 på ny valgt til domstolens leder.

13 Denne resolusjonen omtales også av Bowring (2005: 5–6).

For et nordisk publikum står nok sannsynligvis den såkalte Nikitin-saken fra siste halvdel av 1990-tallet som det klareste symbolet på domstolenes uavhengighet. Her bidro en rekke dommere både i den lokale domstolen i St. Petersburg, russisk høyesterett og konstitusjonsdomstolen alle med viktige bidrag til at den tidligere ubåtkaptein til slutt ble fullstendig frifunnet for anklager om spionasje. Til tross for at de fleste uavhengige observatører mente at forsvarer hadde usedvanlig sterke juridiske kort på hånden,¹⁴ var det ikke på noe tidspunkt gitt at domstolene ville oppvise den nødvendige uavhengighet vis-à-vis påtalemyndigheten og sikkerhetstjenesten, som begge åpent og iherdig arbeidet for å få Nikitin dømt for spionasje. Så vel gangen i Nikitin-saken som det endelige utfallet utgjør uten tvil et av de klareste eksempler på utviklingen av domstolenes uavhengige stilling i siste halvdel av 1990-tallet (Nikitin ble endelig frikjent av høyesterett i 2000).¹⁵

Internasjonalt sett står allikevel Khodorkovskij-saken frem som den russiske enkeltsak som uten sammenlikning har fått mest oppmerksomhet. Årsakene til dette er naturligvis mange, men har nok særlig sammenheng med at saken ses på som et symbol på Kremls stadig sterkere jerngrep om alle deler av det russiske samfunnet og at den aktualiserer spørsmålet om hvorvidt utenlandske investeringer i Russland er trygge.

Khodorkovskij-saken kan imidlertid analyseres i lys av en rekke ulike utviklingstrekk i det russiske samfunnet, og forholdet til rettslige reformer og domstolenes uavhengighet er naturlig nok nærliggende temaer. I så måte har mange fremstilt Khodorkovskij-saken som et vendepunkt, slik at saken mot oligarken og hans nærmeste medarbeidere symboliserer slutten på rettslige reformer og uavhengighet for domstolene. Undertegnede vil likevel advare mot å overdrive betydningen av denne saken i en slik sammenheng. Det er hevet over enhver tvil at det er sterke politiske elementer i Khodorkovskij-saken og at den inneholder mye mer enn en nøytral etterforskning og pådømmelse av et tilfelle av økonomisk kriminalitet. Dette er imidlertid en kritikk som i første rekke rammer den russiske påtalemyndigheten.¹⁶ At den russiske påtalemyndigheten i

14 Blant annet fulgte det av tiltalen at Nikitin burde straffes for overtredelse av ikke offentliggjort lovgivning til tross for konstitusjonens eksplisitte forbud mot dette, samt for å ha spionert til fordel for «en annen stat» til tross for at hans eneste samarbeidspartner på norsk side var en miljøorganisasjon som det var vanskelig å innplassere som en del av den norske stat.

15 En oppsummering av Nikitin-saken finnes på Bellonas hjemmesider (www.bellona.no/artikler/Nikitin_-_saken).

16 Se f.eks. Bill Bowrings gjennomgang av Europarådets observasjoner i saken (2005: 15).

enkelte tilfeller har en tendens til ta politiske hensyn når det gjelder spørsmålet om hvem som settes under etterforskning, er et kjent fenomen. Dette ble for eksempel fastslått i nokså utvetydige vendinger av Den europeiske menneskerettighetsdomstolen i dommen i saken som den tidligere russiske oligarken Vladimir Gusinskij anla mot Russland.¹⁷

Spørsmålet om andre myndighetsorganer har påvirket domstolene i Khodorkovskij-saken, vil sannsynligvis aldri bli fullgoda besvart. Ingen som følger utviklingen av russisk rettsvesen hadde vel heller trodd at problemene med politisk eller administrativ påvirkning av dommere eller korruption i domstolene var utryddet som fenomener. Hovedpoenget når det gjelder domstolenes uavhengighet er jo den tross alt positive utvikling de siste 15 årene, og Khodorkovskij-saken er i så måte en påminnelse om hvor ung reformprosessen i Russland ennå er og at de store og viktige reformene som ble påbegynt på 1990-tallet, på langt nær er fullført. Det gjenstår i så måte mye arbeid før Russland kan sies å ha levd opp til konstitusjonens formulering om «en demokratisk rettsstat».

Et optimistisk innspill – og en ny spådom

Det er på mange måter et noe pessimistisk bilde av den rettslige utviklingen i Russland i Putins presidentperiode som tegnes ovenfor. Til tross for at det juridiske regelverket er blitt stadig mer utviklet og finmasket, svekkes samtidig selve fundamentet for rettsstaten, blant annet gjennom den økende konsentrasjon av statsmakt hos utøvende myndighet. Spørsmålet er så hva dette innebærer på lengre sikt. Innvarsler denne utviklingen en lengre periode med autokratisk styresett i Russland, eller dreier det seg om en midlertidig innstramming som en reaksjon på det relative kaos som oppsto i tiden etter Sovjetunionens oppløsning?

Stilt overfor denne spørsmålsstillingen skal en vokte seg for å trekke svært langtrekkende konklusjoner. Den fasen Russland nå er inne i, hvor det på mange felter er blitt trangere kårt for demokrati og rettsstatsprinsipper, kan jo i teorien vise seg å være en relativt sett kortvarig reaksjon i en mer langsiktig utvikling mot en rettsstat i landet. Et interessant og nokså optimistisk synspunkt i denne sammenheng er Dmitrij Trenins kommentar i avisens *Kommersant* 25. mai 2006. Også Trenin peker på den negative utviklingen som har foregått på en del områder de siste årene, blant annet når det

17 Sak nr. 70276/01 med dom 19. mai 2004.

gjelder demokratisk utvikling, men ifølge ham dreier det seg likevel kun om et kortvarig tilbakeslag for reformprosessen. De enorme økonomiske verdier som gradvis bygges opp og den ujenkallelige åpenhet mot resten av verden vil til slutt fremtvinge en fortsettelse av den juridiske reformprosessen, hevder Trenin:

Alt dette [manglende demokratisk utvikling m.m.] vanskeliggjør og vil kanskje til og med blokkere bevegelsen for en tid. Men uansett vil de viktigste faktorene – penger og åpenhet – gjøre sitt arbeid. Nødvendigheten av å legalisere, forsøre og gi videre som arv de enorme formuer på toppen vil objektivt sett tvinge dem til å bevege seg i retning av en rettsstat (*Kommersant* 25.05.2006).

Trenin synes i det minste å ha rett i grunnlaget for sine antakelser: Det er i ferd med å skje en historisk ansamling av verdier hos Russlands makthavere,¹⁸ og det synes både av politiske og økonomiske årsaker nokså klart at det i overskuelig fremtid ikke kan skje noen generell lukking av det russiske samfunnet i forholdet til resten av verden. Følger en Trenins resonnement, bør dette altså gi grunn til optimisme på rettsstatens og demokratiets vegne på lengre sikt.

I et noe kortere perspektiv gir det kanskje mest grunn til bekymring at kraften i de rettslige reformene synes å være mindre nå enn den var både under president Jeltsin og ikke minst i første del av Putins presidentperiode. Det kan synes som om Putin, som startet sitt reformarbeid med et sterkt fokus på rettsstaten og «lovens diktatur», har endret sine prioriteringer bort fra rettslige reformer til fordel for en mer politisk agenda. Dette er illevarsrende for muligheten for utviklingen av en rettsstat, særlig når en tar i betraktning de svake tradisjoner Russland har på dette området.

I tillegg til det reduserte fokuset på rettslige reformer er det også i den siste tiden gjennomført enkelte reformer som kan synes direkte å svekke rettsstaten. Gjennomførte og planlagte reformer av valgsystemet som er omtalt ovenfor, er eksempler på dette. Videre er det også foreslått reformer i systemet for oppnevning av dommere, slik at presidenten vil få en sterkere innflytelse også på dette området.¹⁹ En slik reform er ikke egnet til å styrke domstolenes uavhengighet. Alle reformer som koncentrerer ytterligere politisk og administrativ makt hos presidenten, vil tvert imot virke uheldig

¹⁸ Ifølge President Putins tale til nasjonalforsamlingen 10. mai 2006 er gasselskapet Gazprom, som kontrolleres av den russiske staten, nå det tredje største selskapet i verden målt etter verdien av aksjene (Putin 2006).

¹⁹ Disse forslagene er utførlig kommentert av Peter H. Solomon jr. (2005).

inn på mulighetene for utvikling av en rettstat.

I og med at jeg i min forrige artikkel i dette tidsskriftet blant annet kom med spådommer om konstitusjonens skjebne i forbindelse med et forestående presidentvalg, kan det være fristende å gjøre det samme nå. Spørsmålet om hvorvidt konstitusjonen vil bli endret slik at president Putin kan stille til valg for en tredje presidentperiode i 2008, har lenge vært diskutert og det foreligger allerede en rekke – særlig regionale – initiativer for å få dette til. Hovedpersonen selv har så langt uttalt at dette er uaktuelt og at han heller vil støtte en annen kandidat. Dette har ledet de fleste observatører til å begynne letingen etter etterfølgeren,²⁰ selv om mange fortsatt heller til den oppfatning at konstitusjonen til slutt vil bli endret.

Etter mitt syn ligger det heller ikke ved dette presidentvalget an til noen dramatiske endringer i konstitusjonen for å tilpasse den til politiske ønsker. Begrunnelsene for dette er sannsynligvis taktiske vurderinger i Kreml om hva som best tjener det sittende regimes politiske mål på kort sikt. Samtidig er en uforandret konstitusjon også den utgangen på historien som på lang sikt er mest egnet til å tjene utviklingen av rettsstaten. I og med at konstitusjonen ikke har vært endret siden vedtakelsen i 1993, ville det være prinsipielt uheldig om dette ble gjort nå bare for å tilpasse den til kortsiktige politiske behov. Det meste tyder derfor på at Vladimir Putin går av som president i Russland i april 2008.

²⁰ Så langt synes de heteste kandidatene å være forsvarsminister Sergej Ivanov og visestatsminister Dmitrij Medvedev.

Litteratur

- Annær, Erik (1983) *Den europeiske rettens historie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Blakkisrud, Helge (1997) *Den russiske føderasjonen i støpeskjeen. Etniske og territorielle utfordringer*. Oslo: Spartacus.
- Blakkisrud, Helge (2005) Den presidentutnevnte guvernør. *Nordisk Østforum* 19 (3): 345–64.
- Bonde, Ane Tusvik (2005) *Fra sovjetisk protest til russisk prosess. En analyse av drivkrefte bak «europeiseringen» av Russland, belyst gjennom arbeidet med reform av straffeprosessloven 1989–2001*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Bowring, Bill (2005) *Effective Remedies for the Violation of Rights by Public Bodies: the Necessary Condition for Compliance by the Russian Federation with the European Convention on Human Rights*. Moskva: Institute for Law and Public Policy.
- Habermas, Jürgen (1992) *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Kagarlitskij, Boris Julevitsj (1996) Ne nado zasjtsjisjtsjat konstitutsiju. Vsjo ravno novyj prezident vypustit novuju. *Nezavisimaja gazeta* 25. september.
- Khropanjuk, V.N. (1995) *Teorija gosudarstva i prava*. Moskva: DDT.
- Putin, Vladimir V. (2000) *Poslanie federalnomy sobraniju Rossijskoj Federatsii* (http://president.kremlin.ru/appears/2000/07/08/0000_type63372type63374_28782.shtml).
- Putin, Vladimir V. (2006) *Poslanie federalnomy sobraniju Rossijskoj Federatsii* (http://president.kremlin.ru/appears/2006/05/10/1357_type63372type63374type82634_105546.shtml).
- Risnes, Brynjulf (1998) Den russiske konstitusjonen og skyggene fra fortiden. *Nordisk Østforum* 12 (1): 35–44.
- Risnes, Brynjulf (2001) «Relations Between Moscow and the Regions of Northwestern Russia – The Legal Aspect» i Geir Hønneland & Helge Blakkisrud (red.) *Centre-Periphery Relations in Russia – The Case of the Northwestern Regions*. Aldershot: Ashgate.
- Solomon, Peter H., Jr. (2005) *Threats of Judicial Counterreform*. Paper presentert på konferansen Commercial Law Reform in Russia and Eurasia, Kennan Institute, Washington D.C., 8.–9. april 2005 (www.reec.uiuc.edu/events/Conference/ACCConf/lawconf_paper/solomon.pdf).
- Solomon, Peter H., Jr. & Todd S. Foglesong (2000) *Courts and Transition in Russia – The Challenge of Judicial Reform*. Boulder, CO: Westview Press.
- Fogelklou, Anders (1997) «Inledning» i Fredrik Sterzel (red.) (1997) *På väg mot rättsstater i Östeuropa*. Uppsala: Iustus.
- Ziuganov, Gennadij Andrejevitsj (red.) (1995) *Sovremennaja russkaja ideja i gosudarstvo*. Moskva: Obozrevatel.

Förändring och kontinuitet på den ryska landsbygden

- Jouko Nikula**
d.pol.sc., seniorforskare,
Aleksanteri-institutet,
Helsingfors universitet
- Leo Granberg**
d.pol.sc., professor,
Ruralia-institutet,
Helsingfors universitet
- För tre år sedan, våren 2002, började vår forskningsgrupp resa runt i ryska Karelen för att undersöka hur landsbygden såg ut efter socialismen. Den främsta produktionsinriktningen i Karelen är boskapsskötsel, men skogsbruket har också en stor betydelse. I Prjazja rajon (cirka 50 km väster om Petroskoi) intervjuade vi tiotals männskor. Flera av dessa arbetade med olika uppgifter på en före detta sovchos som omvandlats till ett aktiebolag. Andra arbetade för lokalförvaltningen eller privata företag. Resan företogs i maj.¹ De intervjuades tamburer var fulla av potatis som höll på att gro och fönsterbräderna dignade av tomatplantor. Med undantag för de allvarligt sjuka eller de kroniska alkoholisterna sade sig alla

Artikeln ingår i ett forskningsprojekt om företagsverksamhetens specialisering och diversifiering i transitionsekonomier som finansieras av Finlands Akademi åren 2004–06. Vi vill speciellt tacka alla som deltog i fältundersökningarna och bidrog till att samla material.

- 1 Vår första fältundersökning ägde rum i maj år 2002 i Prjazja rajon. Resan upprepades de två följande våren och intervjuerna utvidgades till rajonen Olonets och byarna vid Ladugas stränder. Under varje resa gjordes temaintervjuer i intensiv takt i ungefär en veckas tid. Till intervjuerna valdes både arbetstagare och arbetsgivare inom lokalförvaltningen, företagen och jordbruket. Åren 2004 och 2005 samlades med samma metod material från Nizjnij Novgorods omnejd, och år 2005 gjorde en del av gruppen fältintervjuer i republiken Sacha: i två veckors tid på den arktiska landsbygden och i en veckas tid i huvudstaden Jakutsk. Jämförelsematerial samlades även från Estland. Sammansättningen på grupperna som utförde fältundersökningarna har varierat. Materialet från resan till Karelen samlades in av forskarna Ilkka Alanen (Jyväskylä universitet), Leo Granberg, Inna Kopoteva och Jouko Nikula (Helsingfors universitet) samt Svetlana Pasti (Tammerfors universitet). I fältarbetet i Sibirien deltog även Ulla Partanen och Katriina Soini (Forskningscentralen för jordbruk och livsmedelskemi i Jokioinen) och konstnären Anu Osva. Av de ryska forskarna ansvarade Aleksandr Bednyj och Jevgenija Balabanova (universitetet i Nizjnij Novgorod) för insamlingen av data i området kring Nizjnij Novgorod och i Estland de estniska forskarna Helvi Põder, Anna Põder och Kristel Maidre (Lantbruksuniversitetet i Tartu).

intervjuade ha en liten odlingslott. Lotterna användes till att odla potatis till vintern och till att föda upp höns, getter och kor. Emelertid hade nästan ingen fler än en ko, eftersom det inte fanns en marknad för mjölken.

Det andra huvudsakliga målet för våra fältundersökningar, Nizjnij Novgorod, ligger i norr och områdets främsta produktionsinriktning är, liksom i Karelen, nötboskapsskötsel. I södra Ryssland bedrivs omfattande åkerbruk i olika former. Ryssland är stort, men trots skillnaderna i naturförhållanden visar rapporter från olika fältstudier att vissa väsentliga egenskaper är förvånansvärt lika över hela den vidsträckta ryska landsbygden (se till exempel Amelina 2000, O'Brien *et al.* 2004, Pallot & Nefedova 2003, Patsiorkovski *et al.* 2005, Visser 2005). I sina studier av gurk- och kålodlare i Moskvas omnejd observerade exempelvis Judith Pallot och Tatjana Nefedova (2003: 354–57) att odlarna inte var nämnvärt intresserade av att utvidga sin produktion. Byarna vid Okaflodens stränder har specialiserat sig på att odla rädisor och gurka på sina 25–30 ar stora täppor. Det finns inga växthus, lönearbete förekommer inte och gurkorna säljs till mellanhänder som, enligt Pallot och Nefedova, står under den kaukasiska maffians kontroll. I ett närliggande grannskap har man specialiserat sig på att producera kål, som görs till surkål, förpackas och säljs i tunnor till Moskva. Här fanns tidigare en sovchos som lades ner och vars mark kålodlarna var berättigade till. De var dock inte intresserade av mer mark, utan de flesta avstod. Tio år senare fanns bara halvdussin net små 8–12 hektars privatjordbruk kvar. Ett undantag var den förre direktören för sovchosen, som hade grundat ett framgångsrikt 160 hektars privatjordbruk som sysselsatte 24 personer.

Gurkodlingen hade påbörjats på området redan under sovjetiden. Odlandet av kål har ännu längre anor och har sin början från tiden före 1917 års revolution. De senaste åren har gurk- och kålodling varit lönsamt. Ett bevis på detta var att invånarna hade kunnat rusta upp sina hus så att de var i bättre skick än vad som är vanligt på den ryska landsbygden. Byborna använde således hellre inkomsterna från odlingen till att förbättra sin boendestandard än till att grunda familjejordbruk, modernisera jordbruksproduktionen och skaffa ny jord. De valde att hålla fast vid gamla mönster hellre än att satsa på förändringen med dess risker och hopp om ekonomisk framgång.

I Ryssland förändras vissa saker mycket snabbt medan andra företeelser verkar oföränderliga. I den här artikeln utnyttjar vi våra erfarenheter från fältarbete i Ryssland för att granska förändringar

och oföränderlighet i det ryska jordbruket. Vi börjar med att först repetera huvuddragen i den ryska lantbruksreformen. Efter det presenterar vi teorin om spårberoende (*path dependency*), redogör för vissa drag av beständighet hos de ryska institutionerna och dryftar till sist den ryska landsbygdens spår.

Den ryska lantbruksreformens tre skeden

Under sovjetiden domineras landsbygden på många sätt av kollektivjordbruken. De var antingen statsägda jordbruk, sovchoser, eller kollektivt ägda jordbruk, kolchoser. De var stora företag som omfattade många byar och också skötte landsbygdens övriga näringsgrenar med undantag för skogsbruket. Så gott som alla arbetade i kollektivets tjänst. Arbetarna hade dock sina egna små odlingslotter, parceller som var ungefär lika stora som en större tomt för ett enfamiljshus i Norden. Förutom åker och trädgård hade de även boskapsskydd för ett litet antal djur. På landsbygden fanns (och finns) även stadsbornas «datjor», klungor med sommarbostäder som ofta påminner om koloniträdgårdar. De spelade en viktig roll för stadsbornas livsmedelsförsörjning, och efter att lantbruksreformen inleddes blev de rentav livsviktiga.

Efter socialismens kollaps förekom det rikligt med västerländska rådgivare i Östeuropa och Ryssland. Många av dem rekommenderade att staten snabbt skulle slopa stödet till jordbruket. För många var det ett centralt mål att jordbruksproduktionen skulle tas över av familjehjordbruken på samma sätt som i Väst- och Centraleuropa under första halvan av 1900-talet (samma utveckling har även ägt rum i många u-länder som en följd av jordreformer). Så skedde dock inte i Östeuropa och allra minst i Ryssland.

Den ryska lantbruksreformen inleddes år 1990 då statens monopol på markinnehav upphävdes och det blev tillåtet att grunda familjehjordbruk. År 1993 infördes rätten till privat ägo av jordbruksmark i grundlagen, men en stor del av punkterna som hänförde sig till jordegendom upphävdes av en presidentförordning som utfärdades samtidigt. I praktiken skulle det ta 10 år till för den fria handeln med jordbruksmark att realiseras. Det skedde i samband med en ny speciallag för handel med jordbruksmark som trädde i kraft i januari 2003. Jordbruksmark började dock arrenderas allt mer redan på 1990-talet (Serova under utgivning, Wegren 1998: 159, Nikula *et al.* 2005: 28–29).

Reformen kan indelas i tre huvudskeden: privatiseringen under början av Jeltsins maktperiod (1990–94), den därpå följande om-

struktureringen (1995–98) och den statliga lantbrukspolitiken som aktiverats under Putin och fortfarande pågår (1999 och framåt). Stephen W. Wegren (2000) anser att reformerna under Jeltsins tid närmast gick ut på att skrota det gamla systemet genom att staten drog sig ur regleringen av lantbrukssektorn. Det resulterade i att produktionen snabbt sjönk till hälften av vad den varit. Till en början understöddes grundandet av familjejordbruk, och relativt många sådana bildades. I slutet av perioden avskaffades dock statsstöden till *fermerna*.²

I denna period övergick en stor del av jordbruken till att finnas endast på papperet, och få lyckades få igång en permanent produktion. Lantbruksföretagens anställda förvandlades i detta skede till delägare och fick, åtminstone i princip, välja företagets ägandeform. De erbjöds möjligheten att lämna företaget, men största delen valde att stanna på storjordbruken och utarrendera eller upplåta sin jordegendom till företaget.

Omstruktureringsskedet varade från mitten av 1990-talet till år 1998. Under denna tid omorganiseras de storskaliga jordbruken, partihandeln och livsmedelsindustrin. Den väg som valdes av de ryska ledarna avvek dock från de västerländska konsulternas rekommendationer. Världsbankens sakkunniga ansåg att de storskaliga jordbruken var nödvändiga endast tillfälligt under övergången till systemet med familjejordbruk, men Rysslands ledare hade planer på att de storskaliga jordbruken skulle bli ett permanent inslag i landet.

Under Putineran, efter år 1999, har staten inlett en ny lantbrukspolitik. Målet är att utveckla marknadsförhållandena och stabilisera livsmedelsproduktionen. Programmet omfattar skuldsanering, skyddande av inhemsk produktion, skapande av ett kreditsystem för jordbruket och förbättringe av maskinparken. På sistone har det också satsats på att förstärka livsmedelskedjorna, förbättra den storskaliga produktionen och bättra på förhållandena på landsbygden. Kritiska röster hävdar dock att Putins lantbrukspolitik fortfarande fokuserar för mycket på att bibehålla befintliga strukturer och använder protektionistiska medel i stället för att skapa verkliga förutsättningar för uppkomsten av en konkurrenskraftig lantbrukssektor (Serova under utgivning, Serova *et al.* 2004).

² Termen har lånats till ryskan från engelskans *farmer*. I det här sammanhanget använder vi den som synonym till familjejordbrukare.

Det ryska lantbrukets struktur

I början av reformprocessen, under Jeltsin, förlorade den storskaliga produktionen terräng och de privata företagen inledder sin produktion. Huvudansvaret för Rysslands livsmedelsförsörjning vilade dock på hushållen. Så hade det också varit under socialismen, men storjordbruken problem gjorde nu att hushållens ansvar ökade, speciellt beträffande produktionen av potatis, grönsaker, kött och mjölk. Den storskaliga produktionen sjönk till hälften av vad den varit och förblev på den nivån när situationen stabiliseras i slutet av 1990-talet. Som en följd avskedades en stor del av de anställda. Under det innevarande decenniet har dock hushållens andel av jordbruksproduktionen börjat minska en aning (jfr tabell 1). Detta hänger samman med den gradvis stigande levnadsstandarden och med att de privata jordbruken utvidgar sin verksamhet, i synner-

het beträffande produktionen av spannmål, sockerbetor och solrosfrön.

Under perioden 1992–2003 ökade antalet fermer i Ryssland från 49 000 till 264 000. Privatodlarnas andel av den totala jordbruksproduktionen är dock fortfarande liten: år 2004 var den endast 5,9 %. När vår forskningsgrupp reste runt i södra Karelen, hittade vi

endast två verksamma familjejordbruksföretag i våra två rajoner: den ena var en mjölkproducent som hade flyttat till Prjazja från södra Ryssland, den andra var en högutbildad odlare av utsädespotatis i Olonets rajon. Båda var nog framgångsrika, men deras exempel hade inte förmått andra att välja samma väg.

Landsbygdens livskraft beror alltså fortfarande i första hand på storjordbruken funktionsförmåga. Storjordbruken kan vara framgångsrika, de kan brottas med svårigheter eller de kan vara i likvidation. De jordbruksföretag vi undersökte påminde om de tidigare sovchoserna till sin produktionsstruktur, sitt ledarskap och sin verksamhetskultur (även om de redan i åratet varit aktiebolag, kallades de allmänt för sovchoser bland de anställda). Utvecklingen på makronivå domineras av globalisering, privatisering och marknadens segertåg. Rysslands hela ekonomi har genomgått exceptionellt tunga förändringar. Ändå strävar de ryska storjordbruken efter att fortsätta som förr, ändå fortsätter hushållen i ryska Karelen att odla på sina

**Tabell 1. Jordbruksproduktionens struktur
1992–2004 fördelad enligt företagsform (%)**

	1992	1995	2000	2004
<i>Storskalig produktion</i>	67,1	50,2	43,4	43,1
<i>Privatodlare</i>	1,1	1,9	3,0	5,9
<i>Hushåll</i>	31,8	47,9	53,6	51,0
<i>Total</i>	100	100	100	100

Källa: Patsiorkovski et al. (2005)

små jordlotter, och ändå fortsätter de hushåll som odlar gurka och kål sin småskaliga produktion utan att sträva efter att utvidga den eller erövra nya marknader. Vad beror detta på?

Det har gjorts många försök att förklara de förändringar som ägt rum efter socialismen, bland annat med utgångspunkt i en allmän moderniseringsteori (Nikula 2004). De stora inbördes skillnaderna i utvecklingsmönster mellan Ryssland och andra postsocialistiska länder pekar på att slutresultatet av en förändring i systemet inte är givet. Man bör således sträva efter att förklara förändringens riktning utifrån nuläget och det förflytta och inte utifrån slutresultatet (Róna-Tas 2002: 6). Detta gör att uppmärksamheten riktas mot institutionerna. Douglass C. North säger att «det förflyttas institutionella referensram begränsar nutidens möjligheter till institutionell förändring» (North 1990, citerad hos Kaneva 1999: 3). Denna tanke ligger som grund för vår tillämpning av teorin om spårberoende på forskning om postsocialismen. Vad är det fråga om?

Spårberoende och radikal innovation

Tanken bakom begreppet spårberoende är att de första stege i någon riktning lockar till att följa samma riktning i framtiden (Kay 2003: 406). Ett konkret exempel: om en person promenerar i snön på isen kommer de efterföljande med stor sannolikhet att slå in på det spår han redan har trampat upp och följa det även om det visar sig vara ett krångligt spår, eftersom den som avviker från spåret får skorna fulla med snö. När det gäller samhället är det institutionerna som både styr riktningen och motsätter sig avvikeler från spåret. Olika teoritraditioner har sedan olika syner på institutioners natur och uppgifter (jfr till exempel Scott 2001, Gronow 2006).

Institutioner bygger på relativt etablerade uppfattningar som människor delar sinsemellan och som på ett eller annat sätt styr deras beteende. Styrningen kan bygga på fastslagna regler eller internaliserade normer och vanor. Låt oss som exempel ta böndernas familjefjordbruk som blev allmänna i Finland vid sekelskiftet 1900. Jordbrukarna började övergå till boskapsskötsel i och med att smörmarknaden ökade som en följd av att Europas städer växte. Gårdarna lärde sig produktionsmetoder av varandra och grundade gemensamma institutioner för att stöda utvecklingen: andelsmejerier, sparkassor och rådgivningsorganisationer för småbruk och jordbrukare. Agrarförbundet och Centralförbundet för lant- och skogsbruksproducenter (MTK) bildades för att utgöra ett skydds-nät för den allt starkare jordbrukarkåren. Uppkomsten av politisk

demokrati i ett jordbruksdominerat land gav denna organisationsverksamhet politisk kraft. Bondgården och senare familjejordbruket blev lantbrukets och landsbygdens centrala institution. Ett självförstärkande spår hade uppstått, som inte skulle komma att omvärvderas förrän på 1990-talet då Finland blev medlem i EU. Hurdant är då den ryska landsbygdens spår?

Beständigheten i den ryska landsbygdens strukturer har förklrats både med «motstånd» och med «rationellt beslutsfattande». Enligt Andrew Barnes (1998) har motståndet från lantbruksföretagens ledning och personal förhindrat en övergång till äkta marknadsekonomi. Å andra sidan anses den arbetare på kollektivjordbruket som vägrar bli en fermer ha gjort en realistisk och rationell bedömning av riskerna och möjligheterna: ofta saknas alla viktiga förutsättningar för att kunna bedriva ett familjejordbruk, såsom maskiner, lånefinansierings-, rådgivnings- och marknadsföringssystem (Wegren 2004: 560–61). Det har även föreslagits att människorna på landsbygden inte har tillräcklig yrkeskunskap att bedriva jordbruk, eftersom de under socialismen till stor del jobbade inom sovchoSENS administration eller med specialuppgifter (Oswald under utgivning).

Om vi kastar en blick på Rysslands närhistoria finner vi inget som stöder den första förklaringen. Även om det har förekommit motstånd, har förändringarna i Ryssland skett rentav obegripligt lugnt. Den andra förklaringen är delvis sann: ur en odlares synpunkt är det förfnuftigt och rationellt att vara försiktig med att avsäga sig existerande fördelar. Och den tredje förklaringen stämmer på många: en stor del av arbetarna på kollektivjordbruken har blivit främmande för böndernas jordbruksproduktion. Det finns emellertid många som direkt arbetar med jordbruksysslor och boskapsskötsel och som har förutsättningar att grunda egna jordbruk. Ett exempel är de tidigare nämnda hushåll som producerar för marknaden i Moskva – och de behärskar till och med marknadsföring.

Ingen av de ovannämnda förklaringarna är emellertid tillfredsställande; om man inte begrundar lantbrukets ekonomiska och sociala struktur och de kulturella och mentala faktorer som styr denna struktur, är det omöjligt att förstå landsbygdens situation. Vi vill peka på tre faktorer som i hög grad påverkar lantbruket: den paternalistiska ledarkulturen, det symbiotiska förhållandet mellan stor- och småskalig produktion samt statsmaktenS roll (och det institutionella underskottet på den ryska landsbygden).

Den paternalistiska ledarkulturen

Arvet från socialismen märks i jordbruken genom de paternalistiska relationerna mellan ledningen och de anställda. Bakgrunden till dessa relationer kan spåras ända till den ryska patrimonialismen, som enligt Max Weber var det medeltida Rysslands alternativ till feodalsystemet (Weber 1978: 1065). Det ryska ledarskapet utmärks av att det bygger på ledarens stora auktoritet, direkta personliga relationer och innefattar ledarens plikt att ta hand om sina anställda och deras familjer.³

Kollektivjordbrukens direktörer är en institution som i betydande mån upprätthåller det paternalistiska ledningssättet. Enligt Aleksandr Bednyj (Bedny under utgivning: 9–10) är den typiske direktör en man i 40–50-årsåldern som är född på landsbygden, har högre utbildning än de andra och i genomsnitt 5 års erfarenhet av företagsledarskap.⁴ Han intar en konservativ hållning gentemot ekonomiska förändringar och anser till exempel att importen tar död på den ryska jordbruksproducenten – 91 % av de tillfrågade i Bednyjs studie håller med – och att det är nödvändigt att staten har en aktiv roll på marknaden (87 % instämmer). Samtidigt litar han inte på andra företagsledare och hör inte till några organisationer (89 %) trots att han anser det vara nödvändigt att utveckla jordbruksproducenternas gemensamma organisationer (92 %).

I bland lösgör sig dessa direktörer från ett kollektivjordbruk som håller på att gå omkull, och grundar en egen framgångsrik privatgård. Ofta kämpar direktörerna in i det sista för att rädda sina företag. En del fortsätter i sina tidigare uppgifter efter att ägande-förhållandena ändrats och till och med efter det att företaget gått i konkurs.

Godta ledare värderas också högt av sina underordnade. Våra egna intervjuer på båda sidorna om rysk-finska gränsen har bekräftat skillnaden mellan den finska och den ryska landsbygden. När vi på den finska sidan gränsen frågade vilken den största tillgången i något landsbygdsområde var, handlade svaret alltid om naturresur-

³ Paternalismen är utan tvivel djupt rotad i de mentala strukturerna. Trots att Sovjetunionen införde systemet med kolchoser och sovchosar i de områden som ockuperades efter andra världskriget, fungerade dessa på helt olika sätt i exempelvis Baltikum och Ryssland. Två före detta direktörer för kollektivjordbruk i Estland som vi intervjuade (2006) beskrev skillnaden så här: i Estland uppnådde direktören sin position på grundlag av sina arbetsprestationer medan personliga kontakter vägde tyngre än prestationer i Ryssland. En rysk sovchosdirektörs position var således mer oantastlig – åtminstone i förhållande till de anställda – vilket skapade grund för paternalism.

⁴ Bednyjs material är baserat på intervjuer med direktörer för storjordbruken i området kring Nizjnij Novgorod.

ser och naturens skönhet. I ryska Karelen ändå var det typiska svaret «en bra chef».

Ett symbiotiskt förhållande

Förhållandet mellan chef och underordnad påverkar många saker, även produktionsarrangemang. Ilkka Alanen, som har forskat i sovjetarvet i Baltikum, betonar att storjordbruken och de privata jordlotterna aldrig var varandras motsatser. Tvärtom var sovchosernas välfärd redan under sovjettiden beroende av den odling som bedrevs av hushållen. Dessa kompletterade i avgörande grad sovchosernas produktion och kompenserade den låga lönenivån. Hushållen å sin sida utnyttjade storjordbruken resurser, djur, gödsel, maskiner och marknadsföringskanaler för sina odlingar. Inom jordbruket tog sig detta ömsesidiga förhållande uttryck i den arbetsfördelning och de praktiska arrangemang som uppstod mellan kollektivjordbruket och parcelodlingen som bedrevs av dess anställda. Förhållandet har beskrivits som symbiotiskt: storjordbruken hjälpte privatodlarna på många sätt och i gengäld hade dessa sina egna plikter gentemot kollektivjordbruket (Alanen 1998: 145, Pallot & Nefedova 2003: 361).

I och med att jordbruken förvandlats från sovchosar till aktiebolag har den här sortens verksamhet minskat och blivit avgiftsbelagd. I Estland har detta genomförts snabbare och fullständigare än i Ryssland. Enligt våra fältundersökningar hjälper de ryska storjordbruken fortfarande sina egna anställda och företagets aktieägare. Direktören för en boskapsgård berättade år 2003 hur han i sina försök att hålla företaget på fötter och hålla samman arbetskollektivet kompenserade de låga lönerna genom att erbjuda sina anställda olika förmåner, som hjälp med plöjning och transport, ved och gödsel. Företaget hjälpte lokalbefolkningen med bostadsbygge och de anställda fick köpa företagets produkter till nedsatt pris. Direktören ansåg allt detta vara naturligt och nödvändigt, eftersom «om vi inte hjälper vårt folk så gör ingen annan det. Vi lever som en enda stor familj».

Trots att detta stöd var en ekonomisk belastning för företaget, ansåg direktören det vara omöjligt att upphöra med det eftersom sådant skulle vara «typisk stadsmentalitet. Saken är den, att när lönerna är så små så klarar sig inte människorna utan stöd. Om jag ger traktorchauffören 50 liter bränsle för att utföra sitt jobb så använder han 5–10 liter för eget bruk. Resten säljer han för att hållas vid liv».

Det symbiotiska förhållandet mellan den storskaliga produktionen och hushållsodlingen gav arbetarna «rätt» att använda, låna och till och med stjäla storjordbruks egendom (Alanen 1998: 145). Symbiosen var grunden för kollektivjordbruks gemenskap, för det förtroende som rådde i arbetskollektivet och för ledningens plikter gentemot sina underordnade. Om en anställd avsäger sig sitt delägarskap och grundar ett privat jordbruk, rycks han loss från denna symbios. Ur det här perspektivet är det således förståeligt att merparten av företagets anställda inte ville bli privatodlare. Det symbiotiska förhållandet förstärkte spårberoendet och upprätthöll kombinationen av storjordbruk och parcellodling som en grundläggande struktur inom jordbruken. Det skedde en förändring i det juridiska ägandet (från kollektivjordbruk till aktiebolag) men den strukturomvandling som förväntades i väst – nämligen kollektivjordbruks avveckling och familjejordbruks tillkomst – realiseras aldrig.

Spårberoendet grundade sig på det beslut som måste fattas av odlarna som brukade sina lotter i anknytning till storjordbruken. Beslutet bestod av både rationellt kalkylerande och rädska för kulturella förändringar. Den rationella delen av beslutet hängde ihop med rädskan att förlora det skydd och stöd för parcellodlingen som kollektivjordbruken erbjöd sina arbetare. Utöver det rationella finns rädskan för kulturella förändringar. Att lösgöra sig från en symbios innebär att avsäga sig en institution, en ordning som har funnits i generationer. Det var främst stadsbor som grundade familjejordbruk – och som har varit tvungna att lägga ner.⁵ Familjejordbruk och lantbruksföretag som grundar sig på avlonat arbete har också grundats av män med tillräcklig strategisk kunskap och utbildning beträffande odling och marknad, främst tidigare experter eller chefer för lantbruksföretag under sovjetiden. Av de anställda har de flesta stannat kvar som avlonade arbetare eller gått i pension och fortsatt odla sin täppa tillsammans med sina släktingar.

Statsmakten och landsbygden

I Ryssland är man van vid att sköta landets utveckling uppifrån. I det här avseendet skiljer sig inte den nuvarande regimen i någon hög grad från de tidigare. Beständigheten i maktens strukturer är en del av spårberoendet.

⁵ Odlaren vi nämnde tidigare som hade flyttat från den södra delen av landet utgjorde ett undantag: han hade inga band till den lokala kulturen men tillräckligt med startkapital och en tillräcklig yrkeskunskap som han hade skaffat sig på annat håll.

I flera generationer har Rysslands livsmedelsproduktion baserat sig på stordrift, och än idag investeras det i storskalig produktion, i synnerhet i södra Ryssland och i områdena kring Moskva och S:t Petersburg. Det privata kapitalet investerar en del, främst energibolagen. På senare tid har även staten börjat investera kraftigt. Enligt *Maaseudun Tulevaisuus* (19 april 2006: 6) ska mjölkproduktionen i S:t Petersburg höjas till en ny nivå med hjälp av ett finansieringsprogram på 94 miljoner euro. Enligt representanten för S:t Petersburgs regionalförvaltning går emellertid inga medel till att skapa familjejordbruk, utan hela summan är riktad mot gårdar med 500–3000 kor.⁶

Utvecklingen går inte enbart åt ett håll. Det har uppstått olika slags företagsverksamhet på landsbygden. Förutsättningar för demokratiskt beslutsfattande håller på att byggas upp i Ryssland. Reformen i lokalförvaltningen i början av år 2006 minskar på avståndet mellan staten och medborgarna, och lantbrukets reformprogram innehåller reformer på landsbygden. Deras förverkligande kan man i detta skede dock endast gissa sig till.

Den ryska landsbygden lider också fortfarande av ett institutioellt underskott: det saknas vissa centrala organisationer som för länge sedan etablerat sig i Västeuropa, såsom organisationer som skulle kunna hjälpa små företag och gårdar med deras problem. I de nordiska länderna grundades sådana slags organisationer för över 100 år sedan, men i Ryssland på 1990-talet uppstod inga organisationer eller statliga system för finansiering, marknadsföringshjälp eller rådgivning för små familjejordbruk och privatföretagare. Företagarna var ensamma, byarnas förvaltning fungerade inte och odlarna organiserade sig inte professionellt. Underskottet förvärrades av bristen på medborgarorganisationer: det saknades organisationer som skulle ha kunnat tagit sig an odlarnas, företagarnas, konsumenternas och familjernas behov av ekonomisk rådgivning, fritid, socialhjälp eller ny kooperativ verksamhet.

Den ryska landsbygdens spår

Det ryska lantbruket verkar gå mot storskalig produktion och utvecklandet av livsmedelskedjor som löper från jordbruk till förädling och handel. Det ser inte ut att uppstå en våg av familjejordbruk även om forskningsresultat från vissa områden ger vid handen att det går ekonomiskt sett relativt bra för fermerhushållen (jfr till

⁶ För mer om problemen med denna trend, se Serova (under utgivning), Ioffe (2005: 189–90), Tekoniemi (2003: 7) och Visser (2004: 181).

exempel Patsiorkovski *et al.* 2005). Våra fältundersökningar visar att hushållen inte i snabb takt tänker ändra på sin verksamhet och övergå från parcelodling till familjejordbruk, även om de i någon mån ökar sin verksamhet utanför jordbruksmarken både som registrerade företag och inofficiella företagare.

Teorin om spårberoende syftar till att öka nationalekonomers förmåga att förstå förändringar och historieforskares förmåga att förklara den historiska evolutionens natur. Teorin verkar erbjuda redskap för att förstå skillnader och särdrag i hur Östeuropas och Rysslands transition utvecklats. Elinor Ostrom anser att det inte är fråga om en «teori», än mindre en referensram eller ens en modell som forskningen kan ta till hjälp, utan att spårberoende är en empirisk kategori till sin natur – ett begrepp man kan använda för att benämna vissa slags tidsbundna processer (Ostrom 1999: 39–41, jfr Kay 2003: 406). Det finns dock skäl att diskutera Ostroms ståndpunkt. Vi är av samma åsikt som Ostrom i att spårberoende inte är en teori i dess vanliga bemärkelse, men anser dock att spårberoende inte enbart är en empirisk kategori, utan kan ses som en allmän heuristisk ram som förenar delteorier. I detta specialfall – det ryska lantbruksområdet – kan delteorierna operationaliseras till empiriskt undersökbbara hypoteser om formella och informella institutioner och de faktorer som påverkar dem. Paternalismen, symbiosen och maktrelationen mellan staten och medborgaren är faktorer som påverkar det ryska lantbruksutvecklingen och som måste beaktas för att kunna förstå de formella institutionernas agerande och Rysslands särart i jämförelse med de övriga östeuropeiska länderna.

Spårberendeteorin visar på vikten av att beakta tidens betydelse i samhällsforskningen. Forskningen är ofta statistisk och även forskningen om förändringar kortsiktig. Att skapa ett nytt spår i samhällets utveckling förutsätter dock institutionella förändringar, och dessa kan vara både långvariga och svåra (North 1997: 17, Dahrendorf 1990). Som bekant sker förändringar på bondgårdar i samband med generationsväxlingar. Oavsett samhällssystem har själva jorden en karaktär som inte uppmuntrar till tvära förändringar. I Rysslands övergång från socialism till marknadsekonomi och från centralstyrning till pluralism sker det vid sidan av de strukturella förändringarna även förändringar i värderingar och mentalitet. Sådana förändringar kan ta flera generationer i anspråk, men trots att de är svåra är de ändå möjliga.

I Ryssland försökte man i början av transitionen genast trampa upp ett spår för familjejordbruken innan det ens fanns vägvisare. Familjejordbruksmarkens spår i Ryssland har varit smalt, krokigt, gyttjigt

och blivit illa igenvuxet, eftersom det inte i tillräcklig utsträckning skapades sådana institutioner eller medborgarorganisationer som kunde ha hållit spåret öppet. Köksträdgårdarna verkar förbli köksträdgårdar trots att det ofta finns mera åkerareal att få. De arbetslösa familjerna på landsbygden söker i första hand lösningen på sina ekonomiska problem i sina egna parceller och inom den grå ekonomin.

Samtidigt har det börjat hända saker på lokal nivå. När gurk- och kålproducenterna i Moskvas omnejd överläter odlingen till nästa generation är det befogat att anta att deras efterföljare kommer att överväga att förnya sina produktionsmetoder. Den generation som uppfosstrats av det nya Ryssland har med säkerhet andra värderingar än den förra som växte upp under socialismen.

Reformer som påverkar institutionella grundfaktorer är ett nytt inslag i Rysslands utveckling. Sådana initiativ uppkommer på lokal nivå och inte uppifrån neråt. Lokalförvaltningsreformen år 2006 skapar möjligheter till detta. Förutom sådana slags förändringar uppkommer här och var lokala organisationer och medborgarorganisationer. De visar på ett nytt slags förtroende mellan landsbygdens olika aktörer. Institutionella förändringar mäts dock i generationer och inte i år. När det nu har gått 20 år sedan perestrojkan infördes kan man se vissa tecken på förändring. Sådana förändringar som utsträcker sig till systemets grundvalar tar dock åtminstone en generation till i anspråk.

Litteratur

- Alanen, Ilkka (1998) «Baltic Agriculture after the Decollectivisation» i Leo Granberg & Imre Kováč (red.) *Actors on the Changing European Countryside*. Budapest: Institute for Political Science of the Hungarian Academy of Sciences.
- Amelina, Maria (2000) Why Russian Peasants Remain in Collective Farms: A Household Perspective on Agricultural Restructuring. *Post-Soviet Geography and Economics* 41 (7): 483–511.
- Barnes, Andrew (1998) What's the Difference? Industrial Privatisation and Agricultural Land Reform in Russia 1990–1996. *Europe–Asia Studies* 50 (5): 843–57.
- Bedny, Alexander (under utgivning) «Institutional Factors of Russian Agricultural Development» i Maarit Heinonen, Jouko Nikula, Inna Kopoteva & Leo Granberg (red.) *Reflecting Transformation in Post-socialist Rural Areas*. Cambridge: Cambridge Scholars Press.
- Dahrendorf, Ralf (1990) *Reflection on the Revolution in Europe*. New York, NY: Times Books.
- Gronow, Antti (2006) Instituutio taloustieteessä ja sosiologiassa: pragmatistinen kriitikki. *Sosiologia* 43 (2): 93–106.
- Kaneva, Krassimira (1999) *Organisational Restructuring of Bulgarian Agriculture*. Papper presenterat på 3rd KATO Workshop, 19–23 mars, Prag (www.agrar.hu-berlin.de/wisola/ipw/KATO/3ws/krassimira.pdf).
- Kay, Adrian (2003) Path Dependency and the CAP. *Journal of European Public Policy* 10 (3): 405–20.
- Ioffe, Grigory (2005) The Downsizing of Russian Agriculture. *Europe–Asia Studies* 57 (2): 179–208.
- Nikula, Jouko (2004) «Path-dependency Theory and Post-socialist Transition» i Raimo Blom & Jouko Nikula (red.) *Plussat ja miinukset*. Tammerfors: Lumikki-kustannus.
- Nikula, Jouko, Inna Kopoteva, Leo Granberg & Ilkka Alanen (2005) «Traditional in Modern – Local Economy and Community in Priazha» i Harri Melin (red.) *Social Structure, Public Space and Civil Society in Karelia*. Saarijärvi: Kiki-mora Publications.
- North, Douglass C. (1990) *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- North, Douglass C. (1997) *The Contribution of the New Institutional Economics to an Understanding of the Transition Problem*. WIDER Annual Lectures 1 (www.wider.unu.edu/publications/annual-lectures/annua-lecture-1997.pdf).
- O'Brien, David J., Stephen K. Wegren & Valeri V. Patsiorkovski (2004) Contemporary Rural Responses to Reform from Above. *The Russian Review* 63 (April): 256–76.
- Ostrom, Elinor (1999) «Institutional Rational Choice: an Assessment of the Institutional Analysis and Development Framework» i Paul Sabatier (red.) *Theories of the Policy Process*. Boulder, CO: Westview Press.
- Oswald, Ingrid (under utgivning) «Industrialized Villages in Post-Socialist Countries – Steps Towards an Integrative Research Concept» i Maarit Heinonen, Jouko Nikula, Inna Kopoteva & Leo Granberg (red.) *Reflecting Transformation in Post-Socialist Rural Areas*. Cambridge: Cambridge Scholars Press.

- Pallot, Judith & Tatyana Nefedova (2003) Trajectories in People's Farming in Moscow Oblast During the Post-socialist Transformation. *Journal of Rural Studies* 19 (3): 345–62.
- Patsiorkovski, Valeri V., David O'Brien & Valentina V. Patsiorkovskaya (2005) *Agrarian Reform and Multi-Functional Rural Areas in Russia*. Paper presenterat vid 21st Conference of the European Society for Rural Sociology, 23–27 augusti, Keszthely, Ungern.
- Róna-Tas, Ákos (2002) *Path-Dependence and Capital Theory: Sociology of the Post-Communist Economic Transformation* (<http://hi.rutgers.edu/szelenyi60/rona-tas.html>).
- Scott, Richard W. (2001) *Institutions and Organizations*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Serova, E., N. Karlova, T. Tikhonova, I. Khramova & I. Shik (2004) *Prospects of Reforming of an Agrarian Policy of Russia*. Moskva: Institute for International Economic and Political Studies, Russian Academy of Sciences.
- Serova, Eugenia (under utgivning) «The Results of Russian Agri-Food Sector Transformation» i Maarit Heinonen, Jouko Nikula, Inna Kopoteva & Leo Granberg (red.) *Reflecting Transformation in Post-Socialist Rural Areas*. Cambridge: Cambridge Scholars Press.
- Tekoniemi, Merja (2003) *Venäjän maatalous 2000-luvulla*. BOFIT online 9/2003. Helsingfors: BOFIT.
- Visser, Oane (2004) «Coping with Crisis in the Post-communist Countryside» i Lynette Šikic-Micanovic & Maria Máteffy (red.) *New Countryside. Culture, Local Governance and Sustainability in Rural Development*. Târgu-Mures: Sapientia-Hungarian University of Transylvania.
- Weber, Max (1978) *Economy and Society*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Wegren, Stephen K. (1998) *Agriculture and the State in Soviet and Post-Soviet Russia*. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press.
- Wegren, Stephen K. (2000) State Withdrawal and the Impact of Marketization on Rural Russia. *Policy Studies Journal* 28 (1): 46–63.
- Wegren, Stephen K. (2004) Rural Adaptation in Russia: Who Responds and How Do We Measure It? *Journal of Agricultural Change* 4 (4): 553–78.

Integrering som konflikt-reguleringsmekanisme

En casestudie av OSSEs integrerings-program i Samtskhe-Javakheti, Georgia

Stephanie Bjøro
m.phil. i freds- og konfliktstudier, tidligere studentstipendiat ved NUPI og praktikant ved den norske ambassaden i Moskva

Oppløsningen av Sovjetunionen og fremveksten av 15 nye, uavhengige stater endret balansen mellom de ulike etniske gruppene på det eurasiske kontinent. I den tidligere sovjetrepublikken Georgia feiret etniske georgiere sin uavhengighet vinteren 1991–92. På samme tid økte uroen blant de etniske minoritetene i landet. Georgiske styresmakter førte en sterkt nasjonalistisk politikk og signaliserte at et etnisk basert nasjonsbegrep ville bli lagt til grunn for medlemskap i den nye nasjonen. Minoritetene følte seg truet av utviklingen, noe som bidro til utbruddet av to børgerkriger og opprettelsen av utbryterrepublikkene Abkhasia og Sør-Ossetia.

Forholdet mellom styresmaktene og minoritetene har også vært problematisk andre steder i Georgia. Provinssamtskhe-Javakheti i det sørlige Georgia, hvor et flertall av innbyggerne er etniske armenere, har de siste årene i økende grad kommet i det internasjonale samfunns søkelys (jf. CIPDD 2000a, FIDH 2005: 4, 14, Øverland 2003: 11). Forholdet mellom myndighetene og den armenske minoriteten har vært preget av gjensidig mistillit og uløste problemer. Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa (OSSE), representert ved Høykommissæren for nasjonale minoriteter, er en av flere organisasjoner som har engasjert seg i Samtskhe-Javakheti for å forebygge en åpen konflikt. OSSE er av den oppfatning at integrering av minoritetsbefolkningen er nødvendig for å hindre en eskalering av konflikten, og organisasjonen har utviklet et omfattende program som tar sikte på å bidra til en slik utvikling.

Innenfor konfliktreguleringslitteraturen er det imidlertid ulike syn på hvor fruktbart integrering er som konfliktreguleringsstrategi. Mens forskere som Svante Cornell (2002) og David Meyer

(upublisert manuskript) er av den oppfatning at integrasjon er nødvendig for å forhindre konflikt, mener andre at integrasjon av etniske minoriteter snarere bidrar til konflikt (Connor 1994). Denne diskusjonen får økt aktualitet når internasjonale organisasjoner fremmer integrasjon som konfliktreguleringsmekanisme i konfliktområder. Formålet med denne artikkelen er derfor å bidra til diskusjonen gjennom en casestudie av OSSEs integreringsprogram i Samtskhe-Javakheti. I hvilket omfang har OSSEs program bidratt til integrasjon i Samtskhe-Javakheti? Og i hvilken grad har eventuell integrasjon bidratt til å redusere konfliktnivået i provinsen?

Før jeg analyserer disse to spørsmålene, er det imidlertid på sin plass å presisere to sentrale begrep, «integrering» og «konflikt». I denne artikkelen refererer begrepet integrering til en prosess der minoriteter tas opp som likeverdige medlemmer av samfunnet. «Medlemskap» defineres som statsborgerskap, og følger Grete Brochmanns forståelse av begrepet. Ifølge Brochmann (2002: 58–59) har statsborgerskap to dimensjoner, en juridisk og en sosial. Den juridiske dimensjonen refererer til statsborgernes formelle rettigheter og plikter, mens den sosiale dimensjonen refererer til medlemskapets *innhold*, det vil si til identitet, lojalitet, tilhørighet og deltagelse.

I 1993 fikk den armeniske minoriteten i Georgia statsborgerskap i juridisk forstand. Armenerne i Samtskhe-Javakheti er imidlertid svakt integrert sosialt (Pettersen 2004, Rochowanski 2001, Wheatley 2004). Denne artikkelen fokuserer derfor på de sosiale, innholdsmessige aspektene ved det å oppnå medlemskap i et samfunn. Målsetningen for OSSEs integreringsprogram har vært å styrke armenernes identifikasjon med den georgiske staten og å gjøre det enklere for minoriteten å delta i georgisk samfunnsliv. Mer presist har målene vært 1) å styrke minoritetens georgiskkunnskaper, 2) heve kunnskapsnivået om georgisk samfunnsliv, 3) styrke graden av identifikasjon med georgisk stat og samfunn, 4) øke deltagelsen i det georgiske samfunnsliv generelt og 5) å redusere spenninger mellom etniske armenere og georgiere. Disse målene kan tjene som indikatorer på hvorvidt integrering finner sted.

Konflikt er også et sentralt begrep i artikkelen. Begrepet kan defineres snevert («langvarig væpnet strid») eller mer vidt. Ifølge Johan Galtung (1975, 1996) er konflikt summen av tre komponenter – motstridende interesser, holdninger og handling. En konflikt kan dermed forstås som en dynamisk prosess som utvikles gjennom interaksjon mellom disse tre komponentene og hvor bruk av vold bare representerer et ytterpunkt i prosessen.

De to tidligere nevnte motstridende synspunktene på hvordan stater bør forholde seg til minoriteter, danner det teoretiske utgangspunkt for artikkelen. Det ene synspunktet hevder at manglende kontakt mellom etniske grupper fosterer stereotyper og fremmedfrykt. Gjennom økt kontakt vil medlemmer av ulike etniske grupper få mulighet til å bli bedre kjent, noe som vil bidra til mer positive holdninger (Brewer & Gaertner 2001: 452–55). Det er derfor ønskelig å legge til rette for økt kontakt og å forsøke å dyrke frem en felles identitet. Det andre perspektivet anser derimot at økt kontakt mellom medlemmer av ulike etniske grupper snarere bygger opp under egen etnisk identitet og bidrar til å skape frykt for at gruppen skal miste sin særegenhets. Dette fører i neste omgang til krav om uavhengighet og konflikt (Connor 1994).¹

Datamaterialet som artikkelen bygger på, stammer i hovedsak fra et feltarbeid som ble gjennomført i Samtskhe-Javakheti i april 2005. I løpet av oppholdet gjennomførte jeg mer enn 35 intervjuer med representanter for OSSE, OSSEs samarbeidspartnere og andre organisasjoner i området, samt representanter for lokalbefolkningen.² Videre gjennomførte jeg en surveyundersøkelse blant deltakere i OSSEs prosjekter (med en gruppe ikke-deltakere som kontrollgruppe) (N=70). I tillegg er skriftlige kilder i form av artikler, rapporter, nyhetsbrev og aviser benyttet som kildemateriale.³

I det videre vil jeg kort skissere de viktigste utfordringene i Samtskhe-Javakheti før jeg presenterer OSSEs aktiviteter. Deretter følger en gjennomgang av to OSSE-prosjekter og en diskusjon av hvorvidt disse har bidratt til å stimulere en georgisk identitet og å redusere spenningen i området. Til slutt vil jeg oppsummere hovedfunnene i artikkelen før jeg konkluderer.

Samtskhe-Javakheti

Samtskhe-Javakheti ligger i det sørlige Georgia på grensen til Tyrkia og Armenia. Ifølge den georgiske folketellingen i 2002 er det totale folketallet 210 000, hvorav 55 % er armenere og 43 % georgiere. I Samtskhe er georgierne i flertall (ca 70 %), mens i Javakheti er mer enn 90 % av befolkningen armenere (Minasyan 2005).

-
- 1 For en mer detaljert presentasjon og diskusjon av de to synspunktene, se Bjøro (2005).
 - 2 Av hensyn til mine intervjuobjektets sikkerhet har jeg valgt delvis å anonymisere dem. I referansene i denne artikkelen differensierer jeg mellom vanlige mennesker og offentlige personer. Intervjureferanser til den første gruppen er anonymisert, mens intervjuobjektene i den andre gruppen er identifiserbare. For en mer detaljert begrunnelse for dette valget, se Bjøro (2005).
 - 3 For en nærmere drøfting av metodologiske valg, se Bjøro (2005).

Figur 1. Georgia og naboland, Samtskhe-Javakhet

Dagens problemer i Samtskhe-Javakheti henger nøyne sammen med oppløsningen av Sovjetunionen. Under perestrojka vokste det frem en etnonasjonalistisk retorikk i Den georgiske sovjetrepublikken (Øverland 2004: 13). Forholdet mellom georgiske myndigheter og minoritetene ble etter hvert svært spent og endte med borgerkrig i Sør-Ossetia (1989–92) og Abkhasia (1992–94) (FIDH 2005, Macfarlane 1997). Også i Samtskhe-Javakheti var situasjonen svært tilspisset og enkelte forskere har argumentert for at det lett kunne brutt ut borgerkrig også der (Guretski 1998).

Problemene i Samtskhe-Javakheti har også en økonomisk side. Etter Sovjetunionens fall brøt økonomien i området sammen, og i dag livnærer folk seg gjennom en kombinasjon av naturalhusholding, handel, smugling og pengeoverføringer fra familie bosatt i utlandet (Rochowski 2001: 18–24, Wheatley 2004: 7–11). Den eneste større arbeidsgiveren i regionen er en tidligere sovjetisk militærbase som ble overtatt av Russland etter Sovjetunionens oppløsning. Siden har basen vært en kilde til konflikt mellom lokalbefolkningen og georgiske myndigheter. Mens myndighetene mener at basens eksistens er i strid med georgisk suverenitet, ser lokalbefolkningen på militærbasen som en viktig arbeidsgiver.

I tillegg oppfatter lokalbefolkningen basen som en sikkerhetsgaranti. Mange armenere slo seg ned i Samtskhe-Javakheti etter å ha flyktet fra det tyrkiske folkemordet på armenere i 1915. Minnet om disse hendelsene spiller en sentral rolle i armenernes nasjonale bevissthet. Frykten for at Tyrkia på ny skal angripe er utbredt i

Samtskhe-Javakheti, og befolkningen har liten tillit til at Georgia vil kunne forsvare dem. Samtidig har Russland gjennom internasjonale avtaler forpliktet seg til å trekke seg ut av området, noe som ytterligere har bidratt til å spre frykt i lokalbefolkningen (CIPDD 2000b: 5, Pettersen 2004: 46, Sumbadze & Tarkhan-Moravi 2003: 10).

Armenerne i Samtskhe-Javakheti lever isolert fra resten av Georgia. Årsakene til dette er blant annet at provinsen lenge var del av det sovjetiske grenseregimet. Det krevdes spesiell tillatelse for å reise inn og ut, noe som medførte liten kontakt mellom innbyggerne i Samtskhe-Javakheti og resten av den georgiske sovjetrepublikken. I dag er grenseregimet opphevet, men kontakten mellom georgiere og armenere er fortsatt meget begrenset. Dette skyldes blant annet at veinettet som knytter regionen til resten av Georgia delvis har brutt sammen.

Den viktigste årsaken til isolasjonen er likevel armenernes manglende kunnskaper i georgisk språk. Det sovjetiske skolesystemet ga minoritetens mulighet til å velge hvilket språk de ønsket som undervisningsspråk. Russiskunnskaper ble ansett som en viktig kvalifikasjon dersom man ønsket å gjøre karriere, og mange armenere foretrak derfor å lære russisk fremfor georgisk. Etter at Georgia ble selvstendig, innførte myndighetene georgisk som offisielt statsspråk. Manglende språkkunnskaper utgjør nå en kommunikasjonsbarriere mellom armenerne og offentlige myndigheter, noe som har bidratt til en følelse av fremmedgjøring i befolkningen. En restauranteier i Akhalkalaki uttrykte det på denne måten: «Når jeg reiser gjennom Georgia i dag, kan jeg ikke engang forstå veiskiltene. Jeg føler meg som en isbjørn i Angola.»⁴

OSSEs integrasjonsprogram i Samtskhe-Javakheti: Den armenske reaksjonen

I 2002 lanserte OSSE et omfattende program som tar sikte på å fremme integrasjon og forhindre voldelig konflikt i Samtskhe-Javakheti. Programmets mål er å styrke minoritetens kunnskaper i georgisk, forbedre strømmen av informasjon mellom Tbilisi og Samtskhe-Javakheti, forbedre det juridiske rammeverket angående minoritetsspørsmål og sikre minoritetens informasjon om deres juridiske rettigheter. OSSE er av den oppfatning at dersom disse målene oppfylles, vil de i neste omgang bidra til å oppnå tre generelle mål: økt følelse av statsborgerskap, økt deltagelse og redusert spenningsnivå.

4 Intervju i Akhalkalaki 11. april 2005.

Integreringsprogrammet omfatter flere prosjekter. I denne artikelen vil jeg se nærmere på to av disse: et språkkurs og et medieprosjekt. Disse prosjektene ble valgt fordi de var de første som ble startet opp og derfor kan forventes å ha hatt større påvirkningskraft enn relativt nystartede prosjekter.

Språkprosjektet

Som allerede antydet utgjør manglende språkkunnskaper en viktig barriere for kommunikasjon mellom minoriteten og myndighetene i Tbilisi. Formålet med språkprosjektet er derfor å styrke minoritetens kunnskaper i georgisk. Prosjektet gir offentlig ansatte innenfor ulike sektorer mulighet til å følge gratis undervisning i georgisk i tre semestre.

Da språkprogrammet for offentlig ansatte ble startet opp i 2003, var det 154 som begynte på kurset. Ifølge Beatrice Schulter ved OSSE-kontoret i Tbilisi har interessen for kurset vært uventet stor.⁵ Siden oppstarten har prosjektet derfor blitt utvidet, og til sammen 863 offentlig ansatte har så langt deltatt i prosjektet.

Frafallsprosenten har ifølge Schulter vært relativt lav, noe som kan tolkes som en indikasjon på at de fleste av deltakerne synes at kurset har vært meningsfylt. Det faktum at mange fullfører kurset er likevel ikke ensbetydende med at de behersker georgisk når de avslutter undervisningen. Avsluttende eksamen for det første kullet viste at 31 % behersket georgisk både muntlig og skriftlig etter å ha fullført kurset, mens 20 % knapt kunne lese og skrive enkle tekster. De resterende 49 % kunne forstå, lese og skrive, men hadde vanskeligheter med å uttrykke seg muntlig.

Ifølge Schulter var det også en viss diskrepans mellom prøveresultatene og deltakernes faktiske språkkunnskaper. Selv om flere gjorde det godt på prøvene, hadde de problemer med å kommunisere på georgisk i det virkelige liv. Flere intervjuer med representanter for lokalbefolkningen i Samtskhe-Javakheti bekreftet dette. På spørsmål om hvorvidt offentlig ansatte behersket georgisk etter å ha fullført kurset, svarte en georgisklærer: «Vel, de kan mer nå enn de kunne tidligere. De kan lese brev fra myndighetene og forstå hva det handler om. De kan fylle ut offentlige skjema, men de fleste snakker langt fra flytende.»⁶

Selv om både OSSEs statistikk og mitt eget intervjemateriale

⁵ Intervju med Beatrice Schulter, OSSE-kontoret i Tbilisi 4. april 2005.

⁶ Intervju i Akhalkalaki 11. april 2005.

tyder på at det så langt ikke foregår noen omfattende språklig integrering i Samtskhe-Javakheti, har det likevel skjedd en viss bedring av georgiskkunnskapene. For å diskutere hvorvidt dette har bidratt til å redusere spenningene i provinsen, er det imidlertid nødvendig å se på hvilke holdninger armenerne i Samtskhe-Javakheti har til språklig integrering.

Feltarbeidet avdekket at mange av innbyggerne mener det er viktig at Georgias befolkning lærer georgisk. Data fra spørreundersøkelsen viser at hele 76 % av respondentene er enige i at hele Georgias befolkning, uansett etnisk identitet, bør beherske georgisk. Samtidig uttrykte mange kursdeltakere først og fremst pragmatiske holdninger til språk. Da politifysarer i Akhalkalaki ble spurta om hvorfor de lærer georgisk, svarte de: «Språk er makt!»⁷ Lærere i Ninotsminda ga et liknende svar: «Jo flere språk man kan, jo bedre!»⁸ En ung jente så overrasket på meg da jeg spurte hva hennes motivasjon var for å lære georgisk og sa: «Vel, jeg bor i Georgia. Så derfor vil jeg lære georgisk!»⁹

Det var imidlertid ikke bare språkkursdeltakere som ga uttrykk for slike synspunkter. En 30 år gammel mann sa at han svært gjerne ville lære georgisk:

For ikke lenge siden så jeg på nyhetene på kanalen Imedi. Nyhetene var på georgisk, så jeg kunne ikke forstå hva som ble sagt. Saakasjvili var på tv og han snakket om Samtskhe-Javakheti. Jeg tror han sa at barn i Javakheti ikke kan Georgias nasjonalsang, men jeg er ikke helt sikker. Jeg ville likt å vite hva det er han sier om oss.¹⁰

Pragmatisme er imidlertid ikke det samme som en positiv holdning. Til tross for at både politistaben og lærerne sa at de lærte georgisk av pragmatiske grunner, virket det som politistaben i større grad mislikte å måtte lære georgisk enn lærerne. Flere politifolk nektet å besvare enkelte spørsmål i spørreskjemaet angående språk, og atmosfæren i intervjuet ble etter hvert svært anspent. Lærerne i Ninotsminda virket på sin side som om de likte å studere georgisk. De syntes generelt interessert i å lære språk og var ivrige etter å praktisere sine kunnskaper i fremmedspråk.

I det store og hele virket de fleste jeg snakket med i Samtskhe-Javakheti positivt innstilt til å lære statsspråket. Flere ikke-deltakere

7 Intervju i Akhalkalaki 7. april 2005.

8 Intervju i Ninotsminda 8. april 2005.

9 Intervju i Akhalkalaki 7. april 2005.

10 Intervju i Akhalkalaki 16. april 2005.

ga uttrykk for at de gjerne ville deltatt hvis de hadde fått sjansen. En middelaldrende kvinne skrev for eksempel at hun aldri hadde hørt om språkkursene, men at hun gjerne ville melde seg på hvis kurset var åpent for henne.¹¹ Enkelte var imidlertid skeptiske til georgiskopplæring på et mer prinsipielt grunnlag. Lederen av det politiske partiet Virkh, David Rstakjan, mente for eksempel at språk både kan være et middel for kommunikasjon og et symbolsk uttrykk for makt:

Å lære georgisk kan oppfattes både som et middel for å oppnå et mål så vel som et mål i seg selv. For oss er det å lære georgisk primært et middel for å oppnå et mål. Vi lærer georgisk av praktiske grunner, slik at det skal være mulig for oss å kommunisere. For den georgiske regjeringen er det derimot både et kommunikasjonsmiddel og et mål i seg selv.¹²

Denne kommentaren illustrerer at det også finnes politiske aktører i Samtskhe-Javakheti som oppfatter det å lære georgisk som en trussel mot armensk kultur. Funnene fra spørreundersøkelsen viser dessuten at Rstakjans synspunkter nyter en viss grad av støtte i befolkningen, idet 20 % av respondentene mente at det å lære georgisk utgjorde en trussel mot det armenske språket.

Folk i Samtskhe-Javakheti er generelt bekymret for språksituasjonen. Like før feltarbeidet ble gjennomført, ble det for eksempel organisert et diskusjonsforum hvor språkspørsmålet ble drøftet. Også under feltarbeidet traff jeg mange som ga uttrykk for bekymring over språksituasjonen. For eksempel sa en ung lærer at hun var svært redd for at det skulle bli vedtatt en lov som ville kreve at hun måtte begynne å undervise på georgisk:

Jeg underviser i georgisk historie her i Akhalkalaki. Hvis de vedtar denne språkloven, er jeg redd for at jeg vil bli arbeidsledig om to år. Jeg snakker georgisk, men ikke så godt at jeg vil føle meg komfortabel med å undervise i historie på georgisk. Jeg vil gjerne bli flinkere i georgisk, men se på meg [hun var gravid i 9. måned]: Jeg er ikke i en situasjon akkurat nå at jeg kan bli så flink i georgisk at jeg kan undervise i det. Så det betyr at jeg blir arbeidsledig om to år.¹³

Andre intervjuobjekter nevnte at de mislikte myndighetenes skjærpede språkkrav i rekrutteringen til stillinger i det offentlige. Borger-

11 Respondent nr. 52.

12 Intervju i Akhalkalaki 16. april 2005.

13 Intervju i Akhalkalaki 17. april 2005.

mesteren i Akhalkalaki mente for eksempel at politiet ikke lenger ansetter polititjenestemenn som ikke behersker georgisk:

Når folk intervjuer for stillinger i politiet, blir de spurt om de behersker georgisk. De som ikke behersker georgisk blir ikke ansatt. Det er ikke det at jeg ikke synes at det er viktig å beherske georgisk, men man må ta lokale forhold i betraktning. I et område hvor 95 % av befolkningen snakker armensk, bør ikke georgiskkunnskaper være et absolutt krav.¹⁴

Funnen viser at språkspørsmålet fortsatt er en viktig del av konflikten i Samtskhe-Javakheti og at OSSEs språkopplæringsprogram ikke nødvendigvis har redusert de lingvistiske spenningene. Samtidig indikerer heller ikke funnen at prosjektet har bidratt til å helle bensin på bålet. Med unntak av en liten gruppe respondenter var de fleste positivt innstilt til språkopplæring i georgisk.

Medieprosjektet

På grunn av mangelfulle georgiskkunnskaper hadde armenerne inntil nylig i liten grad tilgang til nyheter om politiske prosesser i Georgia. Formålet med medieprosjektet var derfor å gjøre nyhetssendinger på georgisk fjernsyn tilgjengelig for armenerne. Mer konkret har prosjektet gått ut på å oversette nyheter fra georgisk til armensk. Nyheter fra to georgiske fjernsynskanaler blir hver dag oversatt og kringkastet i Samtskhe-Javakheti.

Samtskhe-Javakheti er en underutviklet provins, og flere steder er fysisk avskåret fra omverdenen store deler av året. Ifølge en rapport fra Europeisk senter for minoritetssørsmål mangler ca 40 % av befolkningen tilgang til fjernsyn (Hertoft 2005: 5). Alt i alt virket det likevel som om de fleste jeg møtte under feltarbeidet hadde tilgang til fjernsyn. Alle hjem jeg besøkte, hadde fjernsynsapparater og de fleste respondentene oppga at de ser på fjernsyn regelmessig.

Respondentene mine var generelt positivt innstilt til nyhetsprogrammene. Hele 92 % mente prosjektet var et positivt bidrag til regionen. Ifølge flere kilder holder imidlertid ikke alltid kvaliteten på sendingene et høyt nok nivå. OSSE-kontoret, representert ved Schulter, var raskt ute med å innrømme dette:

Mange mennesker peker på at kvaliteten på oversettelsen ikke alltid

14 Intervju i Akhalkalaki 7. april 2005.

er så god. Mange liker å se på programmene kun for å høre etter feil. Vi har imidlertid ikke klart å finne en profesjonell oversetter som behersker begge språk.¹⁵

Også i forbindelse med spørreundersøkelsen ga flere uttrykk for bekymring for kvaliteten på oversettelsene. Noen respondenter skrev: «Kvaliteten på oversettelsen er svært lav,» og «Det hadde vært fint om oversettelsen var mer profesjonell.» Borgermesteren i Akhalkalaki var av den oppfatning at det hadde vært bedre om georgiske fjernsynsselskaper produserte nyheter på armensk uten å gå veien om oversettelse.¹⁶

Schulter mente at de georgiske nyhetssendingene ofte i utgangspunktet er av dårlig kvalitet, at nyhetene ofte er svært ubalanserte og fremstiller minoritetene på en slik måte at det kan generere etniske spenninger. Som eksempel nevnte hun et nyhetsinnslag fra Samtskhe-Javakheti. Innslaget handlet om veiskilt, som ifølge reporteren var skrevet bare på russisk og armensk. «Det stemmer rett og slett ikke,» hevdet Schulter, «jeg har vært der og har sett veiskiltene. Skiltene er også på georgisk, men fjernsynsreporteren valgte å ikke vise det for å lage en saftig historie». ¹⁷

Når slike nyheter blir kringkastet i provinsen, kan man vente en negativ reaksjon. Imidlertid var det bare et fåtall av mine respondenter som uttrykte bekymring over nyhetenes innhold. Dette indikerer at fjernsynet ikke har hatt en negativ innvirkning på hvordan minoritetene i Samtskhe-Javakheti ser på myndighetene i Tbilisi.

Fokuset på språkfeil fremfor innhold kan muligens tolkes som en indikasjon på at simultanoversettelsene stimulerer en armensk, etnisk identitet. Språk spiller ofte en viktig rolle som identitetsmarkør og som symbol på en nasjon (Connor 1994: 153), og slik sett er det ikke overraskende at armenerne i Samtskhe-Javakheti oppfatter dårlig språk som provoserende. Ifølge Schulter foretrekker likevel de fleste armenere oversettelse av lav kvalitet fremfor ingen oversettelse i det hele tatt. Funn fra feltarbeidet i Samtskhe-Javakheti bekrefter for en stor del dette synspunktet. Flertallet av respondentene mente nyhetsprosjektet var et positivt bidrag til provinsen. En respondent skrev for eksempel: «Det gir informasjon fra hovedstaden og hjelper oss å forstå hva som skjer i Georgia.»¹⁸ En annen respondent skrev at «Det er veldig viktig for vårt om-

15 Intervju med Beatrice Schulter, OSSE-kontoret i Tbilisi, 4. april 2005.

16 Intervju i Akhalkalaki 7. april 2005.

17 Intervju med Beatrice Schulter, OSSE-kontoret i Tbilisi 4. april 2005.

18 Respondent nr. 4.

råde.»¹⁹ Selv blant dem som klaged over kvaliteten på oversettelsen var det enkelte som støttet prosjektet: «I prinsippet er det en god idé å oversette nyheter fra georgisk til armensk, men det er visse problemer knyttet til kvaliteten på simultanoversettelsene.»²⁰ Det kan derfor virke som om de lingvistiske bekymringene ikke er større enn minoritetens interesse for å motta nyheter på armensk.

Hvis noen var kritiske til prosjektet, var det ikke først og fremst armenerne i Samtskhe-Javakheti, men snarere etniske georgiere. I provinshovedstaden Akhaltsikhe var en ung georgisk mann opprørt over at det i det hele tatt fantes et slikt prosjekt. Han mente at den etniske minoriteten i Javakheti burde lære georgisk og at nyheter på armensk fjernet et viktig incentiv til å lære statsspråket. «Armenerne får enten lære seg georgisk eller dra sin vei!», var hans budskap.²¹ Andre etniske georgiere i Tbilisi og i kystbyen Batumi ga uttrykk for liknende holdninger. I Akhaltsikhe var han derimot den eneste som kom med slike uttalelser, og ingen avmannens kamerater hadde noe imot prosjektet.

Armenere som georgiske statsborgere?

Funn fra spørreundersøkelsen viser at det store flertallet av armenerne ser på Georgia som sitt hjemland (jf. figur 2), men det er også mange som betrakter Armenia som hjemland. I tillegg identifiserer en relativt stor andel av respondentene seg med både Georgia og Armenia. Disse resultatene reflekterer en sammensatt identitet.

På spørsmål om hvilken kultur respondentene identifiserte seg med, svarte derimot et flertall at de først og fremst identifiserer seg med armensk kultur. På samme måte som i spørsmålet om hjemland var det også her en rekke respondenter som svarte at de følte en delt tilknytning til både armensk og georgisk kultur. Ingen respondenter svarte at de følte seg utelukkende knyttet til georgisk kultur. Dette indikerer at for svært mange står den armenske kulturelle identiteten sterkt, men at en forholdsvis høy andel av respondentene samtidig er relativt godt integrert.

Det at mange innbyggere i Samtskhe-Javakheti identifiserer seg med Georgia og georgisk kultur, skyldes ikke nødvendigvis OSSEs aktiviteter. Funnene fra feltarbeidet viser for eksempel at 70 % av respondentene mener at det å se på georgisk fjernsyn ikke har endret deres opplevelse av tilhørighet til det georgiske samfunnet. Det er

19 Respondent nr. 9.

20 Respondent nr. 53.

21 Intervju i Akhaltsikhe 18. april 2005

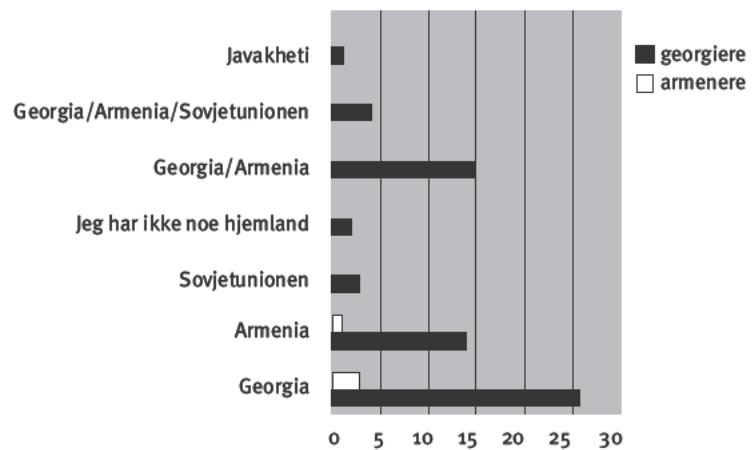
interessant at et flertall av disse samtidig svarte at de alltid hadde følt en slik tilhørighet. Dette er et overraskende funn, i og med at det er vanlig å anta at Samtskhe-Javakheti-armenerne er svært fremmedgjort, og kan tyde på at en av OSSEs utgangshypoteser kanskje ikke er korrekt.

Det er også verdt å nevne at et flertall av respondentene som sa at fjernsyn hadde påvirket deres opplevelse av tilknytning til Georgia, sa at de følte seg mer knyttet til det georgiske samfunnet etter at de begynte å se georgisk fjernsyn. Det å se på fjernsyn synes derfor å ha hatt en begrenset, men positiv påvirkningskraft på mange av dem som tidligere ikke følte at de var del av det georgiske samfunnet. Omvendt er det svært få som sier at de følte seg som del av det georgiske samfunnet tidligere, men som nå ikke lenger gjør det.

Det er viktig å understreke at måten spørsmålet ble stilt på kun fanger opp kategoriske endringer. En respondent understreket at han alltid hadde følt tilhørighet til det georgiske samfunnet, men at han likevel følte sterkere tilhørighet etter at han begynte å se på nyhetssendingene. Det kan med andre ord ikke utelukkes at fjernsynssendingene har bidratt til å styrke følelsen av tilhørighet blant dem som oppga å føle seg som en del av det georgiske samfunnet. Motsatt kan sendingene ha bidratt til økt fremmedgjøring blant dem som ikke følte seg som en del av Georgia, uten at dette fanges opp av spørsmålsstillingen.

Uansett viser surveyresultatene at selv om en viss andel av respondentene føler seg mer fremmedgjort etter å ha sett på georgiske nyhetssendinger, mener de fleste av dem som hevder fjernsynssendingene har hatt en innflytelse, at de føler seg mer knyttet til det

Figur 2. Hvilket land regner du som ditt hjemland? (N=69)²²

²² Spørreskjemaet inneholdt fem ulike svaralternativ. Flere respondenter valgte imidlertid å krysse av for mer enn ett alternativ. Figuren viser derfor syv forskjellige svaralternativ.

georgiske samfunnet i dag. Dette tyder på at integrering gjennom fjernsyn ikke bidrar til fremmedgjøring.

Har den etniske spenningen blitt redusert?

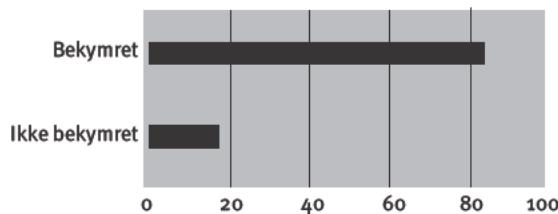
De fleste medlemmene av lokalbefolkingen i Samtskhe-Javakheti er bekymret for konsekvensene av interetniske spenninger. Hele 84 % av respondentene ga uttrykk for bekymring over den interetniske situasjonen, mens bare 16 % oppga at de ikke var bekymret (jf. figur 3).

For å svare på hvorvidt OSSE har bidratt til å redusere frykten for etnisk konflikt, er det imidlertid ikke nok å diskutere hvorvidt respondentene er bekymret eller ikke. Det er også nødvendig å diskutere om de er mer bekymret nå enn de var tidligere. Funnene fra spørreundersøkelsen viser at et flertall av respondentene er mer bekymret nå enn før. Det virker derfor lite sannsynlig at OSSEs engasjement har bidratt til å redusere frykt. Kanskje er det snarere det motsatte som er tilfelle? Kan det være at OSSEs engasjement har bidratt til å styrke, snarere enn å redusere fryktinivået i provinsen?

Det har allerede blitt påpekt at georgisk fjernsyn kan ha bidratt til å skape frykt i regionen. Funn fra spørreundersøkelsen viser at både fjernsynsseere og ikke-seere er bekymret for interetniske spenninger. I denne forbindelse er det imidlertid særlig interessant at samtlige ikke-seere oppgir at de er bekymret, og at flertallet av ikke-seerne også svarte at de er mer bekymret nå enn de var tidligere. Dette tyder på at fjernsynssendingene i seg selv ikke er kilde til økt frykt.

En slik tolkning får også støtte gjennom svarene til dem som faktisk ser på georgisk fjernsyn. Det er kun en relativt liten andel seere som er mer bekymret nå enn tidligere. De fleste oppgir at de alltid har vært bekymret. Det er derfor vanskelig å konkludere med at økt bekymring skyldes mer informasjon om georgisk politikk gjennom georgiske nyhetssendinger.

Figur 3. Er du bekymret for de interetniske relasjonene i Samtskhe-Javakheti? (i % av armenske respondenter, N=61)

Oppsummering og konklusjon

Målsetningen med denne artikkelen har vært å bidra til diskusjonen om hvorvidt integrering bidrar til konflikt, gjennom en casestudie av OSSEs integreringsprogram i Samtskhe-Javakheti. Spørsmålene som ble reist innledningsvis var om OSSE har bidratt til integrering i Samtskhe-Javakheti og hvis ja, i hvilken grad integrering har bidratt til å redusere spenningsnivået i provinsen.

Når det gjelder resultatene av OSSEs integreringsprosjekt, har analysen vist at det ikke foregår noen omfattende språklig integrering i Samtskhe-Javakheti. Kanskje er viseguvernøren i Samtskhe-Javakheti, en etnisk armenier, mest treffende i sin karakteristikk av prosjektet: «Det er et lite, men likevel positivt skritt i retning av å lære statsspråket.»²³

Analysen avdekker også at de fleste som har tilgang til de simultanoversatte nyhetssendingene, ser på disse regelmessig. Effekten av dette prosjektet begrenses imidlertid av at bare 60 % har tilgang til sendingene. Funnene tyder også på at fjernsynssendingene har hatt bare moderat innvirkning på respondentenes identitet – de fleste sier at de føler den samme grad av tilnytning til Georgia nå som før.

Det mest interessante funnet med hensyn til integrering er likevel at så mange armenere identifiserer seg med den georgiske staten og det georgiske samfunnet: Som nevnt svarte et flertall av respondentene at de anser Georgia som sitt hjemland, og det var også en stor andel som svarte at de tilhørte både georgisk og armensk kultur. Mange oppga at de hadde følt seg som en del det georgiske samfunnet i lang tid.

Når det gjelder spørsmålet om hvorvidt integrering har bidratt til å redusere spenningsnivået, viser surveyundersøkelsen at språk fortsatt er et sensitivt tema i Samtskhe-Javakheti. Ikke bare var det slik at noen responder mislikte å lære georgisk, men 20 % hevdet også at de oppfattet det å lære georgisk som en trussel mot det armeniske språket. Flertallet av respondenter var likevel positivt innstilt til georgiskopplæring. Når det gjelder medieprosjektet, var de fleste positive til fjernsynssendingene. Gitt den ubalanserte nyhetsdekningen i Georgia, hvor minoritetene ofte fremstilles i et negativt lys, er det overraskende at så få nevnte nyhetssendingenes innhold som kilde til irritasjon. Dette tyder på at nyhetssendingene ikke har hatt en negativ innflytelse på forholdet mellom statlige myndigheter og minoritet. Funnene fra spørreundersøkelsen tyder heller ikke på at nyhetssendingene har bidratt til fremmedgjøring. Flertallet av dem

23 Resultat fra surveyundersøkelsen, respondent nr. 53.

som sa de følte seg som del av det georgiske samfunnet, sa de alltid har følt seg som del av dette, og en majoritet av dem som faktisk hadde endret mening, sa at de nå føler seg bedre integrert.

Samlet sett indikerer funnene fra surveyundersøkelsen og intervjuene at OSSEs integreringsprosjekter har hatt en liten, men positiv innflytelse på den armenske minoritetens opplevelse av tilhørighet til Georgia. Samtidig ser det ikke ut til at OSSEs prosjekter har bidratt til å redusere spenningsnivået i regionen. Det at frykten for etnisk konflikt er så utbredt og dessuten har tiltatt over tid, må representere et tankekors for OSSEs integrasjonsstrategi, idet det viser at OSSE ikke har klart å oppfylle sitt primære mål i Samtskhe-Javakheti.

En mulig årsak til manglende måloppnåelse kan selvfølgelig være tidsperspektivet. Å redusere etnisk spenning kan være svært vanskelig, og det er ikke urimelig å anta at det vil ta tid å oppnå dette. Prosjektet ble imidlertid startet opp så sent som i 2002 og hadde pågått i mindre enn tre år da surveyen ble gjennomført. Samtidig er det viktig å trekke frem at det er lite som tyder på at OSSEs integreringsprosjekter har bidratt til å øke spenningsnivået i Samtskhe-Javakheti. Dette er et viktig funn, siden den sentrale målsetningen med artikkelen var å drøfte hvorvidt integrering bidrar til konflikt eller ikke. Selv om OSSEs arbeid i Samtskhe-Javakheti så langt ikke kan tas til inntekt for synet om at integrering reduserer spenninger, indikerer empirien at integrering heller ikke med nødvendighet leder til konflikt.

Litteratur

- Bjørø, Stephanie (2005) *Integration as a Conflict Regulation Mechanism. An Analysis of the OSCE's Integration Program in Samtskhe-Javakheti, Georgia*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Brewer, Marilyn B. & Samuel L. Gaertner (2001) «Toward Reduction of Prejudice: Intergroup Contact and Social Categorization» i Rupert Brown & Samuel L. Gaertner (red.) *Blackwell Handbook of Social Psychology: Intergroup Processes*. Malden, MA: Blackwell Publishers.
- Brochmann, Grete (2002) «Statsborgerskap, medborgerskap og tilhørighet» i Grete Brochmann, Tordis Borchgrevink & Jon Christian Rogstad (red.) *Sand i maskineriet: makt og demokrati i det flerkulturelle Norge*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- CIPDD (2000a) *Javakheti Stability Consolidation Plan*. Tbilisi: CIPDD/East West Institute/FEWER.
- CIPDD (2000b) *Policy Brief: Javakheti in Georgia. Problems, Challenges and Necessary Responses*. Tbilisi: Caucasian Institute for Peace, Democracy and Development.

- Connor, Walker (1994) *Ethnonationalism. The Quest for Understanding*. Princeton, NJ: Princeton University Press (28–66).
- Cornell, Svante (2002) Autonomy as a Source of Conflict. Caucasian Conflicts in Theoretical Perspective. *World Politics* 54 (1): 245–76.
- FIDH (2005) *Ethnic Minorities in Georgia*. Paris: Federation Internationale des Ligues des Droits de l'Homme.
- Galtung, Johan (1975) «Conflict as a Way of Life» i Johan Galtung (red.) *Essays in Peace Research*. Ejlers: København (487–507).
- Galtung, Johan (1996) *Peace by Peaceful Means. Peace and Conflict, Development and Civilization*. London: Sage.
- Guretski, Voitsekh (1998) The Question of Javakheti. *Caucasian Regional Studies* 3 (1) (<http://poli.vub.ac.be/publi/crs/eng/0301-05.htm>).
- Hertoft, Mikael (2005) *Problems and Ideas for Further Integration of Akhalkalaki and Ninotsminda Rayons of Samtskhe-Javakheti Region of Georgia*. Flensburg: European Centre for Minority Issues.
- Macfarlane, S. N. (1997) On the Front Lines in the Near Abroad: the CIS and the OSCE in Georgia's Civil Wars. *Third World Quarterly* 18 (3): 509–25.
- Meyer, David J. (upublisert manuskript) *An Institutional-Demographic Explanation of How and Why Ethnicized Territorial Control Creates Incentives for Elites to Engage in Ethnopolitical Mobilization*. PhD thesis. Cedarville, OH: Cedarville University.
- Minasyan, S. M. (2005) Sotsial'no-ekonomitsjeskaja i polititsjeskaja situatsija v Dzhavakhe na sovremennom etape. *Analititsjeskie zapiski* (1).
- Pettersen, Knut Erik (2004) *Georgia vs the Armenian Community in Javakheti. Security, Rights and Integration*, Masteroppgave. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Rochowanski, Almut (2001) *Assessment of the Current Situation in Javakheti for UNDP Georgia*. Tbilisi: United Nations Development Program.
- Sumbadze, Nana & George Tarkhan-Mouravi (2003) *Development Strategy for Akhalkalaki and Akhaltsikhe Districts*. Tbilisi: Open Society/Georgia Foundation.
- Wheatley, Jonathan (2004) *Obstacles Impeding the Regional Integration of the Javakheti Region of Georgia*. Flensburg: European Centre for Minority Issues.
- Øverland, Indra (2003) *Defusing a Ticking Bomb? Disentangling International Organisations in Samtskhe-Javakheti*. Working Paper 646. Oslo: NUPI.
- Øverland, Indra (2004) *International Organisations and the Meskhetian Turks: Lack of Engagement or Coordination Failure?* Paper presentert på ASN Convention, Columbia University, New York 15.–17. april.

Små og store utopier

Arkiv og avantgarde i Moskvakonceptualisternes kunst, 1970–90

Charlotte Greve
ph.d., forskningsadjunkt
ved Afdeling for Æstetik og
Kultur, T væræstetiske Stu-
dier, Aarhus Universitet

I de senere år har avantgardens utopier haft trange kår i Rusland. Indenfor kunst- og kulturlivet har Moskvakonceptualisterne været specielt toneangivende i afvisningen af avantgarden. Denne gruppe af uofficielle kunstnere arbejdede i Moskva fra begyndelsen af 1970erne til slutningen af 1980erne. Centralt for deres kunstneriske program står en afvisning af avantgardens utopiske program. Særligt skarpt har den tysk-russiske filosof Boris Groys¹ formuleret sin afstandtagen til avantgarden, men også for en kendt kunstner som Ilja Kabakov (der tidligt blev en del af Moskvakonceptualisterne) og for Vadim Zakharov (der er af den yngre generation af Moskvakonceptualister og stadig viderefører dens tradition) er afvisningen af en forbindelse til den tidlige avantgarde vigtig. Denne afvisning er begrundet i, hvad Groys har kaldt «Stalins *Gesamtkunstwerk*», dvs. ideen om, at Stalins Sovjetunionen var det virkeliggjorte avantgardistiske ideal: at gøre livet til det ideelle kunstværk.

Men også arkivet står centralt for Moskvakonceptualisterne (jf. titlen på Moskvakonceptualisternes selv-publicerede tidsskrift *MANI* [*Moskovskij arkhiv novogo iskusstva / Moskvas arkiv for ny kunst*]). Kunstneren optræder således i rollen som arkivar og arkivet bliver til kunst. Dette fokus på arkivet i kunsten kan ses

1 Boris Groys ankom til Moskva i midten af 1970erne og engagerede sig hurtigt i aktiviteterne indenfor en kreds af uofficielle kunstnere. I denne kreds af kunstnere så han en ny vej for den sovjetiske kunst og han skrev allerede i 1979 artiklen «Moskovskij romantijeskij kontseptualizm» (Moskvas romantiske konceptualisme), hvori han for første gang gav kredses kunstneriske praksis et navn: konceptualisme. Groys blev en vigtig faktor i denne kreds' udvikling af en konceptuel basis, en rolle, som han stadig udfylder. Om Groys' rolle i Moskvakonceptualisternes Kreds, se for eksempel Kabakov (1993: 81).

som en del af en bredere tendens i den østeuropæiske kunst. En udstilling som «Interrupted Histories» i Ljubljana i foråret 2006 vidner herom. Her var den slovenske gruppe Irwins kæmpeprojekt Artmap, det ungarske projekt Artpool og mange andre større eller mindre projekter repræsenteret, heriblandt også Vadim Zakharov.² Mange af disse østeuropæiske projekter stammer fra og er udviklet fra de netværk af uofficielle kunstnere, der primært opstod i tiden fra midten af 1970erne og frem til 1990 som tæt sammentømrede uformelle kredse af kunstnere, hvor udveksling, diskussioner, rapporter, dokumentariske fotografier, *samizdat* og oprettelse af private arkiver var vigtige aktiviteter. I disse projekter er denne form for kunstnerisk aktivitet i sig selv blevet til genstand for refleksion og er blevet en del af «værket».

Men der kan også peges på en bredere international tendens.³ Den amerikanske kunsthistoriker Hal Foster hævder således, at der er opstået, hvad han har kaldt en «arkivarisk impuls» i international kunst. Denne impuls bestemmes som en idiosynkratisk undersøgelse af bestemte figurer, genstande og begivenheder i moderne kunst, filosofi og historie (Foster 2004: 3). Foster hævder, at den arkivariske impuls giver sig udslag i en næsten sygelig (paranoid) trang til at kombinere det, der tilsyneladende ikke lader sig kombinere, men at den samtidig også åbner op for en mulig ny utopisk vision i kunsten:

Perhaps the paranoid dimension of archival art is the other side of its utopian ambition – its desire to turn belatedness into becomingness, to recoup failed visions in art, literature, philosophy, and everyday life into possible scenarios of alternative kinds of social relations, to transform the no-place of the archive into the no-place of a utopia (Foster 2004: 22).

Den arkivariske kunst synes således at ville tage vare på fortiden med henblik på at pege på fremtidige muligheder. Foster understreger her, at den arkivariske kunst på trods af den nyere kunsts tilsyneladende manglende (store) utopiske visioner, alligevel formår at skabe nye (små) utopier. Det er med afsæt heri, at jeg vil placere Moskvakonceptualisterne – og specielt Vadim Zakharov, der har «arkivering» som en gennemgående figur i sin kunst – i en dobbelthed af, hvad jeg vil kalde et operativt (avantgardens) og et arkivarisk

2 For mere om udstillingen, se *Interrupted Histories* (2006).

3 En lang række udstillinger kan nævnes her, men specielt interessant er udstillingen «Deep Storage» (1998–99), se udstillingskataloget *Deep Storage: Collecting, Storing and Archiving in Art* (Schaffner & Winzen 1998).

moment: Jeg vil hævde, at de, på trods af deres afvisning af utopien, alligevel formulerer nye svar på spørgsmålet om avantgardens (og dermed utopiens) mulighedsbetingelser og berettigelse.

Det arkivariske og det operative moment

Først vil jeg dog dvæle kort ved arkivbegrebet. Arkivet er som følge af ændringer i historieskrivningen og den digitale udvikling under forandring i disse år. Derudover har arkivet aldrig betydet det samme på tværs af grænserne eller i tid. Derfor er det vanskeligt at definere, men der er dog visse kontinuerlige træk, der kan gælde som en generel karakteristik for, hvad jeg vil kalde det arkivariske moment: Arkivet er et sted (en offentlig bygning – et arkiv, en del af et bibliotek, museum, samling eller privatpersons rum, eller en database).⁴ Her er arkivmaterialet opbevaret i overensstemmelse med visse klassificerings- og systematiseringsregler, og det er desuden udvalgt og sorteret i henhold til fastsatte inklusions- og eksklusionsprincipper og adgangen til materialet er bestemt af endnu et sæt regler. Arkivet er således en systematisk akkumulation af «objekter», der betegner et unikt eksemplar af noget, der er opstået som følge af en institutions, virksomheds eller enkeltpersons aktivitet og ønskes bevaret for fremtiden (Schellenberg 1961: 14–16). Heri består den afgørende forskel fra andre samlinger som biblioteker og museer: i arkivet opbevares «objekter», der er blevet til som følge af nogens eller nogets aktiviteter over en længere periode. Det er derfor taget ud af en sammenhæng og placeret indenfor et afgrænsset rum som en del af andre eksemplarer.⁵

En arkivar er således en person, der varetager opbevaringen, indekseringen, klassificeringen og sorteringen samt administrerer brugen af arkivmaterialet i overensstemmelse med de fastsatte regler herfor. En «besøgende» vil skulle bevæge sig/henvende sig til et bestemt sted, og han eller hun vil gennem en opnået adgang kunne kopiere, citere og studere det opbevarede materiale, men aldrig

4 Etymologisk refererer arkivet fra græsk til en offentlig bygning, et sted, hvor arkivalier er opbevaret (Taylor 2003: 19).

5 Michel Certeau beskriver arkiveringens som det at sætte noget til side: «In history everything begins with the gesture of *setting aside*, of putting together, of transforming certain classified objects into ‘documents’. This new cultural distribution is the first task. In reality it consists in *producing* such documents by dint of copying, transcribing, or photographing these objects, simultaneously changing their locus and their status. This gesture consists in ‘isolating’ a body – as in physics – and ‘denaturing’ things in order to turn them into parts which will fill the lacunae inside an *a priori* totality. It forms the ‘collection’ of documents. In the words of Jean Baudrillard, it places things in a ‘marginal system’» (Certeau 1988: 72–73). Se også Ricoeur (2004: 166–76).

flytte det fra dets placering i arkivet.⁶ Arkivmaterialet er derfor flyttet fra den person, som konsekvens af hvis aktivitet det opstod, fra dets dagligdags brug, funktion og betydning, og fra den person eller institution, der ønsker at gøre brug af det.

Det operative moment opstår derimod som følge af en her-og-nu situation. Det er et sådant moment, der søges fremskrevet i Walter Benjamins essay «Skribenten som producent» ([1934] 1998). Præcist formuleret af Maria Gough, kan denne «skribent» beskrives som en forfatter, men også en kunstner, komponist, fotograf eller intellektuel, der erkender sin mangel på kontrol over de kulturelle produktionsmidler under kapitalen og derfor opfinder nye strategier – progressive produktionsteknologier – med hvilke han generobrer kontrollen og dermed omformer de eksisterende relationer i den kulturelle produktion (Gough 2005: 193). Ved på denne måde at være blevet omskabt, kan en kunstners arbejde «aldrig blot være et arbejde med produkter, men altid tillige et arbejde med produktionsmidlerne. Med andre ord: hans produkter må ved siden af og frem for deres værkarakter have en organiserende funktion» (Benjamin [1934] 1988: 55). Gennem denne organiserende funktion, foreslår Benjamin, vil kunstneren som producent bryde med de centrale dikotomier i bourgeoisie's æstetiske erfaring funderet på arbejdsdeling (*ibid.*, se også Gough 2005: 193). De traditionelle grænser mellem videnskab og kunst, kritik og produktion, uddannelse og politik, litteratur og journalistik opløses. Desuden bliver læseren inddraget som medarbejder; han eller hun er rede til at træde ind i rollen som forfatter «nemlig en beskrivende eller en foreskrivende» (Benjamin [1934] 1988: 47).

Som et eksempel på den «operative» forfatter introducerer Benjamin Sergej Tretjakov, som beskrev sine opgaver som forfatter i bogen *Feltherrer* således:

Indkaldelse til massemøder; indsamling af penge til udbetaling på traktorer; overtalelse af enkeltbønder til at træde ind i kolkhosen; inspektion af læsesale; fremskaffelse af vægaviser og ledelse af kolkhos-avisen; reportager til Moskva-avisen; indføring af radio og vandrebiografer osv. (citeret i Benjamin [1934] 1988: 45–46).

Sergej Tretjakov var en repræsentant for den russiske avantgarde, der ligesom Aleksandr Rodtjenko, El Lisitskij og en lang række

⁶ Der sker dog en voldsom udvikling i takt med nyere digitaliseringsteknologier og i nær fremtid vil denne afstand mellem den besøgende og arkivet måske kunne ophæves. Se Batchen (1998).

andre kunstnere bestræbte sig på at omforme rollen som kunstner til at kunne arbejde indenfor et operativt felt, dvs. en kunstnerisk praksis, som på mange måder ligner journalistens eller rapportagefotografens. Det er en praksis, der foregår her og nu og som mere end den traditionelle kunst søger en direkte konfrontation med læseren eller beskueren. Det er desuden en praksis, der bevæger sig inden for et felt af stadige diskussioner, kommentarer og reportager. «Kunstværket» bliver således forvandlet fra en statisk ting beregnet på at hænge på vertikale vægge på museer og gallerier til *dokumenter* og indeholder samtidig en organiserende praksis i et horizontalt cirkulationsfelt. Det «horizontale» vs. det «vertikale» element i avantgardens kunst beskriver Yve-Alain Bois i sin artikel om El Lisitskijs *Prouns* (Bois 1988: 174). Heri karakteriserer Bois Lisitskijs arkitektoniske konstruktioner som *dokumenter* snarere end kunst:

They were no longer paintings, but *documents*, and they should be conserved as such, that is, horizontally. (...) Lissitzky considered his *Prouns* documents because they were, for him, blueprints for action, charts for a strategy to be adopted in order to transform society (Bois 1988: 174–75).

Bois' artikel bygger på Leo Steinbergs begreb *flatbed*, som oprinder fra den horizontale flade, hvorpå en trykkeflade hviler. Overført til den moderne kunst efter 1950 betegner flatbed billede, der ikke længere simulerer vertikale felter men derimod en uigennemsigtig horisontal overflade:

They no more depend on a head-to-toe correspondence with human posture than a newspaper does. The flatbed picture plane makes its symbolic allusion to hard surfaces such as tabletops, studio floors, charts, bulletin boards – any receptor surface on which objects are scattered, on which data is entered, on which information may be received, printed, impressed – whether coherently or in confusion. The pictures of the last fifteen to twenty years insist on a radically new orientation, in which the painted surface is no longer the analogue of a visual experience of nature but of operational processes (Steinberg 1972: 84).

Den operative proces består her i at udvælge «objekter», føje disse «objekter» til en modtagelig horisontal overflade i en arbitrer eller i systematisk orden, at pege på fladen i denne adderende proces, at re-orientere det traditionelle maleris overfladestruktur og dermed

at skabe en anden perception af «værket» hos beskueren. Der er således snarere tale om dokumenter, information eller data i en horizontal udvekslingsstruktur, end om unikke værker.

Mens det i første omgang kunne synes modsætningsfyldt og paradoksalt, at den operative praksis (avantgardens praksis) skulle kunne sammenlignes med den arkivariske erindrings praksis, viser det sig, at der er visse overensstemmelser imellem, hvad jeg har kaldt det «operative» og det «arkivariske moment». Således har kunsten i en horizontal struktur snarere status af *dokument* end af *værk*. Det er i en sådan forståelse af kunsten snarere udvekslingen af fragmenterede «objekter» end fremstillingen af en kohærent forestillingsverden, der dominerer. Her udvælges og løsrives «objekter» fra deres hverdaglige funktion og betydning (eller mangel på samme), indføjes på en overflade og bevares derved. I kunst, hvori det operative og det arkivariske moment synes at interagere, er det snarere «arkivering» end «arkivet» – i højere grad processen end det færdige værk – der vægtes.

Derudover er det en almindelig antagelse, at avantgarden grundlæggende er mindre interesseret i nutiden og til dels forkaster fortiden for at arbejde for fremtiden. Det er således den operative kunstners fornemme opgave at arbejde som en feltherre i avantgardens stormende skridt fremad mod fremtidens utopiske vision. Arkivet arbejder derimod tilsyneladende udelukkende med fortiden – opbevaring, præservering, deponering og klassificering, men også arkivet synes indstillet på fremtiden. Det vil for det første sige, at arkivaren arbejder på at akkumulere, klassificere, inkludere og ekskludere med henblik på at bevare materiale, der herved kommer til at befinde sig i en venteposition. Materialet er udvalgt med henblik på at kunne udgøre eksemplarer til brug for en mulig fremtidig historieskrivning. For det andet indebærer den arkivariske tankegang, at noget gemmes med henblik på at kunne udgøre et eksemplar. Nutiden og det unikke forsvinder derved for til stadighed at blive set på som et muligt arkivarisk materiale, der vil kunne udgøre et dokument i en fremtidig forskers undersøgelse. For den operative kunstner står fortiden i modsætning til livet (nutiden og fremtiden), mens livet (nutiden) for arkivaren glider i baggrunden for fremtiden. I det følgende vil jeg undersøge Groys' arkivbegreb, som jeg vil hævde delvist er udformet som en reaktion mod den tidlige avantgardes deklarerede mål: at arbejde for det nye, for innovation, eksperiment og afvisning af fortiden og dens kunst og æstetiske praksis.

Boris Groys' arkivbegreb

Arkivbegrebet, som det er udviklet af Groys har nogle ligheder med den revolutionære konstruktivistiske kunstner og fotograf Aleksandr Rodtjenkos arkivbegreb. Efter revolutionen arbejdede Rodtjenko som leder af Museumsbureauet tilknyttet Moskvas Museum for Malerikultur (Muzej khudozhestvennoj kultury). I denne funktion skrev han i november 1920 en rapport om bureauets mål, arbejdsprincipper og aktiviteter. I rapporten bliver ordet «arkiv» brugt som betegnelse for, hvad han kalder «det gamle museum» som modsætning til «det nye museum». Ifølge Rodtjenko, er «det nye museum» et museum for levende kunst: «The new museum, as a creative principle, is being built of LIVING works that do not yet possess the quality of ‘historical treasures’ (in the narrow sense of the word)» (Rodchenko 2005a: 116), mens «det gamle museum» er et statisk arkiv af relikvier: «The historic museum of the past is an ARCHIVE, it is a museum that preserves works, and not a museum as a cultural factor» (*ibid.*: 115). Værkerne bliver udvalgt til «det nye museum» med henblik på uddannelse; det skal være et udstillingsrum af produktioner, der skal uddanne nye generationer af kunstproduktivister. «Det nye museum» er, med andre ord, skabt med blik for fremtiden. Der er således skabt et kreativt flux mellem nutiden (livet) og fremtiden, mens fortiden (arkivet) simpelthen ignoreres. Der er ingen forbindelse mellem nutiden og fortiden eller mellem fortiden og fremtiden.

Groys opløser den modsætning, der er etableret af avantgarden mellem innovation og gammel kunst, mellem livet og arkivet. Ligesom Rodtjenko, identificerer Groys arkivet som de faktiske kunstværker (den kulturelle produktion), som er inkluderet i museer, biblioteker, filmsamlinger eller på internettet. Groys viser imidlertid, at arkivet i den traditionelle forstand har opnået den samme status af supplement i relation til den historiske virkelighed (*geschichtliche Wirklichkeit*) som skriften i relation til det talte sprog (jf. Derrida 1967). Ifølge dette traditionelle syn skal arkivet dokumentere, registrere og vidne om livet (virkeligheden) og dets historiske udvikling. Arkivet er således sekundært i forhold til den historiske virkelighed, mens virkeligheden automatisk bliver primær og får status af autenticitet og originalitet. For Derrida opstår der uro i arkivet, når det erkendes, at arkivet ikke giver en sand repræsentation af virkeligheden: «arkivfeber» består i forgæves at begære en tilbagevenden til den absolutte oprindelse:

[Archive fever is] to have a compulsive, repetitive, and nostalgic

desire for the archive, an irrepressible desire to return to the original, a homesickness, a nostalgia for the return to the most archaic place of absolute commencement (Derrida 1996: 91).

Derrida ser dette begær, denne forstyrrelse eller uro og feber som iboende i arkivet, det er sygt. Groys spørger omvendt, om arkivet virkelig er sekundært i forhold til den historiske virkelighed (Groys 2004: 164). Han svarer ved at vende forholdet mellem gammel og ny kunst på hovedet. Han hævder således, at der ikke er nogen måde, hvorpå det unikke, autentiske og originale ved et givent kulturprodukt eller en historisk begivenhed kan bestemmes, med mindre det sammenlignes med kulturprodukter eller historiske begivenheder fra andre epoker. Med andre ord kan et givent vidneudsagns autenticitet ikke bestemmes med mindre det sammenlignes med vidneudsagn fra andre epoker, som er bevarede i de kulturelle arkiver.

Det er som konsekvens heraf, at Groys' bog om arkivet bærer titlen *Über das Neue* (1992). I sin kritik af avantgardens idé om «det nye» og dets vægt på innovation hævder Groys, at det nye kun kan indfanges på baggrund af en sammenligning med, hvad der allerede er opbevaret i arkivet. Det nye og innovationen er derfor kun virkelig originalt efter at have været igennem arkiveringsprocessen. Derfor er det arkivet, der er det primære og originale i relation til den historiske virkelighed, som er en sekundær kopi. På denne måde er kunst/liv dikotomien i den russiske avantgarde vendt om. En ny avantgarde kan derfor kun opstå som en afvisning af avantgardens projekt; den kan kun opstå som en bevidst afvisning af avantgardens vægtning af det nye, som en «anti-avantgardistisk avantgarde» (Groys 1993: 30).

Operativ/arkivarisk kunst

Den russiske kunstkritiker og -teoretiker Jekaterina Degot er måske den, der mest præcist, har givet en beskrivelse af det kunstneriske miljø i 1970erne og 1980ernes Moskva. Også hun refererer til den tidlige avantgarde for at sammenligne dennes praksis med praksis hos Moskvakonceptualisterne. Hun citerer Rodtjenko, som, i et brev hjem fra verdensudstillingen i Paris i 1925, sætter sig som mål at dyrke de interne relationer mellem kunstnerne i Rusland:

Tell Alyoshka that our masters aren't recognized abroad, only their own or those who've always lived here; that they'll filch everything good and grow younger (...) And we have to keep together and build

a new relationship between workers in arts labor. We can't organize any everyday life if our own relationships resemble the relationships of bohemians in the West. That's the problem. First – is our everyday life. Second – is to choose well and hold tightly together and believe in one another (...). How are we different from the artists of the West if one of us doesn't recognize another? (Rodchenko 2005b: 177–78).

Manglen på interesse fra det europæiske marked for den nye sovjetiske revolutionære kunst fik Rodtjenko til at sætte et system af udveksling i værk blandt sovjetiske kunstnere og etablere et tæt sammenvævet produktionssammenhold. I den tidlige post-revolutionære avantgarde resulterede denne form for kunstneriske produktionsforhold i en massedistribueret kunst bestemt for masseforbrug. Den uofficielle kunst fra 1960erne, 1970erne og 1980erne var derimod bestemt for distribution og udveksling indenfor en lille kreds af venner: «[The work of art] does not possess any sort of self-contained value; instead, it constructs a system of interactions. It is not a product of certain relations, but functions as part of the network. One artist's gift to another artist» (Degot 2003: 17). Det er tydeligvis Bois' artikel om El Lisitskij, som Degot refererer til, når hun karakteriserer denne kunstpraksis: «the work of art was disseminated on the horizontal plane, rather than being exhibited in the vertical» (*ibid.*: 19).

Degot betegner denne kunst som «papirmedier» efter betegnelsen «papirkonst», dvs. arkitektoniske skrivebordsskuffeprojekter. Dette er kunstens tilstand, før den bliver virkeligjort og stadig bare eksisterer på et projektplan. I denne tilstand er den konstant utsat for forandringer, kommentarer, kritik og diskussion. Et udvekslingsssystem blev opbygget kunstnerne imellem og dialogen blev institutionaliseret: rapporter, artikler, interviews, sketcher, fotografier og andre dokumenter af kunstnere, forfattere og filosoffer blev inkluderet i maskinskrevne mapper. Disse mapper blev distribueret indenfor en snæver kreds af venner og bekendte, som for en stor dels vedkommende var de samme, der havde bidraget til mappen. Denne form for (arkiv)mapper adskilte sig fra almindelig *samizdat* ved at være udført med tanke på at reflektere over selve udgivelsesformen og forholdet mellem tekst og billede. Grænserne mellem tekst og billede opløstes således tydeligvis. Teksten (det maskinskrevne dokument) fremstod som kunst og kunsten som tekst (dokument). Der var derfor snarere tale om udveksling af dokumenter (jf. Bois' karakteristik af Lisitskijs *Prouns*) end udstilling af kunstværker. På denne måde blev kunstproduktions- og distributionssystemet inkorporeret i selve kunstværket.

Vadim Zakharovs arkivariske værker

I det følgende vil jeg undersøge, hvordan de operative og arkivariske momenter interagerer, og hvordan forholdet mellem de nyere og tidlige avantgarder artikuleres i kunstneren Vadim Zakharovs arkivariske værker. Zakharov tilhører den yngre generation af Moskvakonceptualister. Han blev født i 1959 og deltog aktivt i Moskvakonceptualisternes Kreds fra omkring 1978. Hans nylige retrospektive udstilling på det Ny Tretjakov Galleri i Moskva bærer titlen «25 år på én side», der henviser til hans udgivelse fra 1998 med navnet *Malenij prints na odnoj stranitse* (Den Lille Prins på én side) eller en lignende udgivelse fra 2001 med navnet *Sto russkikh skazok na odnoj stranitse* (Hundrede russiske eventyr på én side). Hver side i disse udgivelser er en palimpsest med et antal aftryk ovenpå hinanden på samme side (se Mavica & Zakharov 2006). Hvert nyt aftryk overskriver, genindskriver, men bevarer også tidlige tekster i det nye værk. På lignende måde bliver Moskvakonceptualisternes Kreds et yndet emne for Zakharovs kunst. Kredsens såvel som Zakharovs egne tidlige ting bliver således genbrugt igen og igen i hans nyere ting. Zakharov benytter desuden arkivet som en gennemgående figur: både i værkernes fysiske, materielle fremtræden og i deres struktur og idé henvises der gentagne gange til arkivet. Zakharov har således siden 1980erne arbejdet med en form for selv-historisering. Han har omhyggeligt dokumenteret Moskvakonceptualisternes aktiviteter og samlet materiale til et omfattende video-, foto-, kunst- og dokumentarkiv. Kunstneren indtræder her i rollen som arkivar, uden dog at udtræde af rollen som kunstner. Denne dobbelthed går igen i mange af Zakharovs værker.

Zakharov skabte således i 1983 mappen *Po masterskim* (På besøg i ateliers),⁷ hvori der er inkluderet interviews med kunstnere, der tilhørte Moskvakonceptualisternes Kreds og med fotografier fra disses ateliers af Georgij Kizevalter. Mappen består af et hvidt omslag med titlen skrevet med fed sort tusch i hånden og navnene på kunstnerne skrevet på maskine inde i hver sit gitterfelt (se figur 1).

I mappen er hvert atelier repræsenteret ved først et ark pasfotos af pågældende kunstner(e), dernæst et maskinskrevet interview og endelig fotos fra interviewsituationen og/eller fra kunstnerens eller kunstnernes atelier. Jeg har ikke mulighed for her at gå i dybden med indholdet af denne mappe, men vil i stedet pege på nogle struktu-

⁷ Jeg har haft lejlighed til at studere *Po masterskim* i arkivet ved Forschungsstelle Ost-europa, Universität zu Bremen.

Figur 1. Vadim Zakharov og Georgij Kizevalter: *Po masterskim* (1983)

for at interviewe kunstnerne og tage billeder. Der er således indbygget dels journalistens arbejdsmetode (feltarbejdet, interviewet og rapportagefotografiet), dels en kunstnerisk performance-form. Selve strukturen (det sekventielle, de faste elementer i hvert ateliers præsentation) peger på et nøje indstuderet forløb, der følger et forud fastsat mønster, hvori Zakharov agerer interviewer og de interviewede kunstnerne agerer medlemmer af Moskvakonceptualisternes Kreds. Mappen fremtræder således med sin egen indre logik, som et værk i sig selv. Mappens form indeholder elementer som dialog, kunstnerisk proces, sekvens, forløb og rapportage, der peger på det operative moment, men også elementer som dokumentation, optegnelse, historisk interesse, autenticitet, akkumulation og orden, der peger på det arkivariske moment. Derudover er atelieret et rum, hvori den arkivariske impuls kan komme til udtryk som ophobning:

relle elementer, der har betydning for de to momenter, jeg her vil undersøge: det operative og det arkivariske moment.

Det første, der således springer i øjnene er den tilsyneladende dokumentariske karakter, som mappen har. Dernæst præsenterer Zakharov tydeligvis en række kunstnere ved hjælp af interviews og fotografier på en måde, som det på det tidspunkt endnu ikke var blevet gjort. Mappen præsenterer således et for mange ukendt materiale, som derfor får karakter af undersøgelsesmateriale eller arkivmateriale, hvilket understøttes af arkivmappeformen. Arkene er så at sige lagt løst ind i omslaget, som arkivmateriale i en arkivmappe sædvanligvis forestilles at være det. Der er ingen afslutning, ingen helhed og som sådan ingen indholdsmæssig bearbejdning af materialet. Det fremstår som en akkumulation af «dokumentarisk materiale».

Endelig giver kombinationen af tekst og billede en rapporterende karakter, der peger på en journalistisk stil. Zakharov tager da også rundt fra atelier til atelier

The artistic impulse to collect objects into archives is almost never completely separate from artistic activities which have their metaphorical place in the studio, a place of work and transformation. The studio is a storage space in two senses: it is a room in which ideas and materials are stored. It is a place with stacks of sketches and objects that will perhaps eventually go into a piece. But it is also a place where scraps and remnants pile up that have to be disposed of as trash (Winzen 1998: 25).

De inkluderede fotografier giver med al mulig tydelighed udtryk for denne sammenhæng mellem den kunstneriske proces og trangen til at samle og akkumulere objekter, mellem det operative og det arkivariske moment (se figur 2).

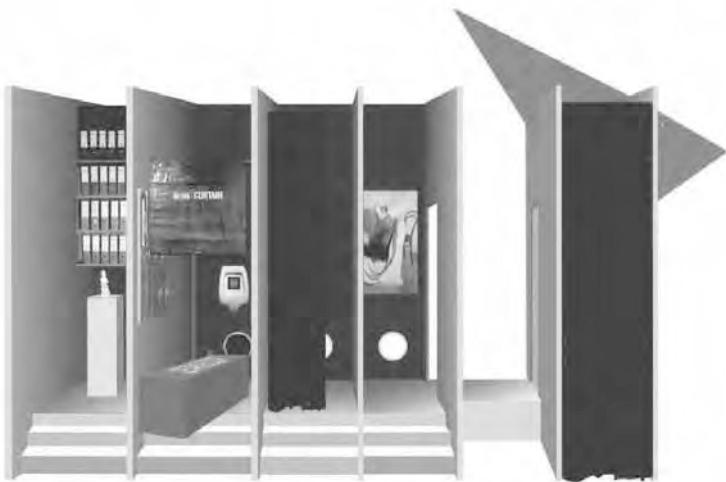
I Zakharovs installation *Istorija russkogo iskusstva ot russkogo avangarda do moskovskoj kontseptualnoj skoly* (Den russiske kunsts historie fra den russiske avantgarde til Moskvas konceptualistiske skole) vises kunstmuseets lighed med arkivet (se figur 3).

Installationen blev udstillet første gang på den storståede retrospektive udstilling «Moskva-Berlin, 1950–2000» og dernæst på udstillingen «Russia!» på Guggenheim Museet i New York i 2005 og i Bilbao i sommeren 2006. Denne sidste udstilling præsenterer russisk kunst fra de forløbne 900 år. Zakharovs installation var placeret til allersidst i udstillingen. Den består af fem 3,5 meter høje sorte brevordnere med hvide mærkater, som hver identificerer en periode i russisk kunsthistorie fra det 20. århundrede: russisk avantgarde, socialistisk realisme, nonkonformisme (uofficiel kunst fra 1950erne og 1960erne), sots-art, og endelig Moskvakonceptualististernes Kreds. Hver af disse perioder er parret med et abstrakt begreb: utopi, ideologi, kunst, selvkritik og arkivet. Brevordnerne er åbne på bagsiden og trappetrin inviterer beskueren til at gå ind i installationen, ligesom døre tillader ham eller hende at passere fra én brevordner til den næste. *Den russiske kunsts historie* repræsenterer således kunsthistorien fra avantgarden

Figur 2. Opstillede lærreder i Eduard Sjtejnbergs atelier (fra Zakharov og Kizevalters *Po masterskim*, 1983)

Figur 3. Vadim Zakharovs *Istorija russkogo iskusstva ot russkogo avant-garda do moskovskoj kontseptualnoj sjkoly* («Russia!» 2005)

indtil tiden for Moskvakonceptualisternes Kreds. Den synes derfor at præsentere en successiv række af historiske perioder som en kollektiv fortælling, fra «utopi» til «arkiv».

Installationen fremstår med sine brevordnere som et arkiv, men også som et museum i museet. Hver brevordner indeholder således reproductioner af værker, der repræsenterer de nævnte perioder. I dag er der intet ekstraordinært ved den kronologi eller periodisering, som præsenteres her, heller ikke reproductionerne er ukendte for den russiske beskuer: den russiske avantgarde er repræsenteret med en brevholder med en rød kile, der skærer gennem for oven, hvilket peger på kendte eksempler på revolutionær propaganda som Lisitskijs *Klinom krasnym bej belykh* (Slå de Hvide med en Rød kile) (1920). Den næste brevordner viser reproductioner af socialistisk realistisk maleri af Stalins hofmalere fra perioden 1930–50. Næste brevordner har betegnelsen nonkonformisme, men ingen billeder vises og et tæppe er halvt trukket for brevholderens åbne side. Nonkonformismen var en betegnelse, der blev brugt om et antal uofficielle kunstnere, der arbejdede fuldstændigt isoleret fra offentligheden. Den fjerde brevholder viser reproductioner af arbejder af sots-art kunstnere, der arbejdede i 1980erne og tog deres navn fra den socialistiske realisme. I deres ting bliver de socialistisk realistiske klichéer og illusoriske realisme dekonstrueret ved hjælp

af den socialistiske realismes eller avantgardens klichéer, billeder og slogans. Den sidste brevordner viser en kitschet statuette af en lille læsende dreng på en piedestal, der vender ind mod hylder med videoer, der udgør et videoarkiv optaget af Zakharov selv fra 1991 til i dag af udstillinger af Moskvakonceptualisterne i Vesteuropa.

Samtidig bliver beskueren inviteret til at agere som en *flâneur*. Bygningen (som her er en arkivkasse, hvori beskueren spadserer rundt) er et traditionelt mnemoteknisk redskab. I denne bygning har hvert maleri og periode sin egen plads, hvorfra subjektet kan genkalde sig det. Beskuerens spadseretur gennem rummene dirigeres delvist af installationens deiktiske tegn: trappetrinene, dørene og korridorerne. Han eller hun inviteres til at træde ind i installationen og spadsere rundt i de enkelte arkivkasser og gennem de åbne døre fra én kasse til den næste og tilbage, at gå ud igen og træde ind fra en anden vinkel. Selvom trappetrinene, de åbne (eller lukkede) døre og korridorer til en vis grad dirigerer beskuerens retning, kan han eller hun træde sin egen sti.

En lignende performet beskuer kan ses i Nikita Aleksejevs *Kratkaja istorija sovremennogo iskusstva ili Zjizn i smert tjernogo kvadrata* (En kort fortælling om moderne kunst – eller Den Sorte Kvadrats Liv og Død) (1986), der er et eksempel på en flad horizontal struktur, som Jekaterina Degot påpeger det (Degot 2003, Degot & Zakharov 2005: 30–39). En kort fortælling har form som en rulle af sort karton, som er bestemt til at blive foldet ud på gulvet eller direkte på jorden, sådan som den blev det på det første udendørs kunstmarked i Moskva (se figur 4). Beskuerne vil så kunne gå rundt om den og rette blikket ned i stedet for op på museets eller galleriets vertikale vægge.

I denne «rulles» historie spiller avant-garden en afgørende rolle. En fortælling fremkommer af den sorte kartons tegninger og tekster. De er skrevet og tegnet med kridt i skrappe neonfarver som på en sort tavle, som graffiti og antyder derfor

Figur 4. Nikita Aleksejevs *Kratkaja istorija sovremennogo iskusstva ili Zjizn i smert tjernogo kvadrata* (Degot & Zakharov 2005)

en drengs beskidte streger. Serien viser Kazimir Malevitj's *Tjernyj kvadrat* (Den Sorte Kvadrat) (1914?) som en fugl, der flyver for højt i sit eget storhedsvanvid, og ender på et kommersIELT kunstmarked i 1980ernes Moskva. Her finder det sig selv gentaget, hvorefter det ender hængt fra et træ, som om den Sorte Kvadrat slutteligt ender som bare endnu et maleri til salg på markedet. I forhold til den ovenfor nævnte *flatbed*-struktur, er det vigtigt her, at beskuerne bliver tvunget til at indtage en anden position over for værket. De kan gå rundt om det, bevæge sig fremad for at følge historien, men han eller hun kan også standse op på et hvert givent punkt, gå tilbage eller se det samme fra den modsatte side. Samtidig vil der som på billedet stå klynger af folk omkring værkets uformelle rum, som derved inviteres til at kommentere og indgå i dialog med hinanden.

I Zakharovs *Den russiske kunsts historie* bliver den paradigmatiske histories sekventielle fortælling brudt op og fragmenteret af den forbipasserendes flygtige blik i museet. Ved at spadsere rundt i bygningen/hukommelsen oplever beskueren kunsthistorien som en handling, der finder sted i nutiden. Derved bliver kunsthistorien genoplevet i nutiden og derfor til en vis grad ladt åben for genfortolkning. Installationen gentager således kun ved første øjekast en allerede befæstet paradigmatisch fortælling om russisk kunsthistorie fra det 20. århundrede. Ved at se nærmere på dens form og den måde, den lader sin beskuer agere på, er der dog nogle elementer, der sætter skår i en sådan hurtig fortolkning. I Zakharovs kommentar til installationen hedder det: «The important thing is this: the files are those artefacts common to all cultures that have developed into the size of architectural structures, and are but an affirmation of the universal striving of humankind for the Utopia of the eternal Archive» (Mavica & Zakharov 2006: 242).

Installationen er en voldsomt overdimensioneret monumental arkitektonisk bygning, et museum inde i museet, hvor det evige arkiv, eller utopien, den russiske kunsthistories abstrakte fortælling, selv den antitotalitære Moskvakonceptualisme er placeret inden for rammerne af et utopisk begær. Sat i slutningen af den retrospektive udstilling på Guggenheim Museet lader *Den russiske kunsts historie* til at give en ironisk kommentar til udstillingens utopiske mål (at fortælle den fremadskridende successive fortælling om udviklingen i russisk kunst). Samtidig virker installationen som et redskab til at sætte nye historiseringssprocesser i gang inden for kunsten. Zakharov skaber hvad han kalder et «personligt/privat dynamisk arkiv», som «virker forstyrrende i arkivet»:

The Archive-Alien has more trouble digesting this non-traditional figure in its womb, hiding it in the clandestine organs of its swollen body. In this case, the artist-archivist plays the role of Odysseus, running away from all of those who try to trap him in this or that dead end, in this or that descriptive system. In doing so, he creates the mythological fabric of a narrative that brings real archival material into the world of poetics (*Interrupted Histories* 2006).

Som beskueren spadserer rundt i installationen/arkivet/hukommelsen/museets labyrinth møder han eller hun et halvt trukket forhæng, en kløft mellem avantgarden og resten af breholderne, avantgardens låste dør, mørke og lys, billede eller nøgne vægge og den sidste kasses næsten sakrale sterilitet. På denne måde stiller Zakharov nye spørgsmål til historiseringen af det 20. århundredes russiske kunst. Hellere end at afvise avantgarden åbner han således et rum for nye spørgsmål og mulige svar. Kunstneren er således forvandlet til en arkivar, der stræber efter at redde og bevare vidneudsagn om Moskvakonceptualisternes Kreds til eftertidens mulige forsker eller med henblik på, at arkivet skulle blive inkluderet i et museums samling. Samtidig er han en kunstner og genbruger det arkivariske materiale i kunsten, den cirkulatoriske horisontale «kommentarpolitik» er gemt i arkivets dybder. Det er en dobbelthed, der indeholder det arkivariske såvel som det operative moment.

Konklusion

Den «arkivariske impuls», der synes at være til stede hos Moskvakonceptualisterne og deres kunstneriske praksis, udspringer på den ene side i høj grad af et spørgsmål om overlevelse og på den anden side af en horizontal kunstnerisk impuls, der gennemtrænger moderne kunst som sådan. Således indgår arkivet som en vigtig del af den uofficielle kultur fra 1960erne og frem til 1990, og som et vigtigt begreb i Moskvakonceptualisternes idéverden, sådan som det kan ses hos Groys. Med andre ord bliver arkivet dels et kollektivt lager af kulturprodukter, hvortil kunstnerne kan forholde sig i deres egen kunst, dels et begreb, hvormed der kan skabes afstand til avantgardens insisteren på at fornægte fortiden og arbejde i nutiden for at tjene fremtiden.

Groys placerer det autentiske og virkeligt originale i arkivet frem for i «livet». Men det er ikke her, en kunstner som Vadim Zakharov præsenterer et nyt og anderledes bud på avantgardens og kunstens rolle i samfundsudviklingen. Det er, vil jeg hævde, i Zakharovs

stadige udfordring af de store utopiers arkiv – ved at kombinere, hvad jeg har kaldt det arkivariske og det operative moment i kunsten – at han peger på nye mulige utopier: troen på, at fortiden betyder noget for fremtiden. Han formår gennem selv-historisering, dvs. oprettelsen af private arkiver, at skabe et (utopisk) rum mellem det officielle arkiv (den store abstrakte fortælling) og det private arkiv (den fragmentariske erindring). Dette er et rum, hvor beskueren og/eller læseren inviteres til at diskutere, kommentere og agere ud fra egne valg, dvs., der skabes rum for subjektets med-ageren og med-tænken. Og det er i dette spændingsfelt, at der måske kan fremkomme nye fortællinger om den russiske kulturs historie i det 20. århundrede.

Litteratur

- Batchen, Geoffrey (1998) «The Art of Archiving» i Ingrid Schaffner & Matthias Winzen (red.) *Deep Storage. Collecting, Storing, and Archiving in Art*. Munich & New York, NY: Prestel (46–49).
- Benjamin, Walter ([1934]1998) «Skribenten som Producent» i Peter Madsen & Jørgen Holmgaard (red.) *Walter Benjamin. Kulturkritiske essays*. København: Samlerens Bogklub.
- Bois, Yve-Alain (1988) El Lissitzky: Radical Reversibility. *Art in America* 76 (4): 161–80.
- Certeau, Michel de (1988) *The Writing of History*. New York, NY: Columbia University Press.
- Degot', Ekaterina (2003) «The Paper Media of Moscow Conceptualism» i Hein-Th. Schulze Altcappenberg (red.) *Moskauer Konzeptualismus. Sammlung Haralampi G. Oroschakoff & Sammlung, Verlag und Archiv Vadim Zakharov*. Köln: Verlag der Buchhandlung Walter König.
- Degot', Ekaterina (2006) «The Art of Placing Art Properly. The Installations of Vadim Zakharov» i Teresa Mavica, & Vadim Zakharov (red) *Vadim Zakharov. 25 let na odnoj stranitse / Vadim Zakharov. 25 Years on One Page*. Moskva: Interros Bookpublishing Program (39–144).
- Degot, Jekaterina & Vadim Zakharov (red.) (2005) *Moskovskij kontseptualizm*. Moskva: Izdatelstvo WAM.
- Derrida, Jacques (1967) *De la grammatologie*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Derrida, Jacques (1996) *Archive Fever. A Freudian Impression*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Foster, Hal (2004) An Archival Impulse. *October* 110 (Fall): 3–22.
- Gough, Maria (2005) *The Artist as Producer. Russian Constructivism in Revolution*. Berkeley, CA.: University of California Press.
- Groys, Boris (1992) *Über das Neue*. München & Wien: Carl Hanser Verlag.
- Groys, Boris (1993) Zwei Reden über moderne Dichtung. *Schreibheft* 42: 27–33.
- Groys, Boris (2004) «Die Aura der Archive» i Sven Spieker (red.) *Bürokratische Leidenschaften*. Berlin: Kulturverlag Kadmos (162–75).

- Interrupted Histories* (2006) Ljubljana: Moderna galerija / Museum of Modern Art (http://saso.zemljan.net/histories/index_eng.htm).
- Kabakov, Ilja (1993) *NOMA ili Moskovskij Kontseptualnyj krug / NOMA Der Kreis der Moskauer Konzeptualisten*. Stuttgart: Cantz Verlag.
- Mavica, Teresa & Vadim Zakharov (red.) (2006) *Vadim Zakharov. 25 let na odnoj stranitse / Vadim Zakharov. 25 Years on One Page*. Moskva: Interros Book-publishing Program.
- Perloff, Marjorie (1986) *The Futurist Moment: Avant-Garde, Avant-Guerre, and the Language of Rupture*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Ricoeur, Paul (2004) *Memory, History, Forgetting*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Rodchenko, Aleksandr (2005a) «On the Museum Bureau, Report at the Conference of Directors» i Alexander N. Lavrentiev (red.) *Aleksandr Rodchenko. Experiments for the Future: Diaries, Essays, Letters, and Other Writings*. New York, NY: The Museum of Modern Art (115–17).
- Rodchenko, Aleksandr (2005b) «In Paris: From Letters Home, 1925» i Alexander N. Lavrentiev (red.) *Aleksandr Rodchenko. Experiments for the Future: Diaries, Essays, Letters, and Other Writings*. New York, NY: The Museum of Modern Art (148–86).
- Russia! Nine Hundred Years of Masterpieces and Master Collections* (2005) New York, NY: Solomon Guggenheim Museum.
- Saper, Craig J. (2001) *Networked Art*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Schaffner, Ingrid & Matthias Winzen (red.) (1998) *Deep Storage. Collecting, Storing, and Archiving in Art*. Munich & New York, NY: Prestel.
- Schellenberg, Theodore (1961) *Akten- und Archivwesen in der Gegenwart*. München: Karl Zink Verlag.
- Spieler, Sven (2004) «Die Ablagekur, oder: Wo Es war, soll Archiv werden. Die Historische Avantgarde im Zeitalter des Büro» i Sven Spieler (red.) *Bürokratische Leidenschaften. Kultur- und Mediengeschichte im Archiv*. Berlin: Kulturverlag Kadmos (119–37).
- Steinberg, Leo (1972) *Other Criteria. Confrontations with Twentieth-Century Art*. London.: Oxford University Press.
- Taylor, Diana (2003) *The Archive and the Repertoire. Performing Cultural Memory in the Americas*. Durham & London: Duke University Press.
- Winzen, Matthias (1998) «Collecting – so Normal, so Paradoxical» i Ingrid Schaffner & Matthias Winzen (red.) *Deep Storage. Collecting, Storing, and Archiving in Art*. Munich & New York, NY: Prestel (22–32).

Комитет
Государственной
Безопасности
Республики
Беларусь

Нормативные акты

- [СТОЛКУ](#)
- [Jakub M. Godzimirski](#)
- [Интернетмедарbeider](#)
- [История](#)
- [Контактная информация](#)
- [Фотоальбом](#)

Публикации

Velkommen til Internett

Поўг

Etterretning på Internett

Denne utgaven av *Velkommen til Internett* er viet et kanskje noe spesielt tema. Bakgrunnen er at vi alle i løpet av sommeren ble bombardert med nyhetsoppslag om nye terrorplaner og ditto initiativ i den internasjonale kampen mot terrorisme. I juni rapporterte amerikanske styrker at de hadde lyktes i å spore opp og nøytralisere den mest etterøkte terroristen i Irak, Abu Musab al-Zarkawi. En drøy måned senere ble president Putin orientert av sjefen for den russiske etterretningsorganisasjonen FSB, Nikolai Patrusjev, om at FSB hadde likvidert den mest profilerte av de tsjetsjenske terroristene, Sjamil Basajev. Og i august 2006 avslørte britiske myndigheter nye terrorplaner mot sivil flytrafikk, som kunne ha resultert i store tap av menneskeliv dersom de hadde blitt realisert. Disse tre hendelsene har minnet oss om at den internasjonale krigen mot terror fortsatt pågår for fullt og at nye angrep kan komme når som helst.

En helt avgjørende rolle i kampen mot internasjonal terror innehås av

forskjellige statlige organisasjoner for terrorbekjempelse og -forebygging, og det er nettopp disse tjenestene vi skal se på her. Med utgangspunkt i det faktum at krigen mot terror har en internasjonal karakter, skal vi ikke bare se på østeuropeiske etterretningstjenester, men også på deres vestlige samarbeidspartnere.

I kjølvannet av terrorangrepene på USA i 2001 ble det dannet en internasjonal koalisjon av stater for mer effektivt å kunne bekjempe en terrorisme som ikke lenger opererte langs statlige skillelinjer, men snarere var global i sitt nedslagsfelt. Denne antiterrorkoalisjonen ble stilt overfor store utfordringer i form av å skaffe pålitelig etterretning om terroristenes planer, men også ved at man skulle samarbeide på tvers av gamle ideologiske skillelinjer. Hvordan og i hvilken grad skulle for eksempel FSB, KGBs etterfølger, samarbeide med CIA og FBI eller MI5 og MI6 i bekjempelsen av terror, organisasjoner som man for bare få år siden hadde sett på som erkemotstandere?

For å kunne bekjempe den nye fienden sammen måtte man bygge opp gjensidig tillit. Et viktig skritt i denne retningen har vært å innføre mer åpenhet rundt egen virksomhet, noe som blant annet har gitt seg utslag i at de hemmelige tjenestene har tatt i bruk nye informasjonskanaler. I dag finnes derfor alle de «hemmelige» tjenestene representert på nettet med informasjon om egen organisasjon og fokus for virksomheten.

Denne korte innføringen har som mål å gi et bedre innblikk i hvordan disse organisasjonene bruker Internett til å presentere seg selv for omverdenen. Innføringen er todelt: Først vil vi peke på noen bakgrunnsressurser som gir en introduksjon til tematikken, deretter ser vi på hvordan ulike lands hemmelige tjenester presenterer seg på nettet. I sistnevnte del skal vi bevege oss fra øst til vest – vi begynner med en kort presentasjon av de viktigste hemmelige tjenestene i det postsovjetiske området, deretter tar vi en kikk på landene som har beveget seg fra øst til vest i Europa (også i en etterretningssmessig sammenheng) og til slutt tar vi for oss noen av de viktigste hemmelige tjenestene i Vesten.

Hemmelige tjenester på nettet

Internett har uten tvil åpnet et nytt kapittel i etterretningens historie. I denne sammenheng tenker jeg ikke først og fremst på muligheten til å presentere seg selv, men snarere de tekniske utfordringene som nettet byr på. Nettet åpner for en helt annen mulighet til utveksling av informasjon mellom

grupper og enkeltindivider i den globale landsbyen – også for potensielle terrorister. Og det stiller helt nye krav med hensyn til å ivareta informasjons-sikkerhet. Åpenheten på nettet skaper store utfordringer når det gjelder å beskytte sensitivt materiale – også de hemmelige tjenestenes myteomspunne verden og virke.

Den kanskje beste oversikten over forskjellige etterretningsorganisasjoner er tilgjengelig på hjemmesiden til Federation of American Scientists Intelligence Resource Program. Her finner man en alfabetisk landoversikt med en utførlig omtale av enkelte lands etterretningsorganer:

www.fas.org/irp/world/index.html

En detaljert oversikt over etterretningsorganisasjoner i det postsovjetiske rom finnes på det russiskspråklige nettstedet www.agentura.ru. Her finner man bland annet lenker til detaljert informasjon om så vel russiske

www.agentura.ru/dossier/russia

som SUS-baserte etterretningsorganisasjoner

www.agentura.ru/dossier/_sng

På sistnevnte side klikker man på kartet for å få oversikt over de enkelte lands etterretningstjenester.

Hemmelige tjenester fra øst til vest

Som tidligere nevnt, begynner vi denne gjennomgangen med å se på tjenestene i tre postsovjetiske land – Russland, Ukraina og Hviterussland.

Russland arvet sine hemmelige tjenester fra Sovjetunionen, men har foretatt en omfattende reorganisering. Med Vladimir Putins maktovertakelse har de hemmelige tjenestene igjen fått en langt mer sentral plass i det russiske politiske system. For å lære mer om disse tjenestenes utvikling i den postsovjetiske perioden vil jeg anbefale Jonathan Littells onlinebok *The Security Organs of the Russian Federation. A Brief History 1991–2004*. Boken er publisert av Post-Soviet Armies Newsletter (www.psan.org) i 2006 og er tilgjengelig på adressen www.psan.org/sommaire307.html

Det er det russiske sikkerhetsrådet (Sovjet bezopasnosti) som står for den politiske koordineringen av landets sikkerhetspolitikk, herunder kampen mot terror. Mer informasjon om det russiske sikkerhetsrådet finner man på rådets hjemmeside: www.scrf.gov.ru

Den viktigste av de russiske hemmelige tjenestene er uten tvil Den føderale sikkerhetstjenesten (Federalnaja sluzhba bezopastnosti, FSB). Denne organisasjonens hjemmeside er tilgjengelig på adressen www.fsb.ru

FSB har ikke bare ansvar for å samle inn og analysere informasjon om mulige terroranslag, men også forebyggende virksomhet. I den forbindelse gir FSB blant annet råd til russiske statsborgere om hvordan de skal forholde seg til terrorhandlinger og terrorfare. Disse rådene kan man finne på adressen www.fsb.ru/foto/terr/1.html

Blant andre organisasjoner som har en viktig rolle i Russlands kamp mot terror, bør vi også nevne de russiske grensestyrkene (Pogranitsjnaja sluzhba), som for øvrig er underlagt FSB siden 2003,

<http://fps.fsb.ru>

utenlandsetterretningen (Sluzhba vnesjnej razvedki)

www.svr.ru

og det russiske innenriksministeriet (Ministersvo vnutrennikh del, MVD)

www.mvd.ru

www.mvdinform.ru

Hva Ukraina angår, måtte landet opprette egne hemmelige tjenester fra grunnen av etter Sovjetunionens kollaps. Mange av dem som tjenestegjør i de ukrainske strukturene har allikevel erfaring fra gamle sovjetiske sikkerhetsorganer. Ukrainas sikkerhetspolitikk koordineres av det ukrainske motstykket til det russiske sikkerhetsrådet, Det ukrainske sikkerhets- og forsvarsrådet (Rada natsionalnoi bezpeky i oboroni Ukrainy). Dette har adressen www.rainbow.gov.ua/about/index.shtml

Både her og på Den ukrainske sikkerhetstjenestens (Sluzhba bezpeki Ukraini) side er all informasjon kun på ukrainsk. Sistnevnte organisasjon har sin offisielle hjemmeside på adressen

www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/index

På samme måte som i Russland skiller man mellom en sikkerhetstjeneste som fokuserer på innenrikspolitiske trusler, og en utenlandsetterretning. Utenlands etterretningen (Sluzhba zovnisjnoi

rozvidky Ukrayny) forsyner ukrainske beslutningstakere med informasjon om utviklingen i omverdenen. I motsetning til de to øvrige ukrainske sidene nevnt her, har utenlandsetterretningen tilrettelagt informasjon ikke bare på ukrainsk, men også på engelsk og russisk. Adressen er

www.szru.gov.ua

I Aleksandr Lukasjenkos Hviterussland har man satset på å videreføre den sovjetiske tradisjonen, i hvert fall når det gjelder valg av navn (men også i stor grad arbeidsmetoder) for sikkerhetstjenesten: Her opererer tjenesten fortsatt under den sovjetiske betegnelsen KGB (Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti). Offisiell informasjon om det hviterussiske KGB finner man på
www.kgb.by

Et kort besøk på denne hjemmesiden vil avdekke flere av særtrekkene ved dette landets utvikling. For eksempel er mesteparten av informasjonen kun tilgjengelig på russisk, bare den delen som inneholder kontaktinformasjon er skrevet på hviterussisk.

Hvis vi beveger oss vestover fra Hviterussland kommer vi til Polen, et land som har gått fra å være en del av sovjet-systemets østeuropeiske satellitter til å bli et fullverdig medlem av både NATO og EU. Her har reformen av landets hemmelige tjenester vært et viktig politisk prosjekt. Den gamle polske sikkerhetstjenesten (Sluzba bezpieczenstwa, SB) var en av de viktigste brikkene i det kommunistiske systemet, særlig etter innføringen av unntakstilstand

i desember 1981. Da Solidaritet tok over statsmakten i 1989, tok man straks fatt på oppgjøret med dem som hadde tjent det gamle systemet. Reformene begynte med at man etablerte en egen verifiseringskommisjon som vurderte hvem som kunne beholde jobben også i det reformerte systemet. Den gamle sikkerhetstjenesten ble først erstattet av Direktoratet for statens beskyttelse (Urząd ochrony państwa, UOP). I 2002 ble imidlertid UOP delt i to: Den indre sikkerhetstjeneste (Agencja bezpieczenstwa wewnętrznego, ABW) og Utenlandsetterretningen (Agencja Wywiadu, AW). Informasjon om ABW er å finne på adressen

www.abw.gov.pl

mens mer informasjon om AW finnes her:

www.aw.gov.pl

Polen har også en militær etterretnings-tjeneste, WSI. Denne er i ferd med å reformeres, men tjenesten har foreløpig ingen hjemmeside på nettet. På grunn av Polens inntreden i vestlige organisasjoner som NATO og EU samarbeider polske hemmelige tjenester nå tett med kolleger fra disse organisasjonenes medlemsland.

Innenfor NATO er det naturlig nok USA som har de mest omfattende hemmelige tjenestene. En god oversikt over de ulike amerikanske etterretnings- og sikkerhetstjenestene – med kort informasjon om hver enkelt tjeneste og lenker til deres offisielle nettsider – finnes på følgende adresse:

www.intelligence.gov/index.shtml

Som en god nummer to i denne sammenheng kommer Storbritannia. En offisiell oversikt over de britiske etterretnings- og sikkerhetstjenestene finnes på nettstedet UK Intelligence Community:

www.intelligence.gov.uk

På samme måte som i det amerikanske motstykket gis det her en kort omtale av de ulike organisasjonene, en forklaring på arbeidsdelingen, lenker til de ulike organisasjonenes hjemmesider samt en redegjørelse for trusselnivået. Her finnes også en lenke til den offisielle britiske strategien for bekjempelse av internasjonal terrorisme:

www.intelligence.gov.uk/publications/documents/countering.pdf

Den britiske utenlandsetterretningstjenesten – kjent under forkortelsen MI6 og SIS (Secret Intelligence Service) – er i dag ikke mer hemmelig enn at den har sin egen nettside på adressen

www.sis.gov.uk

MI5, som er ansvarlig for sikkerheten innenfor Storbritannias grenser, har nettside på følgende adresse:

www.mi5.gov.uk

De tyske hemmelige tjenester presenteres samlet på siden

www.geheimdienste.org

De tre viktigste av disse tjenestene er Bundesamt für Verfassungsschutz,

www.verfassungsschutz.de

Bundesnachrichtendienst

www.bnd.bund.de

og det militære Militärischer Abschirm-dienst

www.bundeswehr.de/portal/a/bwde/streitkraefte/streitkraeftebasis/mad

Også Frankrike har en rekke hemmelige tjenester som opererer både i utlandet og i Frankrike. De viktigste av disse er Direktoratet for landets overvåking (La Direction de la Surveillance du Territoire, DST) med adressen

www.interieur.gouv.fr/sections/a_l_interieur/la_police_nationale/organisation/dst

Direktoratet for ekstern sikkerhet (Direction Générale de la Sécurité Extérieure, DGSE) er imidlertid så hemmelig at man knapt finner noe på dets offisielle nettside:

www.defense.gouv.fr/sites/dgse/

Den sivile etterretningstjenesten, Direktoratet for etterretning (Direction Centrale des Renseignements Généraux, RG) har adressen

www.interieur.gouv.fr/sections/a_l_interieur/la_police_nationale/organisation/dcrg

mens den militære etterretningstjenesten (Direction du Renseignement Militaire, DRM) og sikkerhetstjenesten (Direction de la Protection et de la Sécurité de la Défense, DPSD) finnes på henholdsvis

www.defense.gouv.fr/sites/ema/decouverte/organismes_et_directions_interarmees/direction_du_renseignement_militaire560/la_drm/

og

www.defense.gouv.fr/sites/dpsd/

Til slutt vil jeg ta med en ekstern aktør i forhold til vestlige organisasjoner, men samtidig svært viktig medspiller i kampen mot internasjonal terror, nemlig israelske Mossad. Organisasjonen, som også går under navnet The Institute for Intelligence and Special Operations, er en av verdens kanskje mest beryktede etterretningsstjenester og innehar en sentral rolle i den internasjonale kampen mot internasjonal terrorisme. Den engelskspråklige varianten av Mossads nettside finner man på

*[www.mossad.gov.il/Mohr/MohrTopNav/
MohrEnglish/MohrAboutUs](http://www.mossad.gov.il/Mohr/MohrTopNav/MohrEnglish/MohrAboutUs)*

Bokomtaler

Russia as a Great Power: Dimensions of Security Under Putin

Jakob Hedenskog, Vilhelm Konnander, Bertil Nygren, Ingmar Oldberg &

Christer Pursiainen

London: Routledge 2005

366 s., ISBN 0415359961

Omtalt av **Olav Fagelund Knudsen** [forskingssjef, Utrikespolitiska institutet, Stockholm, og professor i statsvitenskap, Södertörns högskola]

Russlandskjennere følger sine spesialområder med lupe. Denne boken er ikke skrevet for dem – de fleste av dem vil nok finne den for generell. Men selv spesialister kan ha bruk for overblikk, og det kan de få her. Målgruppen er nok allikevel de mer bredt interesserte som enten ønsker å oppdatere seg eller å få en første dypere innføring. Her får de, på ett brett, et knippe parallelt utførte analyser av mange forskjellige aspekter ved den russiske stormakten i vår tid.

For ikke så mange år siden var analyser av Russland preget av et samfunn i forfall der myndigheter ikke kunne styre, der økonomien ikke kunne holde liv i folk og der miljøkatastrofer truet bak hvert hjørne. Nå har Vladimir Putin «ordnet opp», og mange bekymringer går nå i andre retninger. Denne boken viser at så enkelt kan ikke kontrastene stilles opp.

Forfatterne tar utgangspunkt i Russlands stormaktsposisjon, selv om landet ikke oppfattes som en helt vanlig stormakt – vendingen «Russland som stormakt» i tittelen antyder snarere noe i retning av at Moskva har tatt på seg en rolle. Dette avspeiler kanskje i sin tur dels at «stormakt» er et ullen begrep, dels at det kan være diskutabelt om selv et ullen begrep passer på Russland. Utvilsomt er det nok så at russere flest anser sitt land for å være en stormakt. Klassiske oppfatninger av begrepet stormakt legger allikevel vekt på vanskelig målbare aspekter, for eksempel at en stormakt er en

stat som bare kan bekjempes av en koalisjon av andre stater, eller at det er en stat med globale interesser som har tilstrekkelig med midler til å hevde disse. Mens krigskriteriet bare kan komme til anvendelse i langsiktige historiske analyser, er tanken om globale interesser og tilsvarende virkemidler kanskje mer anvendelig i en sammenheng som denne.

Men forfatterne lar seg ikke fange inn så enkelt. Selv om de innleder med å kalle Russland en «ledende sikkerhetsaktør i verdenspolitikken som gjør krav på status som stormakt» (s. 1), unnviker de den forventede definisjon og reiser i stedet nærliggende spørsmål som «hva slags aktør er egentlig Russland?» og «hva preger landets sikkerhetspolitikk i dag?» Spørsmålene søkes besvart på flere plan – det globale og det regionale, det ytre og det indre. En mer disiplinert analyse ville trolig ha kommet frem til mer presise svar, men den fremgangsmåten redaktørene har valgt, gir som resultat en livlig og sammensatt bok der enkeltbidragene får utfolde seg ganske fritt.

I det første substanskapitlet gir Iver B. Neumann sitt bidrag til en diagnose. Hans vekt på *droit de regard* – at ett av stormaktens fremste kjennetegn er å være nærværende og bli tatt hensyn til selv når den ikke er der – gir spenst til analysen. En kan fristes til å legge til at når makten selv må kommunisere en påminnelse om at den finnes og forventer seg respekt – slik Russland senest gjorde i forbindelse med gasskrisen sist vinter – er det i seg selv et signal om at landet kanskje ikke er noen stormakt. Dette har vært et mønster i russisk utenrikspolitikk siden 1991 – forståelig, men også symptomatisk for et land der ledere og befolkning med større sikkerhet enn omverdenen «vet» at de er en stormakt. Neumann løfter diskusjonen ytterligere et trinn når han påpeker at i vesentlige sammenhenger handler spillet mellom Russland og Europa om integrasjon, og da er det ikke nok å være en «verdensmakt». Den problemstillingen gjelder ikke bare Russland, den er relevant også innenfor EU når det gjelder Frankrikes stilling, men det gjenstår for gallerne å oppdage.

En bok som denne har behov for et godt oversiktskapittel, og det har Ingmar Oldberg bidratt med, bredt og systematisk, med fyldig informasjon om hele registeret av Russlands utenriksvirksomhet. Nordområdenes fravær er eneste unntak, men at dette punkt påpekes av denne anmelder er kanskje en refleks av forskjellen på et norsk og et svensk utsiktspunkt til russisk utenrikspolitikk?

Jakub Godzimirski gjennomgår russiske doktrinedokumenter som – om de ikke gir noen holdbar anvisning om den politikk som

føres – gir interessante innsikter om tenkningen bak politikken og om den debatt som føres. Vilhelm Konnanders analyse av russisk politikk i Østersjøregionen er klar og utvetydig i konklusjonene – Russland har med sin tidligere avvisende holdning til dette samarbeidet satt seg selv utenfor regionen. Allikevel kunne han kanskje ha uttrykt tydeligere hvilke empiriske momenter han la vekt på for å komme frem til denne konklusjonen.

Flere av kapitlene tar mål av seg til å knytte an til statsvitenskapelig teori. Mette Skak og Lena Jonson gir engasjerte bidrag til forståelsen av Putins veivalg. Disse ansatsene til teoretisk analyse synes allikevel for denne anmelder, hver for seg og av ulike grunner, mindre overbevisende. Ingen stor skade, ettersom det handler om ledende spesialister på området som uansett leverer innsiktfulle bidrag, men når Skak i beskrivelsen av Putins balansegang mellom indre og ytre forventninger benytter Robert D. Putnams overvurderete «two-level games», tror jeg hun hadde sagt det bedre med sine egne tanker og ord uten Putnams win-set-sjargong. Lena Jonson støtter seg på sin side delvis til en versjon av Kenneth Waltz' (etter min mening) søndermalte strukturelle teori, som i dette tilfelle gir lite av relevant forklaringskraft.

Mens vi er inne på abstraksjoner: Både Neumann og andre bruker uttrykket «allianse» om Russlands tilnærming til USA fra og med 11. september 2001. Betegnelsen er ikke helt velplassert, og det er uheldig. Blant annet får man da en ny «allianse» mellom Russland, Tyskland og Frankrike over Irak-krigen, som deretter forsvinner av seg selv nokså umiddelbart. «Rapprochement», som brukes av flere andre forfattere i boken, er i så måte atskillig mer velvalgt. Redaktørene burde tatt kamp på dette punkt.

Det samme gjelder uttrykket «bandwagoning», som brukes av mange av bokens forfattere om Russlands politikk vis-à-vis USA uten at de synes å legge noen mer presist i dette enn «støtte til en dominerende stormakt». En slik begrepsbruk bidrar til forvirring, og Waltz er selv medskyldig. Hans disippel Stephen Walt, som hevder at maktbalansering skjer ikke i forhold til oppfattet styrke, men oppfattet trussel, har klargjort at «bandwagoning» bør forbeholdes beskrivelsen av småstaters allianse med den stormakt de frykter mest (f.eks. Finlands Paasikivi/Kekkonen-linje i forholdet til Sovjetunionen).

Hvis Russland er en stormakt, er den da en stormakt på hell (*in decline*) som Lena Jonson hevder med Robert Gilpin som inspirasjon – eller er Russland på ny på vei opp av bølgedalen (*Russia Resurgent*) som Anders Åslund sa i 2003 og som Putin og utenriks-

minister Sergej Lavrov selv med større styrke sier i dag? Roland Götz berører dette spørsmålet i sitt informative og analytisk sterke kapitel om Russlands økonomi. Hans konklusjon er på lengre sikt pessimistisk – Russlands energiressurser kan ikke, slik de utnyttes i dag, gi den langsigte vekst som landet trenger for å spre velstand og styrke industrien utenfor energisektoren. Men boken som sådan tar ikke fatt i spørsmålet om oppgang eller nedgang, trolig fordi den falt i samme felle som de fleste bøker om politikk – de aller fleste kommer ut enten «for tidlig» eller «for sent» i forhold til det som er status når boken kommer ut. Problemene er uløselige. Allikevel kan en ikke unngå å legge merke til hvor lite som må ha skilt i tid fra redaksjonens avslutning til den tydeligere markeringen av Russlands nye oppgangsprofil. Sluttkapitlet viser ansatser, men de er ikke tilstrekkelig markert.

Boken kunne også ha vunnet på en analyse av Putins maktapparat. I realiteten finnes den, men kamuflert i Pavel Baevs velfengtete kapitel om terrorismepolitikken som instrument for Putins styringsmaskin. Slike mindre kritiske punkter bør allikevel ikke få overskygge det positive bidrag denne boken gir til å forstå Russlands politikk slik den ble utviklet under Vladimir Putins første periode ved makten.

Contemporary Change in Kaliningrad: A Window to Europe?

Egle Rindzeviciute (red.)

Baltic & East European Studies 6

Huddinge: Baltic & East European Graduate School, Södertörns högskola

2006

105 s., ISBN: 9185139068

Recenserad av **Pertti Joenniemi** [seniorforskare, Dansk institut for internationale studier (DIIS)]

I den numera omfattande literaturen om Kaliningrad beskrivs regionen vanligen som ett problemfall. Den ses som en avvikelse som utmanar det sedvanliga. Lösningen består därför av normalisering och rekommendationerna bygger på tanken om gemensamma spelregler mellan EU och Ryssland: överenskommelser behövs för att Kaliningrad ska kunna utvecklas till en standardiserad del av helhetsrelationerna mellan dessa två aktörer och den europeiska politiken mer allmänt.

Samma tankesätt präglar i någon mån också rapporten *Contemporary Change in Kaliningrad: A Window to Europe?* som Egle Rindzeviciute har redigerat på basis av ett seminarium arrangerat av Södertörns högskola i februari 2004. För Raimundas Lopata (direktör för det utrikespolitiska institutet i Vilnius) är Kaliningrad i grund och botten en spelbricka i det allmänna maktpolitiska spelet. Regionen utgör en enhet som Ryssland enligt Lopata använder för att sätta press på grannländerna och EU. Kaliningrads speciella geografiska läge utanför själva Ryssland gör att Moskva har suverenitetsrelaterade bekymmer, men på samma gång är man benägen att använda regionen för att försvara den euro-atlantiska integrationen. Enligt Lopata består Kaliningrad-problemts kärna därför i själva verket av Moskvas förhållningssätt och lösningen ligger framför allt i att Ryssland avstår från den traditionella maktpolitiken.

Romuald J. Misiunas, diplomat, historiker och konsult, presenterar en något mer nyanserad – men dock ganska konventionell – analys. Han anser att regionen är tyngd av sin tidigare historia. Den är militariserad och avskuren från omgivningen – på många sätt ett «slumområde» som hotar att bli ett «svart hål» med problem, som kan få konsekvenser för närområdet som helhet. Regionen håller på att bli något av ett «fattighus» i ett annars välmående Europa. Misiunas delar alltså inte Lopatas slutsatser. Han beskyller inte Moskva för att använda sig av Kaliningrad som en bricka i det maktpolitiska spelet utan anser i stället att ledningen i Ryssland har varit alltför passiv och likgiltig i relation till Kaliningrad. Lösningen ligger därför enligt Misiunas i att Kaliningrad-frågan uppdateras i rysk politik samt att regionen får mer att säga till om i sina egna angelägenheter.

Terhi Tikkala, forskare vid Södertörn, tar i sitt bidrag avstånd från Kaliningrad som ett empiriskt fall och analyserar i stället hur regionen beskivs och uppfattas i media. Vilka uppfattningar är det som leder till att Kaliningrad ses som ett problem? Hennes argument är att medierna har fastnat i en bild av Kaliningrad som en kvarleva från sovjetiden. Denna bild har blivit självförstärkande och är svår att förändra. Argumentet om Kaliningrads genommilitariserade karaktär lever till exempel sitt eget liv och figurerar fortfarande i debatten även om en granskning av vad till exempel *The Military Balance* har att säga om saken skulle ge anledning till en fundamentalt annorlunda bild.

Kristian Gerner, historiker från Lund, samt Paul Holtom, forskare vid Glamorgan i Storbritannien, använder båda historieskrivningen i fallet Kaliningrad som utgångspunkt för sina respektive

analyser. De avviker från varandra i sina närmandesätt, men båda drar slutsatsen att det finns problematiska luckor i den ryska historieskrivningen om Königsberg/Kaliningrad – och mer allmänt i utformningen av regionens kollektiva minne. För Gerner består problemet framför allt i att minnena av tiden före sovjet-Kaliningrad i stort sett har uttraderats eller att de presenteras på ett alltför ensidigt sätt. En återkoppling till de förträngda – och mer positiva – delarna av historien skulle enligt honom förse regionen med en mer balanserad självbild. De nya kopplingarna skulle också bidra till regionens europeisering. Holtom inriktar sig mer på sovjeterans historieskrivning och debatterna som då existerade om regionens historia. Han påpekar att det har pågått en kontinuerlig kamp om historieskrivningen och att en del länkar har funnits där hela tiden – även om de mer officiella versionerna har presenterat Kaliningrads preussiska och tyska förtid som någonting ytterst negativt. Holtom understryker också att över tid har nyfikenheten angående det förflutna ökat och att bilden av «förhistorien» blivit klart mer mångsidig.

Sett ur dagens perspektiv verkar Gerners, Holtoms samt Tikkalas analyser vara de mest relevanta. Den problematik som Misiunas eller Lopata gestaltar har däremot förlorat i betydelse. EU och Ryssland har löst visumproblematiken med ett särarrangemang angående resor och transport av varor genom det EU-område (Litauen och Polen) som ligger mellan Kaliningrad och själva Ryssland. Arrangemangen är dock tidsbegränsade och EU och Ryssland måste därför inom en nära framtid återgå till förhandlingsbordet. Ytterligare en anledning till behovet av nya förhandlingar består i att Litauen och Polen närmrar sig ett läge då de blir fullvärdiga medlemmar av Schengen-regelverket. Denna gång kommer emellertid förhandlingarna sannolikt att bli klart mer tekniska till sin natur. De konflikter och sammanstötningar som präglade åren 2002–03 kommer knappast att upprepas.

På den ekonomiska sidan kan Kaliningrad fortsätta som ett område med speciella spelregler efter att ha fått till stånd ett nytt avtal med Moskva. Det har inte varit självklart att så skulle ske, men nu kan Kaliningrad se fram mot fortsatta utländska investeringar. Rysslands politik har i allmänhet blivit mer nyanserad och välvillig i relation till Kaliningrad. Ekonomin i regionen anses fungera bra – till och med en smula bättre än i Ryssland i allmänhet. Detta återspeglas bland annat i att många föredrar att flytta till området från övriga delar av Ryssland samt att rika personer runt om i Ryssland gärna investerar i markegendom i regionen.

Överlag är förväntningarna på framtiden i ökad grad optimistiska, och regionen har inte alls utvecklat sig till ett «svart hål». Det finns skillnader i levnadsstandard i relation till omgivningen, men klyftorna är inte så drastiska som det tidigare antagits i många av de pessimistiska scenarierna. Men betyder då detta att Kaliningrad så småningom kan avskrivas som ett relevant problem och en ständigt uppkommande fråga inom ramen för EU–Rysslandsrelationen, samt i mer allmänt i europeiska sammanhang? Finns det behov av ytterligare analys och forskning angående regionens framtid?

Min egen uppfattning är att Kaliningrad faktiskt är på väg att bli mer intressant än tidigare. Regionen utgör fortfarande en viktig skärningspunkt i relationerna mellan EU och Ryssland och det finns viktiga frågeställningar att analysera även i framtiden. Kaliningrad bör dock kanske inte ses som ett särfall i samma negativa mening som tidigare, utan snarare uppfattas som representativt för något mer allmänt: en av variationerna som öppnas upp i en allt mer globaliserad värld. Regionen tycks kunna gå «en tredje väg» och vara ett fall där varken EU:s förhållningssätt, Rysslands logik eller deras gemensamma strävanden förmår att skapa ordning och reda. Kaliningrad kunde i detta perspektiv mycket väl jämföras med Hong Kong, Gibraltar, Jerusalem, Macau eller möjligtvis Åland, och ses som ytterligare en plats där uppfattningarna om tid och rum i ökad grad får *hybrida* former.

Needed by Nobody. Homelessness, Humiliation, and Humaneness in Post-Socialist Russia

Tova Höjdestrand

Stockholm: Department of Social Anthropology, Stockholm University 2005
240 s., ISBN 917155162X

Recenserad av **Petri Hautaniemi** [fil dr, forskare vid Institut för U-landsstudier, Helsingfors universitet]

Tova Höjdestrands socialantropologiska doktorsavhandling om hemlöshet i St. Petersburg, i en fas som författaren och många andra kallar för postsocialistisk, är en ingående analys av det mänskliga livets grundfrågor och grundvärderingar. Boken ger aktuella inblickar i de hemlösas levnadsförhållanden i Östersjöns största metropol, vilka fördjupas av avhandlingens grundliga historiska perspektiv. Studien förklrar också de strukturella villkoren för levnad och

bosättning i ett förfallet urbant sammanhang där en viss politisk och ekonomisk logik och kontinuitet tvingar människor till ett starkt personligt och krävande beroendeskap av varandra samt av varandras konkreta livsutrymmen. Som en följd av detta omstruktureras sådana sociala relationer som kännetecknas av personlig dignitet, intimitet och mänskligt värde – eller snarare bristen på allt detta.

Författarens klarsynta beskrivning baserar sig på ett mångårigt och utmanande etnografiskt fältarbete och tillhörande erfarenhet bland de hemlösa i de innersta delarna av staden St. Petersburg. En central utgångspunkt i boken är uttrycket «nekomy ne nuzjen», med vilket de hemlösa männen och kvinnorna sammanfattar hur det är när ingen behöver dem, varken som medborgare eller som viktiga närliggande personer.

Højdestrand har delat upp avhandlingen i åtta kapitel följda av en gedigen litteraturförteckning. Hon drar full nytta av litteraturen både i själva kapiteltexterna och i fotnoterna. De sistnämnda är fulla med tilläggsinformation samt viktiga öppningar mot andra tolkningsramar. Språket och stilens utgör en blandning av realistisk lakonism, utredande djupbeskrivning samt distanserad eller personlig analys varvad med glimtar av varm ironi. Det är en bra narrativ framställning utifrån en invecklad social verklighet där informanterna inte saknar förmågan att kommunicera bara man vill lyssna på dem som unika människor. Höjdestrands styrka är att hon tar folk på allvar.

Kapitel ett är en introduktion till fältet. Det beskriver stereotyper om «bomzj», det vill säga en person officiellt stämpelad som «lösdrivare» och i praktiken utan några rättigheter till statliga bidrag eller värdig behandling. Kapitlet består också av en litteraturöversikt över den antropologiska forskningen kring hemlöshet och storstäder. Det mesta handlar om angloamerikansk tradition. Detta gör läsaren lite misstänksam, men författaren hänvisar till bristen på kvalitativ rysk forskning i ämnet. I slutet av kapitlet introduceras nyckelinformanterna och fältmetoderna beskrivs.

Kapitel två redogör för den tröga boendebyråkratin i Ryssland. Höjdestrand beskriver noggrant den ryska mantalsskrivningen och dess historia. En riktig «bomzj» blir man utan «propiska», det vill säga en stämpel i inrikespasset som ger en rätten att bo på en viss ort och i en viss bostad. Kampen om bostad eller enbart rum i en bostad är stor i alla ryska städer och många blir lurade på sin propiska. Historier om sådant bedrägeri är vanliga bland de hemlösa.

I kapitel tre och fyra handlar det om nischer, det vill säga om hur och var de hemlösa finner sin försörjning. Här beskrivs konkreta

platser och villkor för arbete och boende samt relaterade utbyten av materiella resurser, som mat, alkohol och tillgång till sovplatser. De hemlösa som individer eller som grupp förfogar över ett begränsat antal spatiala levnadsstrategier som är i ständig förändring. Storstaden utvecklas hela tiden och många tidigare försummade allmänna platser tas i ett mer kostnadseffektivt bruk av marknaden. Detta putsas i sin tur bort gator, där de hemlösa tidigare tagit vara på sopor, stått i matköer, mött varandra och inte minst konsumerat alkohol.

Att vara hemlös är att vara sårbar. Höjdestrand leder läsaren till platser där de hemlösa försöker värma sig, dela på olika slags alkoholdrycker, tjäna en slant eller sova i trygghet. I hennes intervjuer har de flesta hemlösa under sitt liv blivit regelbundet svikna av sina nära. De har också själva bedragit eller blivit misshandlade både av bekanta och obekanta. Föraktet mot «de andra» i St. Petersburg tar former av organiserat gängväld, som gör boendet på gatan, i källarna eller på vindarna farligt. Också polisväld och könsrelaterat väld analyseras.

Kapitel fem handlar om övergivenhet och livsbiografier där «orsak och följd» i familjehistorier beskrivs. Detta är ett viktigt kapitel angående socialt kapital i Ryssland, där i synnerhet familj och vänskap uppskattas högt. Att vara hemlös och samtidigt ha släkt utgör ett liv fullt av ambivalenta känslor av skuld och anklagelse, beroende och oberoende, kärlek och hat samt närhet och distans. Det handlar om egna barn eller ens egen uppväxt på barnhem. Det handlar också om egna föräldrar, deras föräldrar och makar; om viljan att vara betydelsefull som familjemedlem, oviljan att utgöra en börd samtidigt en stark vilja för de egna barnens bästa inom den ryska institutionella barnomsorgen. Och det handlar i synnerhet om att inte räcka till eller att inte bliräknad som en resurs – och som en människa.

Højdestrand fortsätter sin analys av nära sociala relationer bland de hemlösa i kapitel sex. Kamratskap eller romantisk kärlek, själarnas sympati eller förtroenden kan finnas även bland de hemlösa, men mest handlar det om att mötas eller samarbeta här och nu. Att sova tillsammans med någon för trygghetens skull, att dela en flaska med en polare eller skänka kläder åt en annan lär inte vara tecken på rådande kulturell altruism på stadens gator. Enligt Höjdestrand är det snarare en del av vidare reciproka mönster som inte nödvändigtvis befrämjar ett stadigt och beräknat förhållande mellan två parter: det handlar om kampen att klara av dagen eller rent av livet som hemlös, och att räkna med att man någon gång kanske blir likadant bemötts.

I det sista kapitlet före sammanfattningen betraktar författaren de hemlösas förkroppsligade tillvaro, utseende och viljan att jämföras eller inte med en stereotypisk «bomnj». Trots det unika i alla deras liv, har de flesta kroppar ett liknande öde. Kampen, det påfrestande supandet, kylan, smutsen och ohyran gör sitt och till slut har polisen svårt att identifiera «bomnj»-kroppar när de hittas livlösa, vanligen på metropolens uteplatser. Detta är gripande beskrivet då man endast några sidor tidigare hör en av dem säga: «Om jag någonsin kommer ut från allt detta, lovar jag att aldrig mera ta för givet att alla fyllon är precis likadana.»

Boken är en professionell avhandling, men den är också en mästerlig skildring av en social verklighet som sällan utforskas med dylik intensitet. Den har en wallraffande ton, men är också mer än undersökande journalistik. Jag rekommenderar gärna boken som en mycket läsbar etnografi.

Med segelbåt till Sibirien

Tage Söderström

Helsingfors: Schildts Förlag Ab 2005

210 s., ISBN 915501511

Omtalt af **Michael Kaznelson** [ph.d. stipendiat, Det Europæiske Universitets-institut, Firenze]

Personlige overleveringer om det 20. århundredes store menneskelige tragedier er helt og aldeles enestående dokumenter. Her får primært ofret sat et ansigt på, og læseren får et lille indblik i den ubegribelige virkelighed, som dette menneske har levet i. Det var, for eksempel, en personlig overlevering fra Aleksandr Solzjenitsyn, som fik sat det sovjetiske begreb «gulag» på vores mentale landkort. Stalin tilskrives udtalelsen, at «én persons død er en tragedie, hvorimod en million personers død er statistik». De personlige skildringer åbner vore øjne for, at der er tale om én million *individuelle* tragedier. Og hver enkelt af disse får os til at forstå en lille smule mere om omfanget af den umenneskeliggørelse, som så mange mennesker blev utsat for i de mange fangelejre, som fungerede i adskillige europæiske lande i det 20. århundrede.

Tage Söderströms begavede bog er i den henseende et velkomment bidrag, da den udover at supplere vores viden om det sovjetiske fangelejrsystem indefra også bidrager med interessante

oplysninger. For eksempel at de indsatte i lejrene ikke udelukkende var sovjetiske statsborgere, men også udlændinge, som af den ene eller anden grund, var blevet hvirvlet ind i det sovjetiske mareridt. Bogen præsenterer naturligvis ingen statistiske oplysninger om, hvor mange udlændinge vi reelt taler om, men Söderström møder op til flere finske statsborgere på sin færd igennem dette undertrykelsessystem.

Bogen handler om to finske drenge, Tage selv og hans ven Niels, som en majdag i 1946 fik den ide, at de vil sejle over til deres slægtninge i Sverige. En ungdomsdrøm, hvor de planlægger at bruge rigelig tid til at fiske, campere og i det hele taget nyde den skandinaviske forsommelighed. Desværre sejlede de ved et uheld ind på den sovjetiske flådestation Porkalas territorium syd for Helsingfors og blev her fanget. Efter dramatiske oplevelser, hvor de anklages efter den sovjetiske straffeparagraf 58 (for politisk kriminalitet, herunder kontrarevolutionær virksomhed og spionage), bliver de kørt i tog til Leningrad og sat i fængsel. Her udspiller sig et længere forhørssdrama, hvor den ansvarlige sovjetiske embedskvinde skiftevis er venlig og hård over for Tage. Det er i fængslet, at de to drenge første gange adskilles, og bliver afhørt individuelt. Og det er også i fængslet, at Tage møder den første finske krigsfange – samt en række sovjetiske soldater, som er sat i fængsel efter tilbagevenden fra finsk krigsfangenskab.

Efter et længere ophold i Leningrad bliver de to drenge dømt til tre års ophold i arbejdslejr og fragtet i godsvogne til Sibirien. Ankomsten til Sibirien er et velkommen brud på deres lange vennen i Leningrad og togturens endeløshed, og den første periode i lejren er ikke nær så slem, som man skulle forvente. Det er først, da Niels og Tage adskilles anden gang, at dramaet for alvor begynder. Her udsættes den unge Tage for umenneskelige leveforhold under ekstreme frostgrader med en tilværelse fyldt af død, sygdom og underernæring. Som Niels citeres for at sige i et af de indledende afsnit: «Tage, vi har seglat rakt in i helvetet.» Med andre ord, hvad der skulle have været en ungdomsdrøm, ender i et regulært mareridt. De to drenge møder atter hinanden efter nogle års forfærdelige oplevelser i Sibirien, hvor især Tage har været døden nær. De tager sammen til Krasnodar for at arbejde i et kollektivbrug og får i forbindelse med Stalins død i 1953 lov til at rejse tilbage til Finland.

Bogen er meget anbefalelsesværdig, også selvom den nogen steder er en smule polemisk, og det er vanskeligt at kritisere indholdet – for hvordan kan jeg gøre mig selv til dommer over om Söderströms oplevelser er rigtige eller forkerte? Alligevel skal der

knyttes er par kritiske kommentarer til bogen. Erindringer er, som bekendt, ikke det, der skete, men derimod det som forfatteren erindrer, der skete. Der er en hårfin grænse, og flere faghistorikere vil således også være tøvende med at bruge personlige overleveringer som kilder, da de ikke er «objektive». Bortset fra at der er nogle teoretiske problemer med materialet, så er bogen heller ikke skrevet af den 17-årige Tage. Derimod er det den ældre Söderström, som kigger tilbage på sin ungdom og beretter om den. Det vil så også sige, at han godt kunne have inkluderet supplerende oplysninger i teksten, der kunne give et større perspektiv til beretningen. Vi hører, for eksempel, stort set intet om Niels' oplevelser, hvad forekommer besynderligt, da de to drenge har været så vigtige for hinanden.

Derudover kan denne anmelder heller ikke forstå, at hans families oplevelser fylder så lidt. Udover at det må have været traumatisk for forældrene at leve med uvisheden om, hvad der egentlig er sket med deres sønner, så forsvinder man jo ikke bare i syv år, for så at vende upåvirket tilbage til livet bagefter. Det kunne med andre ord have været interessant at høre om tilbagekomsten til Finland og senere Sverige – ikke mindst fordi der gennem hele bogen er en række refleksioner om, at Söderström følte sig forsømt af især den finske stat. Hvordan kommer man overens med det? Hvordan genoptager man sine relationer til familien? Hvordan falder man ind i samfundet igen? Benægter man alt, hvilket i så fald vil være en vigtig pointe, eller er man åben om sin fortid? Hvis man benægter, hvem eller hvad fik så Söderström til at skrive denne bog så mange år senere? Alle disse spørgsmål er ubesvarede, og kunne have været interessante at få et indblik i. Det eneste vi får af vide på de allersidste linier er, at der pludselig dukker et brev op fra Tages mor i Stockholm og at de sovjetiske myndigheder lader de to drenge rejse – men sluttede det virkelig alt sammen der?

The State as Purpose, the State as Property. National and Private Interests in the Foreign Policies of Russia, Ukraine and Kasakhstan

Tor Bukkvoll

Doctoral theses at NTNU, 2005: 4

Trondheim: Norwegian University of Science and Technology 2005

153 s., ISBN 8247168677

Omtalt af **Lars Grønbjerg** [chefkonsulent i Danmarks Udenrigsministerium]

Tor Bukkanolls bog indeholder fem studier af baggrunden for vigtige udenrigspolitiske beslutninger i Rusland, Ukraine og Kasakhstan. Det drejer sig om 1) Ukraines valg af udenrigspolitisk identitet og orientering, 2) Ruslands forhold til USA i forbindelse med salg af våben til Iran, 3) Putins valg af strategisk partnerskab med Vesten efter terrorangrebet på USA i 2001, 4) Kasakhstans valg af udenrigspolitisk orientering mod Rusland eller mod Vesten og 5) Ukraines beslutning i 2003 om at indgå i et fælles økonomisk rum med Rusland, Kasakhstan og Belarus. De fem studier har tidligere været offentliggjort, men bogen indeholder en teoretisk og historisk indledning til de relevante begreber samt et afsluttende kapitel, der resumerer og drager generelle konklusioner fra alle fem studier.

Studierne vedrører beslutninger om generelle udenrigspolitiske orienteringer med vidtrækende konsekvenser – forudsat vel at mærke, at de bliver fulgt op med konkrete skridt. Der er tale om beslutninger truffet på højeste niveau med mulige konsekvenser for lederens egen politiske overlevelse. Interessant er, at de pågældende beslutninger blev ændret eller overvejet ændret inden for den periode, studierne omfatter. Det giver mulighed for at studere årsagerne til sådanne ændringer.

Bukkvoll har sat sig for at teste det teoretiske udsagn om, at udenrigspolitik i «ikke-liberale demokratier» lader sig føre tilbage til påvirkning fra særinteresser hos grupper, som er vigtige for lederens politiske overlevelse. Begrænsningen til «ikke-liberale demokratier» er begrundet i en hypotese om, at ledere af sådanne regimer i højere grad end ledere af egentlige demokratier lader sig influere af interessegrupper. Baggrunden herfor er en antagelse om, at en leders opgave er væsentligt forskellig i de to situationer. For at overleve politisk må en leder i et demokrati producere *offentlige goder*, som efterspørges af en bred koalition, der kan sikre hans genvalg. En leder af et mere autoritært system må derimod producere *private goder* for relativt få interesser, som for eksempel oligarker.

Bukkvoll identificerer de interessegrupper, der på tidspunktet for en given beslutning har haft stor indflydelse. Han kortlægger disse gruppens indbyrdes forhold og relative styrke og demonstrerer, hvorledes særinteresser slår igennem på beslutningerne.

Forfatteren konkluderer, at studierne bekræfter, at ledere af ikke-liberale demokratier har en tendens til at lade deres udenrigspolitik væsentligt påvirke af dominerende interessegrupper, for at sikre sig disses støtte til at forblive ved magten. De relevante grupper kan være baseret i udlandet eller være en fremmed stat, som har magt til væsentligt at påvirke lederens politiske overlevelse.

Men Bukkvoll identificerer også beslutninger, hvor ledernes handlinger ikke fuldt ud kan forklares ud fra særinteresser. Han siger, at lederne i disse tilfælde forsvarer «den nationale interesse». Dette vanskelige begreb, der ofte tillægges alt for stor forklaringskraft i litteraturen om international politik, fremstår således her som en residualfaktor, der er nødvendig som supplerende forklaring, når en beslutning ikke udtømmende kan forklares ud fra påvirkninger fra særinteresser.

Bukkvoll søger at identificere indholdet i den nationale interesse og lederens motivation i den givne situation. Lederen kan lade sig lede af etablerede hjemlige og internationale normer for statsmænds optræden. En leder kan – især sent i sin karriere – føle, at han har så stor bevægelsesfrihed, at han kan tænke mere på historiens dom, end på at trække flere private fordele ud af en politisk beslutning. Det kan få ham til at vælge handlinger, der giver ham prestige som en statsmand, der står over særinteresser, inklusive interesserne blandt dem, der er med til at holde ham ved magten. Den nationale interesse kan også bestå i at undgå hyppige skift i politisk linie. Kontinuitet er en dyd, som lønnes internationalt med øget troværdighed.

En stor værdi af Bukkvolls bog er demonstrationen af, hvor meget man kan få ud af at lade den udenrigspolitiske analyse hvile på et grundigt studium af det politiske spil i sin helhed og på en nøje kortlægning af væsentlige gruppens interesser og indbyrdes magtforhold. Kravene til analysen skærpes af, at der er meget få konstanter. Forholdet mellem interessegrupper og deres interesser kan hurtigt skifte.

Metoden giver overbevisende resultater, men kræver en detaljert og opdateret indsigt i landets politiske og økonomiske forhold. Der er ingen kongevej til pålidelige resultater i udenrigspolitisk analyse.

The Emergence of the Post-Socialist Welfare State – the Case of the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania

Jolanta Aidukaite

Huddinge: Södertörns högskola 2004

206 s., ISBN 9189315464

Omtalt av **Aadne Aasland** [ph.d., forsker, Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR)]

Selv om de nordiske velferdsstater ligner mye på hverandre og som oftest blir gruppert sammen i komparativ velferdsstatsforskning, viser mer detaljerte sammenligninger at det er betydelige forskjeller mellom velferdssystemene i disse landene. I *The Emergence of the Post-Socialist Welfare State* demonstrerer Jolanta Aidukaite hvordan dette også er tilfelle når det gjelder de baltiske landene Estland, Latvia og Litauen. Mens mye av det som har vært skrevet om den sosialpolitiske utvikling i Sentral- og Øst-Europa har hatt en tendens til å overgeneralisere, går Aidukaite systematisk og detaljert til verks i å beskrive de baltiske lands sosiale sikkerhetssystemer slik de har utviklet seg fra landene var deler av det sovjetiske velferdsystemet til de i dag er integrert i det europeiske fellesskap som medlemsland i EU. Videre drøfter hun holdningene til systemene både blant beslutningstakere og befolkningen generelt.

Datagrunnlaget i Aidukaites bok er en rekke ekspertintervjuer med beslutningstakere på det sosialpolitiske området, egne representative surveyundersøkelser av befolkningens holdninger, samt sekundærdata i form av gjennomgang av policydokumenter og andre internasjonale og nasjonale publikasjoner. Boken, som bygger på doktorgradsavhandlingen til Aidukaite ved Södertörns högskola, består av fire essays – hvorav ett er blitt publisert i et internasjonalt tidsskrift – samt et innledende kapittel som presenterer det teoretiske rammeverket som ligger til grunn for arbeidet og en diskusjon av sammenhengen mellom de fire essayene.

Bokens kanskje viktigste styrke er at funnene blir relatert til den pågående forskning om velferdsstatens grunnlag og utfordringer. Aidukaite bruker det innsamlede materialet til å plassere de baltiske land i forhold til toneangivende teoretiske modeller og typologier av velferdsstater. Samtidig som den raske transisjonen gjør det vanskelig å trekke kategoriske og entydige konklusjoner, kan det ikke være tvil om at Aidukaite frembringer ny kunnskap som også vil ha betydning for hvordan man bør klassifisere postsovjetiske velferdsstater. I bokens første essay påviser Aidukaite at trekk fra

ulike modeller gjenfinnes i de tre lands sosiale sikkerhetssystemer, men hun hevder likevel at det er mye som taler for at man kan identifisere et postsosialistisk velferdsstatsregime som de tre landene faller inn under.

I det andre essayet, som er blitt publisert i *Communist and Post-Communist Studies*, foretar forfatteren en sammenligning av det sosiale inntektssikringssystemet i Sovjetunionen med de eksisterende inntektssikringssystemer i de baltiske land. Forfatteren argumenterer overbevisende for at sosialpolitikk bør studeres «as if embedded in the political, historical and cultural aspects of a given society» (s. 87). Det er heller ikke noe å utsette på hennes beskrivelse av det sovjetiske velferdssystemet. Imidlertid mener jeg Aidukaite trekker noen tvilsomme sluttninger når det gjelder de baltiske befolkningers holdninger til økonomisk ulikhet, som hun anser som «one of the most important factors for either the shortcomings or expansion of a certain social policy» (s. 87). Hun bruker ett enkelt spørsmålsbatteri i en spørreundersøkelse (der hun ikke har sammenlignbare data fra andre land) til å underbygge en påstand om at balterne i sine holdninger til fattigdom ligner Storbritannia og USA. Andre undersøkelser (International Social Survey Programme/ World Value Survey), som var kjent da Aidukaite skrev sin avhandling, viser imidlertid at balterne jevnt over er mye mer egalitært orientert enn den amerikanske og den britiske befolkning og at de mye oftere legger strukturelle enn individuelle forhold til grunn når de skal forklare årsaker til fattigdom.

I bokens tredje og fjerde essay gjør Aidukaite dykk i familiepolitikken i de baltiske land. I det første av de to undersøker hun hvorvidt ulike holdninger blant beslutningstakere i de tre landene kan forklare ulikheter i den politikken som er blitt ført, noe hun finner klare indikasjoner på. Mitt viktigste ankepunkt mot denne interessante analysen er at vi i lit en grad får innblikk i hvordan utvalget av respondenter er blitt foretatt, noe som vil kunne ha betydning idet det dreier seg om kun 6–8 personer i hvert land og forfatteren gjør et poeng av å tallfeste funnene. Aidukaite sannsynliggjør imidlertid på en overbevisende måte at holdninger blant byråkrater, politiske beslutningstakere, andre politiske eliter og forskere har vært med på å forme familiepolitikken i de tre landene. Hun antyder også, om enn mindre inngående, hvordan globalisering og europeisk integrasjon har hatt en viss betydning i å påvirke den aktuelle politikkutformingen. Forfatteren skal ikke bebreides at hun ikke kunne forutse innføringen i Latvia av en differensiert og inntektsbasert tilskuddsordning til foreldre under barnets første

leveår, der foreldre med høy inntekt mottar de største bidragene, som i noen grad imøtegår hennes konklusjon om at «Latvian policy-makers act so as to (...) create equal opportunities for children from all families» (s. 113).

Det fjerde essayet inneholder en analyse av befolkningens tilfredshet med de økonomiske overføringer til barnefamilier. Til sammen representerer de tre landene et konglomerat av ulike økonomiske støtteordninger, hvorav noen er målrettet mot spesielle grupper, mens andre er universelle. Mindre brukertilfredshet med de universelle ordningene gjør at Aidukaite er kritisk til den gjengse oppfatningen blant velferdsforskere at universelle ordninger nødvendigvis er mer effektive enn målrettede. Dette gjelder ikke nødvendigvis for transisjonsland med begrensete ressurser, ifølge forfatteren. Dette er en interessant diskusjon, og det siste ordet er neppe skrevet, ei heller med dette bidraget. Hvis man kun legger de berørtes tilfredshet med ordningene til grunn, kan det i så måte synes som et paradoks at Litauen, ifølge forfatteren, planlegger innføring av universell barnetrygd opp til 16 års alder. Den multivariate analysen som er utført i essayet viser ikke spesielt stor forklaringskraft med hensyn til sammenhengene mellom de to avhengige variablene (misnøye med statlig støtte til barnefamilier/ tilfredshet med universelle ordninger) og de uavhengige variablene, og den siste modellen svekkes noe av utvalgets størrelse ($N = 183$ til 206) og sammensetning. Likevel utviser forfatteren utmerket innsikt i de spesielle forholdene i de enkelte landene, slik at diskusjonen gir leseren en god forståelse for de demografiske, økonomiske og sosiale utfordringer hvert av landene står overfor i familiepolitisk sammenheng.

Boken er omfattende i sin detaljrikdom, og forfatteren bruker mange ulike metoder. Stort sett holder hun styr på de ulike argumenter og kryssrefererer mellom de ulike essayene når det er naturlig. Enkelte steder blir likevel argumentasjonen uklar. Etter å ha redegjort for forskjellene mellom de baltiske land i *per capita*-overføringer til barnefamilier, der Latvia kommer dårligst ut, skriver Aidukaite for eksempel: «It is obvious that the difference between Lithuania and Latvia is not so great (...) given the fact that Lithuania has the largest population as compared to the other Baltic States» (s. 160, se også s. 128 for tilsvarende argumentasjon). Noen unøyaktigheter har også sneket seg inn, som for eksempel at Estland skal ha 20 % såkalte «ikke-statsborgere» (s. 117). Den riktige andelen var i 2003 12 %, mens 7 % var andre lands borgere.

Doktorgradsavhandlinger er i dag ofte satt sammen av selvsten-

dige artikler eller paper som er knyttet sammen gjennom et innledende kapittel. Med denne formen kan det ikke unngås at det blir enkelte repetisjoner (som beskrivelsene av det sovjetiske systemet), og at en del av diskusjonene foregripes i det første kapitlet før vi kjenner premissene som blir presentert lengre ut i boken. Det går imidlertid frem av bokens omslag at den er en doktorgradsavhandling, og leseren bør i utgangspunktet således være kjent med dette forholdet. Til tross for de nevnte motforestillingene tilfører boken innsikt i den sosialpolitiske utviklingen i våre tre baltiske naboland, og ved å teste ny empiri mot rådende modeller og typologier av velferdsstater utgjør den også et betydelig bidrag i den internasjonale velferdsstatsforskning.

The Transferability of Policy Instruments. How New Environmental Instruments Strike Roots in Russia and Latvia

Jørn Holm-Hansen

NIBR Report 2005:16

Oslo: Norwegian Institute for Urban and Regional Research

252 s., ISBN 8270715824

Recenserad av **Claes Levinsson** [fil.mag., forskare och studierektor vid Institutionen för euroasiatiska studier, Uppsala universitet]

Jørn Holm-Hansen kastar i sin doktorsavhandling ljus över det lettiska och ryska miljövårdsarbetet och samspelet mellan styrmedel, aktörer och institutioner. Den empiriska bakgrunden till avhandlingen är ytterst relevant. Vid sidan av demokratin har miljöförstöringen och miljöföröreningarna i de baltiska staterna och Ryssland sedan början på 1990-talet varit en av de viktigaste frågorna på den politiska dagordningen. Efter mer än ett decennium av riktade åtgärder och internationella initiativ kan miljösituationen i vissa delar av det forna Sovjetunionen fortfarande karakteriseras som närmast katastrofal.

Många av dagens miljöproblem är ett arv från den sovjetiska tiden. Den kommunistiska planekonomin med dess rovdrift på naturen tillgångar, och där skadorna på miljön förtogs och hemligstämplades till förmån för ekonomin och planuppfyllelsen, skapade en enorm miljöförstörelse och förändringar i den ekologiska balansen. I Rigabukten släpptes orenat avloppsvatten ut och orsakade fiskdöd och badförbud vid badstränderna i Jurmala. I Ventspils medförde

utsläpp från oljehamnen och giftigt avfall från ammoniakfabriken att hela området blev hälsovådligt. I Ryssland var situationen på sina håll långt mer allvarlig, men varhelst det i Sovjetunionen under 1970- och 1980-talen fanns industrier som frambringade hälsofarligt restavfall var situationen likartad. Idag har man lyckats vända mycket av den akuta miljöförstöringen, men fortfarande är problemen stora. Dagens Östeuropa kännetecknas av ett intensivt jordbruk, tunga industrier, stora städer och mycket trafik som ger ifrån sig både näringsämnen ochgifter som slutligen hamnar i sjöar, floder och grundvattentäkter och därigenom orsakar stora skador på viktiga livsmiljöer. Dålig kärnsäkerhet, hårt fisketryck och omfattande exploatering av kustområdena är andra allvarliga hot mot miljön.

Men det som har präglat det post-sovjetiska miljövårdsarbetet har dock inte bara handlat om den kvantitativa reduceringen av miljöfarliga utsläpp och hälsofarligt miljöavfall, utan i lika hög grad om att försöka skapa ett helt nytt tänkande, att försöka få till stånd en kvalitativ normforskjutning vad gäller synen på miljövård. Här har arbetet varit inriktat på att försöka skapa ett nytt slags miljötänkande där nedsmutsning sker till kostnaden av ett pris och där miljövård är förenat med positiva incitamentsstrukturer. Det har i det här sammanhanget handlat om att implementera nya policyverktyg för miljövård.

Holm-Hansen fokuserar i sin avhandling på vad som händer när nya policyinstrument överförs från en miljö till en annan. Eller snarare: hur nya miljöpolicyinstrument interagerar med omkringliggande institutioner, strukturer och aktörer, och varför dessa instrument under vissa omständigheter blir avvisade och i andra fall anpassas till en ny omgivning. NEPI (New Environmental Policy Instruments) bildar utgångspunkten för avhandlingens teoretiska framställning. Det är en typ av policyinstrument som baseras på föreställningen att miljövård är en kontinuerlig interaktion mellan olika samhällsnivåer, institutioner, privata aktörer och intressegrupperingar. Det som är nytt med NEPI jämfört med traditionella instrument för miljöstyrning, är att NEPI bygger just på interaktion mellan aktörer, institutioner och strukturer snarare än på kontroll. I någon mening kan man säga att där traditionella miljövårdsinstrument använder direkt kontroll, möjliggör NEPI ett indirekt, mjukt, styrmedel för politiker och andra aktörer att förändra målgruppars beteenden.

NEPI inkluderar marknadsorienterade styrmedel som kan ses i termer av «morot och piska», frivilligt ingångna avtal som miljö-

vårdsavtal och eco-funds, samt informationsåtgärder som miljövårdsprogram och nationella åtgärdsprogram. Holm-Hansen ser NEPI som en del av den avregleringstrend som har dominerat det moderna miljöpolitiska arbetet, men det ingår också som en viktig del av diskursen «ekologisk modernism». Denna diskurs kan ses som en reaktion mot den rörelse som uppfattar ekologisk hållbarhet och ekonomisk utveckling som varandras motsatser. Den ekologiska modernismen erkänner miljöproblemens strukturella karaktär men ser också möjligheter för hur existerande politiska, ekonomiska och sociala institutioner kan samverka och internalisera ett värnande om miljön. Med ett brett hållbarhetsperspektiv kan därför miljöproblem lösas genom forskning och ekonomiska åtgärder, utan att för den skull förändra naturen eller göra avkall på ekonomisk tillväxt.

I sin undersökning använder sig Holm-Hansen av fallstudie-metoden för att analysera hur dessa nya instrument för miljövård används. Föremålen för en strukturerad djupstudie är två städer som båda utmärks av en dominerande industri, lettiska Preiļi och ryska Korjazjma. I båda fallen konkluderar författaren att NEPI-likt instrument med en viss framgång har använts. En utomstående bedömare, likt författaren till denna recension, skulle *a priori* utgå från att de normer och beteenden som utvecklades och internalisrades under decennier av planhushållning, ideologisk rigiditet och ett förtvinande samhällsklimat skulle bilda en effektiv bromskloss för införandet av ett nytt miljövårdstänkande. Här nyanserar Holm-Hansen emellertid bilden av det sovjetiska miljövårdsarbetet. Han menar att den gängse bilden av Sovjetunionen, där inget miljövårdstänkande existerade och där miljövårdsarbetet var obefintligt, behöver modifieras. I sin genomgång visar han att det i själva verket fanns en utvecklad lagstiftning och en särskild myndighetsutövning för miljövårdsarbete.

På ett formellt plan fanns det naturligtvis olika organ för naturvård och i vissa fall också långtgående miljövårdsprogram – i hög grad präglade av kvantitativa och naturvetenskapliga bedömningsgrunder. Men i vad mån dessa verkligen fungerade som effektiva instrument och i vilken grad miljövårdsambitionerna krockade med ideologiska ställningstaganden och planekonominiska överväganden kunde kanske ha problematiserats mer utförligt. Det var dessutom först under perioden av perestrojka som miljön på allvar blev en politisk relevant faktor sedan miljörörelsen och politiska reformister samlades under ett och samma paraply. Det fick till konsekvens att miljövårdsarbetet förändrades och moderniseras och att NEPI-likt miljövårdsinstrument började användas.

Även om den institutionella inramningen präglas av gamla och djupt inrotade beteenden och tankemönster, visar Holm-Hansen att bilden är mer komplicerad än vad man kanske trott; att det på det lokala planet faktiskt sker en samverkan med nya former av miljövård och att användandet av NEPI faktiskt har slagit rot. I Lettland är användandet av NEPI mer utbrett än i Ryssland, vilket kan förklaras med den massiva exogena påverkan som landet under det senaste decenniet har varit föremål för i form av EU-anpassning och bilaterala och multilaterala miljösamarbeten. Det ryska miljöarbetet har inte varit lika mottagligt för en liknande extern påverkan, samtidigt som gamla sovjetiska normer och beteenden generellt sett har förändrats långt trögare än de gjort i de baltiska staterna.

Holm-Hansens avhandling är habilt genomförd, stringent skriven och torde kunna finna läsare också utanför snäva akademiska kretsar. Med en empiriskt relevant och teoretiskt intressant frågeställning lyckas han på ett övertygande sätt visa hur nya polcyinstrument letar sig in i institutionella miljöer som under flera decennier har varit slutna, hierarkiska och obenägna till förändring. Det är resultat som uppmuntrar till fortsatt forskning.

En historia om Balkan. Jugoslaviens uppgång och fall

Sanimir Resic

Lund: Historiska media 2006

318 s., ISBN 9185057754

Omtalt af **Karsten Fledelius** [cand.mag., lektor ved Institut for Film- og Medievidenskab, Københavns Universitet]

Sanimir Resic har skrevet en kyndig og spændende indføring i baggrundsen for 1990ernes Balkankrige. Selve krigene behandles dog kun kortfattet i en epilog på fem sider. Resics anliggende er at skildre hele den udvikling, som siden oldtiden har præget Balkanhalvøen – så mangesidigt, men også så klart som muligt. Undertitlen *Jugoslaviens uppgång och fall* er derfor ikke ganske træffende, bogen har et bredt, generelt Balkanperspektiv, som også inddrager lande som Bulgarien og Grækenland. Det er en fordel i sammenligning med andre historiske værker, der koncentrerer sig om det vestlige Balkan, eller kun de områder som i 1900-tallet udgjorde Jugoslavien. Med den tilfældighed, mange af grænsedragningerne ikke mindst i de sidste 150 år har været præget af, er det meget berettiget at se Balkan som en helhed.

Selv er Resic svensker med jugoslavisk baggrund, hans far er bosniak, hans mor kroat fra Dalmatien. De tre bosatte sig i Sverige allerede i 1966 og finder i dag, at det var en lykke, ikke mindst fordi der var tale om et blandet ægteskab, der var typisk for Titos Jugoslavien, men som ikke passer til den eksjugoslaviske virkelighed. Resic skriver med andre ord ikke ud fra en bestemt nationalitets synsvinkel, men ud fra et overordnet billede af hele regionen.

Således giver han et klart billede af den skelsættende betydning de vestlige korsfareres erobring af Konstantinopel i 1204 havde for eftertiden. Han har blik for, hvad denne til i dag har betydet for de ortodokse kristnes syn på den romersk-katolske kirke, men også i hvilken grad Det byzantinske Riges rivaler på Balkan, Bulgarien og Serbien efterlignede byzantinerne. Han gør også fint rede for forudsætningerne for, at osmannerne fik etableret sig som den stærkeste magt i Sydøst-Europa, og hvordan Det osmanniske Rige var organiseret. Særlig skal bemærkes hans forståelse af betydningen af den osmanniske sejr ved Marica-floden i 1371 som væsentlig vigtigere for det serbiske riges skæbne end det berømte/berygtede slag på Kosovo-sletten i 1389. Ligeledes fremhæver han med rette, hvor nære forbindelserne i virkeligheden var mellem osmannerne og deres kristne naboer og vasaller, så nære at det serbiske contingent var afgørende for den osmanniske sejr over ungarerne i det andet Kosovo-slag i 1448. Fremstillingen demonstrerer med stor klarhed, hvordan det var de kristnes indbyrdes uenighed, der åbnede vejen ind i Europa for osmannerne.

Et enkelt kritikpunkt i forbindelse med tyrkernes erobring af Konstantinopel i 1453: Det var ikke sultan Mehmed II Erobreren, der officielt omdøbte byen til Istanbul. Navnet blev først enerådende efter Det osmanniske Riges fald. Dettes officielle betegnelse for sin nye hovedstad var *Dar-i-Seadet* eller *Bab-i-Seadet*, henholdsvis «Lyksalighedens Hus» eller «Lyksalighedens Port», men det er karakteristisk, at byen er gået under flere forskellige navne, alt efter i hvilken forbindelse der blev refereret til den.

Gennemgangen af det osmanniske regeringssystem, herunder den ortodokse kirkes loyale samarbejde med sultanens regering, er en nuanceret skildring, som giver mulighed for at forstå, hvorfor osmanerriget var i stand til at overleve så længe, som det faktisk gjorde, og hvor stor betydning det fik for udviklingen på Balkan. Men også Ungarn, senere Østrig-Ungarn inddrages på udmærket vis til forståelse af de historiske forudsætninger for nutidens Balkanlande. Særlig skal forfatteren dog roses for at fokusere på lokale forhold af betydning for eftertiden, som den komplicerede situation i Dalmatien i 1500–1700-tallet.

De kristne staters tilblivelse i 1800-tallet indtager naturligvis en stor del af fremstillingen. Her understreges betydningen af Napoleons indlæmmelse af «de illyriske provinser», hvorved store dele af det nuværende Slovenien og Kroatien 1809–14 blev en del af Frankrig, men med «illyrisk» (kroatisk) som et af de officielle administrationssprog: «Fransmændene hade skapat en stat med gemenskap mellan kroater och slovener, vilket anses vara den sydslaviska statens första stapplande steg» (s. 123). Den sydslaviske tankes stærke forankring i kroatiske miljøer understreges. I det hele taget får læseren et grundigt indblik i, hvor mange forskellige meninger der brødes m.h.t. Balkans fremtid i 1800-tallet. Den interne debat hos de mellem flere stater splittede serbere kunne måske have været mere indgående behandlet, men fremstillingen er afvejet i forhold til alle nationaliteter på Balkan.

Det er også positivt, at både Grækenland og Bulgarien inddrages i fremstillingen, selv om specielt Bulgariens historie efter 1878 godt måtte have været mere uddybet. I den forbindelse kan man godt undre sig over en passage, hvor Resic skriver om den urolige situation på Balkan 1875–78: «I Storbritannien försökte ‘russoföberna’ tillika ‘turkofilerna’ skylla udvecklingen på Balkan på den ryske tsaren, Alexander III, och på dennes planer på ekspansion» (s. 140). Men faktisk hed tsaren af Rusland Aleksander II indtil marts 1881. Og Aleksander IIIs kraftige indblanding i Balkanpolitikken i 1885, hvor han fik Serbien til at angribe Bulgarien, nævnes ikke. Den serbisk-bulgarske krig omtales ganske vist kortfattet nederst på side 159, men ikke dens storpolitiske baggrund, hvad der er lidt ærgerligt, fordi den lagde grunden til det modsætningsforhold mellem Rusland og Bulgarien, som siden hen bragte Bulgarien ind i Første Verdenskrig på Tysklands, Østrig-Ungarns og Tyrkiets side. Resic skal dog roses for, at han omtaler den midlertidige tilnærmelse mellem Serbien og Bulgarien 1904–05 (s. 160), som understreger, hvor flydende den politiske situation på Balkan endnu var på dette tidspunkt.

Det første Jugoslaviens historie er fint og afbalanceret skildret, herunder hvilke faktorer der fik især kroaterne og den magtfulde katolske kirke i Kroatien til at fjerne sig fra den sydslaviske tanke. Fremstillingen giver et godt billede af den vidt forgrenede konspiration med meget forskelligartede aktører, som stod bag mordet på kong Aleksandar I af Jugoslavien i Marseille 1934, og de bestræbelser, prinsregent Pavle derefter udfoldede for at forsone de stærke nationale og religiøse modsætninger.

I skildringen af Titos Jugoslavien følger fremstillingen de store

linier, herunder forskellen mellem et overordnet «jugoslavisk» niveau og et underordnet, hvor de nationale identiteter, og også fordomme, levede videre. Meget konfliktstof blev bevidst fortrængt og forsøgt tiet ihjel, i stedet for at blive behandlet i en åben dialog. Resic retter et kritisk blik mod sprogpolitikken i 1950erne og 1960erne, men her har han dog et for kroatisk farvet synspunkt. Han fremhæver skabelsen af en fælles serbokroatisk ordbog, men faktisk gik projektet ud på samtidig at udgive en «serbokroatisk» og en «kroatoserbisk» ordbog i Novi Sad (Serbien) og i Zagreb (Kroatien), hver i sit alfabet. I 1967 udkom de to første af planlagte 6 bind i begge versioner. At se de to bind dækkende A-K for det «Kroatoserbiske litterære sprog» som et forsøg på at reducere kroatisk til en serbisk dialekt skyder ved siden af, ordbogsprojektet satsede i stedet på at gøre både serbisk og kroatisk til varianter af samme serbokroatiske/kroatoserbiske fælles litteratursprog.

Striden i 1967 førte imidlertid til, at kroaterne meldte sig ud af projektet, så de senere bind af den «kroatoserbiske» udgave ikke blev udgivet, mens serberne i Novi Sad fortsatte med udgivelsen af den «serbokroatiske». Dermed kom den til at stå som den eneste færdige del af ordbogsprojektet. Men i Zagreb fortsatte udgivelsen af ordbøger til fremmede sprog på «kroatoserbisk» eller slet og ret «kroatisk». Det er rigtigt, at den serbokroatiske variant var dominerende inden for hæren og diplomatiет. Men faktisk bredte det latinske alfabet sig mere og mere på bekostning af det kyrilliske, hjulpet på vej af skrivemaskiner og senere computere. Før den serbiske nationalisme for alvor blev genvakt i 1980erne, var der mange, der mente, at det kyrilliske alfabet med tiden helt ville uddø, og det latinske alfabet blev klart foretrukket selv af mange serbere og montenegrinere. Man kunne kort sagt tale om en stigende grad af «konvergens» mellem varianterne, især i de store byer. Det er heller ikke rigtigt, at brug af albansk var forbudt i Kosovo, der udgaves aviser på sproget, og vejskiltene var på både serbisk og albansk.

Dette er dog mindre indvendinger. Som helhed er Sanimir Resics værk en fremragende og nuanceret indføring i Balkans historie gennem mange århundreder frem til den konflikt, som danner slutstenen for fremstillingen, udbruddet af krigen mellem først Slovenien, så Kroatien og den jugoslaviske forbundshær i sommeren 1991.

The Forgotten Minorities of Eastern Europe. The History and Today of Selected Ethnic Groups in Five Countries

Arno Tanner (red.)

Helsinki: East-West Books 2004

250 s., ISBN 952916808X

Omtalt av **Margrethe Bakstad Søvik** [doktorand, Baltic and East European Graduate School, Södertörns högskola]

Redaktør Arno Tanner innleder *The Forgotten Minorities of Eastern Europe* med å skissere bokens ambisiøse målsetning: Forfatterne skal sammen utrede hvordan myndighetene i fem ulike østeuropeiske land har forholdt seg til de minoritetsgruppene boken fokuserer på. Videre skal man presentere de eventuelle overlevelsesstrategier som gruppene har valgt og diskutere i hvilken grad disse kan sies å ha vært vellykte. Til sammen skal casestudiene munne ut i en evaluering som man anser skal kunne brukes både som grunnlag for videre forskning og for utarbeidelse av policyer for minoritetsrettigheter.

Antologiens sterke side er at de aktuelle minoritetsgruppene og deres skjebner settes inn i en større sammenheng, ikke minst i en internasjonal kontekst – flere av forfatterne går inn på det internasjonale samfunnets rolle i forbindelse med minoritetspolitikk i dagens Europa. Enkelte grupper har blitt splittet mellom flere stater, slik som krimtatarene, som Anssi Kullbergs kapittel handler om. I dette kapitlet tar imidlertid den internasjonale dimensjonen nesten overhånd, idet Russland sammen med de lokale myndighetene på Krim nærmest blir gjort til hovedaktør når det gjelder krimtatarenes situasjon i dag. Siden Kullberg skriver om krimtatarenes stilling i forlengelsen av russisk og senere sovjetisk anti-muslimsk politikk, blir det mye fokus på russisk fremmedfrykt gjennom tidene og mindre plass for menneskerettighetssituasjonen i dag. De ukrainske myndighetene får en ganske så marginal plass i fortellingen – om enn på «rett side» – og det blir vanskelig å få et klart bilde av om de ukrainske sentralmyndighetene gjør noe for denne gruppen, og i så fall hva.

Når det gjelder romafolket i Ukraina og Hviterussland, er informasjonen om dagens situasjon i hovedsak begrenset til en beskrivelse av dem som bor i transkarpatisk Ukraina. Arno Tanner går inn på en del viktige faktorer angående hvordan en minoritetsgruppe kan hevde seg (behovet for engasjerte enkeltindivider, media og organisasjoner), men også hvordan mangel på utdannelse sammen

med fattigdom og kriminalitet kan lede til en negativ spiral. Boken kommer tilbake til romafolket også i Peter Sandelins kapittel, som tar for seg situasjonen i Serbia og Montenegro. Her kommer mange av deres problemer enda tydeligere frem, også på grunn av Sandelins mer systematiske fremstilling. Selvsagt spiller også 1990-tallets hendelser på Balkan en viktig rolle her – krigene på Balkan har vært med på å skape en enda mer komplisert situasjon for en allerede utsatt gruppe. Sandelin kommer også inn på det internasjonale samfunnets rolle og redegjør på en oversiktlig måte for den utvikling som har vært observert i dette området de seneste årene.

Silviu Miloiu forteller den kompliserte historien om csángófolket i Romania, en gruppe som har havnet i klem mellom to stater. På den ene siden har man Ungarn, som ønsker å definere csángóene som en ungarsk minoritet, blant annet basert på at en del av dem fremdeles snakker en arkaisk form for ungarsk. På den andre siden har man Romania, som ikke ønsker å definere denne gruppen som en minoritet i det hele tatt, og i stedet ser på csángóene som en religiøst definert gruppe (*community*) som skiller seg ut gjennom sin katolisisme (i motsetning til den ortodokse majoritetsbefolkningen). Miloiu viser hvordan en minoritetgruppens skjebne kan debatteres opp og ned av ulike stater samt det internasjonale samfunn (i denne sammenheng representeret ved Europarådet), mens gruppen selv – jo, den er ifølge Miloiu mest opptatt av sine dårlige økonomiske livsvilkår, og mindre opptatt av å definere seg som det ene eller det andre.

En annen fascinerende historie om en minoritetsgruppe som heller ikke har vært så interessert i å operere hovedsakelig ut fra en status som minoritetsgruppe, men som har en noe annerledes skjebne som en «vellykket» minoritet, finner vi i Tanja Tamminens kapittel. Hun forteller om hvordan vlakherne faktisk har fått en ganske viktig stilling i makedonsk nasjonsbygging, og hvordan de ved flere tilfeller har latt sine interesser sammenfalle med majoritetsbefolkningens. Blant annet på grunn av dette har gruppen ikke blitt oppfattet som en trussel med hensyn til for eksempel krav om autonomi. Samtidig setter Tamminen dette inn i en bredere kontekst der hun også sammenlikner med vlakhernes situasjon i nabolandene.

Generelt sett hadde nok noen av kapitlene tjent på å redigeres med en litt hardere hånd. Det blir en del gjentakelser, enkelte historiske detaljer som er av mer anekdotisk karakter, samt feil i navn og annet som drar ned helhetsinntrykket. Noen eksempler på dette er den anakronistiske bruken av «Moskva», at Azov i flere tilfeller stavet Azoff og at den ukrainske ombudsmannen for menneskeret-

tigheter i løpet av ett og samme kapittel omtales både som Nina Karpachova og Nina Karpacheva.

Det er en både interessant og spennende idé å samle inn, sette sammen og analysere informasjon om disse ulike gruppene skjebner. Samtidig hadde det vært på sin plass med en kritisk diskusjon av hva slags type kilder som har blitt benyttet i enkelte av kapitlene. For eksempel sitter man igjen med spørsmålet om hvem den flittig siterte Nikolas Kalinin er, leseren får ingen indikasjon på hvorfor denne personen er å regne som en autoritet på romafolkets historie i Hviterussland. Videre kan man også diskutere hvordan kildene faktisk brukes. Om man velger å sitere internettidsskrifter, er det på sin plass å være kritisk til hva som står der og ikke minst hvordan man fremstiller dette i egen tekst.

Antologien kan helt klart bidra til å utvikle nye innfallsvinkler til interessante forskningsspørsmål. Dog når man kanskje ikke helt opp til den opprinnelige målsetningen om å levere «carefully acquired and academically analyzed cases» for å kunne påvirke myndighetenes minoritetspolitikk. Problemet med en så klart definert agenda er at det ofte blir vanskelig å få de enkelte kapitlene til å passe inn i malen – noe de heller ikke gjør i det aktuelle tilfellet. Det er stor variasjon mellom de ulike kapitlene når det gjelder nivå, analyse og tonefallet i fremstillingen. Enkelte av forfatterne sitter imidlertid med bred kunnskap på sine forskningsfelt og et rikt kildemateriale å øse av, og disse leverer både leseverdige og informative bidrag.

Nye bøker i Norden

DANMARK:

Arnaudova, Albena

10 Health Questions about the New EU Neighbours

København: WHO Regional Office for Europe 2006

249 s. ISBN 9289013818

Brixvold, Jeppe, Mette Moestrup & Elena Shvarts (red.)

Verden er en sum af fakta, en sitren, en uforklarlig skælven: ny russisk poesi

Oversat fra russisk af Jon Kyst

København: Forfatterskolen 2006

92 s. ISBN 8791407176

Jenkins, Ruth

Rusland

Oversat af Leif Schack-Nielsen

Lande i verden

Holte: Flachs 2006

61 s. ISBN 8762707892

Pawlak, Konrad Marcin

Studies on Foreign Affiliates, Technology Transfer and Spill-over Effects in a Transition Economy: Ten Years of Transition Reforms and FDI Inflows to Poland 1993–2002

PhD Thesis

Århus: Department of Management and International Business, Aarhus School of Business 2006

326 s. ISBN 8791523206

Rasmussen, Hans Erik (red.)

Turen går til Polen

Politikens rejsebøger

København: Politiken 2006

156 s. ISBN 8756766270

Rice, Christopher & Catherine Phillips

Politikens visuelle guide: Skt. Petersborg

Oversat af Allan Søndervang; redaktion: H. Wendelboe

Politikens rejsebøger

København: Politiken 2006

255 s. ISBN 8756775814

Scrupski, Barbara

Alexandra: grevinde i zartidens Rusland

Oversat av Ulla Oxvig

København: Aschehoug 2006

426 s. ISBN 8711298820

Tetzlaff, Marie

Katarina den Store: kvinden, magten og kærligheden

København: Gad 2006

333 s. ISBN 8712042331

FINLAND:

Halmesvirta, Anssi & Heino Nyssönen (red.)

Bridge Building and Political Cultures: Hungary and Finland 1956–1989

Hungarologische Beiträge

- Jyväskylä: University of Jyväskylä 2006
449 s. ISBN 951392422X
- Kouvonens, Petra, Astrid Skretting & Pia Rosenqvist (red.)
Drugs in the Nordic and Baltic Countries: Common Concerns, Different Realities
NAD-publication No. 48
Helsinki: Nordic Council for Alcohol and Drug Research (NAD) 2006
188 s. ISBN 9515328403
- Perclova, Radmila
The Implementation of European Language Portfolio Pedagogy in Czech Primary and Lower-Secondary Schools: Beliefs and Attitudes of Pilot Teachers and Learners
Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja No. 114
Joensuu: Joensuun yliopisto 2006
270 s. ISBN 9524588137
- Rantala, Leif (red.)
Dokument om de ryska samerna och Kolahalvön
Lapin yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja
Rovaniemi: Leif Rantala/ Lapin yliopisto 2006
156 s. ISBN 9524840227
- Salmi, Anna-Maria
Social Networks and Everyday Practices in Russia
Series A, 13
Helsinki: Aleksanteri-instituutti/ Kikimora publications 2006
251 s. ISBN 9521030704
- Åkermark, Sia Spiliopoulou, Leena Huss, Stefan Oeter & Alastair Walker (red.)
International Obligations and National Debates: Minorities Around the Baltic Sea
Mariehamn: Ålands Islands Peace Institute 2006
603 s. ISBN 9525265188
- NORGE:**
Andersson, Per J. & Tobias Larsson
Kroatia: en guidebok
Vagabond
Oslo: Damm 2006
232 s. ISBN 8204124546
- Beevor, Antony
Berlin: nederlaget 1945
Oversatt av Arne-Carsten Carlsen
Oslo: Damm 2006
545 s. ISBN 8204124872
- Hønneland, Geir & Jørgen Holten Jørgensen
Moderne russisk politikk: en innføring i Russlands politiske system
Bergen: Fagbokforlaget 2006
168 s. ISBN 8245003638
- Koff, Clea
Knokkelkvinnen: blant de døde i Rwanda, Bosnia, Kroatia og Kosovo
Oversatt av Hilde Sophie Plau
Oslo: Humanist forlag 2006
288 s. ISBN 8292622144

- Kyhn, Peter*
Turen går til Estland, Latvia og Litauen
 Oversatt av Christine Melbye; norsk tilrettelegging ved Eirik Myhr
 Aschehoug reiseguider: Turen går til Oslo: Aschehoug 2006
 156 s. ISBN 8203233201
- Service, Robert*
Lenin: en biografi
 Oversatt av Bertil Knudsen
 Oslo: Damm 2006
 652 s. ISBN 8204128223
- Smith, Ida & Lars Smith*
Turen går til Polen
 Oversatt av Eva Husby; norsk tilrettelegging ved Christine Melbye
 Aschehoug reiseguider: Turen går til Oslo: Aschehoug 2006
 156 s. ISBN 8203233260
- Thomsen, Gerner*
Turen går til Bulgaria
 Oversatt av Dag Biseth
 Aschehoug reiseguider: Turen går til Oslo: Aschehoug 2006
 144 s. ISBN 8203231705
- Tragethon, Inger*
Jakten på det russiske: en reise vannveien fra nord til sør
 Oslo: Koloritt 2006
 270 s. ISBN 8292395245
- SVERIGE:**
Bodin, Per-Arne
Världen som ikon
 Skellefteå: Artos 2006
 160 s. ISBN 9175803151
Carrère d'Encausse, Hélène
- Katarina den stora: en guldålder för Ryssland**
 Översatt av Ervin Rosenberg
 Stockholm: Prisma 2006
 527 s. ISBN 9151843943
- Duvold, Kjetil*
Making Sense of Baltic Democracy: Public Support and Political Representation in Nationalising States
 Örebro Studies in Political Science
 Örebro: Örebro universitetsbibliotek 2006
 400 s. ISBN 9176684849
- Fredén, Lars Peter*
Återkomster: svensk säkerhetspolitik och de baltiska ländernas första år i självständighet: 1991–1994
 Stockholm: Atlantis 2006
 527 s. ISBN 9173530379
- Gustafson, Sture*
Baltikum: tre länder, tre huvudstäder
 Foto: Leons Balodis
 Stockholm: Bilda 2006
 256 s. ISBN 9157477884
- Larson, Per*
Ryska droppar: den ryska myntningen 1350–1700
 Stockholm: Kungliga Myntkabinettet 2006
 110 s. ISBN 9189256301
- Lind, Mecka*
Anja: tiggarbarn i Moskva
 Opal pocket
 Bromma: Opal 2006

289 s. ISSN 9933312774

McKelvie, Robin & Jenny McKelvie

Kroatien: reseguide

Översättning: Petra Ringdahl-Ward

Fyris reseguidrer

Malmö: Förlagshuset Fyris 2006

128 s. ISBN 9185091308

Montefiore, Simon Sebag

**Potemkin och Katarina den
stora: en kejserlig förbindelse**

Översättning av Ulf Gyllenhak

Stockholm: Prisma 2006

720 s. ISBN 9151847744

Niklasson, Tomas

**Regime Stability and Foreign
Policy Change: Interaction
Between Domestic and Foreign
Policy in Hungary 1956–1994**

Lund Political Studies No. 143

Lund: Department of Political

Science, Lund University 2006

342 s. ISBN 9188306569

Tokarczuk, Olga

Gammeltida och andra tider

Översättning från polska av

Lennart Ilke

Ariel Skrifter No. 34

Tollarp: Ariel 2006

248 s. ISBN 9197554006

Zabuzko, Oksana

**Fältstudier i ukrainskt sex:
roman**

Översättning: Irina Voltjanskaja;

diktöversättning: Mikael Nydahl

Stockholm: Norstedt 2006

184 s. ISBN 9113013955

Summaries

Russia – Toward Rule of Law or Autocratic Rule?

Brynjulf Risnes

Reflecting on the mixed signals about legal developments under President Putin, the article explores the fate of the rule of law under Putin's second term. On the one hand, Putin is known for a number of strong statements about "the dictatorship of the law" and the need to respect the rule of law. On the other hand, Putin's presidency also includes trends pointing in the opposite direction. The increasingly dominant role of the presidency at the cost of the federal parliament and regional authorities has significantly shifted the balance of power toward the federal executive. Moreover, there are increasing worries about the independence of both the court system and the press.

In an attempt to answer the question about the current state of the rule of law in Russia, the author explores some key areas of Russian legal developments under President Putin, including the development of centre-regional relations, the legal framework for federal elections, and the independence of the court system. Although the author ends on a somewhat pessimistic note as regards the development of the rule of law, the negative tendencies detected do not necessarily indicate a long-lasting negative trend. Although the reasons for the failure of the emergence of a rule-of-law state can be traced in Russia's history, there might also be developments, both nationally and internationally, that could return momentum to the development of the rule of law in Russia in the future.

Nordisk Øst-forum | 20 [3] 2006: 251–266

Continuity and Change in the Russian Countryside

Jouko Nikula & Leo Granberg

The rapid change in certain areas in Russia is linked with the stability and constancy of others. This article focuses on the issue of continuity and change in agriculture. The authors go through the main stages of agricultural reform in Russia after 1990. To explore continuity and change in this sector, they turn to the theory of path dependency and give an outline of certain features of the constancy of Russian institutions. In spite of some examples of the development of successful family farming, the role of independent farms remains limited in Russian agriculture. An evaluation of the consequences of agrarian reform shows that rural development in Russia still depends primarily on the workability of large farms and the activity of private households in their small garden plots. In terms of production structure, management style and operating culture, the large farms remind about the sovkhozes of old times.

Several explanations for the permanence of structures in rural Russia have been given. The authors choose to focus on three features with a profound impact on Russian agriculture: the paternalistic management culture, the symbiotic relationship between large- and small-scale production, and the role of central government.

Nordisk Øst-forum | 20 [3] 2006: 267–281

Integration as a Conflict Regulation Mechanism. A Case Study of the OSCE's Integration Programme in Samtskhe-Javakheti, Georgia

Stephanie Bjøro

This article explores the merits of minority integration as a conflict regulation mechanism. Within conflict literature, there are diverging views as to the merits of integration. While some hold that integration is a fruitful way of resolving conflicts, others maintain that integration is most likely to have a conflict-generating effect. To illuminate this discussion, an OSCE programme that aims to resolve conflict through minority integration in the Republic of Georgia is examined. The programme, being implemented in the Georgian province of Samtskhe-Javakheti, targets the large ethnic Armenian community living there. This community is weakly integrated in Georgian society and the relationship between the minority and the government in Tbilisi is tense.

Fieldwork was carried out in Samtskhe-Javakheti in April 2005. Findings indicate that the OSCE programme has had a modest, but positive impact on minority integration. Furthermore, integration does not appear to have increased tensions in the province. However, integration does not appear to have ameliorated conflict either, as tensions in the region remain high.

Nordisk Øst-forum | 20 [3] 2006: 283–298

Big and Small Utopias: Avant-garde and the Archive in Moscow Conceptualist Art, 1970–90

Charlotte Greve

In recent years, the unofficial culture of the Soviet Union is becoming official and material hidden in official Soviet and unofficial private archives is now resurfacing; Russian modern cultural history is being (re-)written. In this process, the active preservation and revaluation of the past by unofficial artists is important. As a member of the Moscow Conceptualist School (1970–90), Vadim Zacharov documented and collected material on this group of unofficial Moscow artists in a personal archive. Thus, the artist becomes an archivist, but the archive is also turned into art. In this article, the author shows how the early Russian utopian avant-garde is being re-valued and re-actualized in this process. While the early avant-garde's utopian goal was to create an ideal artwork out of life, Zacharov creates a (utopian) space between the official and the private archive, in which the spectator can actively participate in the co-writing of art history.

Nordisk Øst-forum | 20 [3] 2006: 299–316

